

pirkan
maan
alta

16

arkeologisia
tutkimuksia

TOIMITUS | Vadim Adel ja Kreetta Lesell / Pirkanmaan maakuntamuseo

GRAAFINEN SUUNNITTELU | Tuija Rikala

TAITTO | Timo Lehtinen

KANSIKUVA | Vedenalainen kivirakenne Näsijärven Pölkylänniemen rantavedessä Tampereella. Kuva: Vadim Adel / Pirkanmaan maakuntamuseo

JULKAISIJA | Tampereen museot – Pirkanmaan maakuntamuseo, 2019

PAINOPAIKKA | Eräsalon Kirjapaino Oy 2019

ISBN 978-951-609-975-3 (nid.)

ISBN 978-951-609-976-0 (verkkojulkaisu)

ISSN 1458-7467 (nid.)

ISSN 2342-2912 (verkkojulkaisu)

ISSN 1237-5276 (nid.)

Tampereen museoiden julkaisuja 161

SISÄLLYS

- 4 Vadim Adel
ESIPUHE: FOKUKSESSA RAUTAKAUSI JA HISTORIALLINEN AIKA
- 8 Kalle Luoto
VESILAHDEN LAUKKO: ARKEOLOGINTÖITÄ JA HAVAINTOJA VIIMEVUOSILTA
- 22 Sami Raninen
PIRKKALAN TURSIANNOTKON KUULUMISET VUONNA 2018
- 30 Ulla Moilanen
ALUSTAVIATULOSSI AKALMISTOKAIVAUKSISTA VALKEAKOSKELLA 2017-2018
- 38 Tuija Kirkinen ja Ulla Moilanen
KARVA- JA TURKISJÄÄNTEITÄ TAMPEREEN VILUSENHARJUN HAUDASTA II
- 46 Juha Ruohonen
KOEKAIVAUKSET LEMPÄÄLÄN AIMALAN KESKIAIKAISILLA KIRKKOMAALLA
- 62 Kirsi Luoto
TARKKUUSINVENTOINTIA PÄLKÄNEEN RUOKOLAN HISTORIALLISELLA
KYLÄN- JA KARTANONPAIKALLA
- 74 Vadim Adel ja Tapio Salminen
RAJAMERKEISTÄ HISTORIALLISENAILMIÖNÄSEKÄTUTKIMUKSEN JASUOJELUN
KOHTENA
- 94 Eveliina Salo
JÄRVIARKEOLOGISIA TUTKIMUKSIA MUSTALAHDESTA LIELAHTTEEN
- 104 Jouko Seppänen
TAMPEREEN ALUE HANS HANSSONIN KARTASSA 1650-LUVULTA

ESIPUHE: FOKUKSESSA RAUTAKAUSI JA HISTORIALLINEN AIKA

Kuten monessa aiemmassakin julkaisumme numerossa, tämän *Pirkan maan alta* -numeron artikkelit keskittyvät Pirkanmaan rautakauden ja historiallisen ajan tutkimukseen. Osin tämä johtuu tutkijoiden kiinnostuksesta näitä aikakausia kohtaan ja uusien tutkimusmenetelmien avaamista mahdollisuuksista, mutta osin myös harrastajien, paikkakuntalaisten ja laajemman yleisön kasvaneesta kiinnostuksesta. Erityisesti metallinetsintäharrastus on kasvanut tällä vuosikymmenellä räjähdysmäisesti ja tuonut esille lukuisia uusia rautakautisia muinaisjäännöksiä. Tämä on puolestaan johtanut uusiin arkeologiesiin kaivaustutkimuksiin; esimerkkejä löytyy mm. Laukon kartanon alueelta ja Valkeakosken Haukilasta (Kalle Luodon ja Ulla Moilasan artikkelit). Lisäksi Laukossa nykyiset kartanonomistajat ja Lempäälän Aimalassa kotiseutuyhdistys ovat olleet tärkeässä roolissa tutkimusprojektien käynnistämässä, ja Pirkkalassa kunta kustansi pääosin Tursiannotkon rautakautisen ja keskiaikaisen asuinpaikan yleisö- ja koululaiskaivaukset (Juha Ruohosen ja Sami Ranisen artikkelit).

Hyvin monessa paikkakunnassa rautakausi, varsinkin sen loppuvaihe, ja keskiaika muodostavat asutushistoriallisen jatkumon, josta myös nykyinen kyläasutus juontaa juurensa. Arkeologisen esineistön ja muun löytöaineiston parempi säilymisaste ja monipuolistuminen verrattuna aiempiin aikakausiin - kivi- ja varhaismetallikauteen - sekä vanhimpien kirjallisten lähteiden hyödyntämisen mahdollisuus tekevät myöhäisrautakauden-keskiajan kokonaisuudesta tosi kiinnostavan sekä tutkijoiden että laajan yleisön näkökulmasta. Joihinkin kohteisiin, kuten Aimalaan ja Laukkoon, liittyy lisäksi hyvin vanhaa, keskiaikaa koskevaa perimätietoa, jota tutkijat ovat hyödyntäneet.

Toisaalta asutuksen jatkuminen samoilla alueilla nykypäiviin saakka johtaa usein siihen, että rautakautisiin ja keskiaikaisiin kohteisiin kohdistuu modernin maankäytön toimenpiteitä, esimerkiksi sähkölinjojen maakaapelointia. Tähän liittyen Pirkanmaalla on viime vuosina suoritettu lukuisia arkeologisia kenttätutkimuksia - pääasiassa inventointeja ja koekaivauksia, joissa on pyritty selvittämään kunkin työhankealueella olevien kiinteiden muinaisjäännösten laajuutta ja säilyneisyyttä sekä etsitty uusia huomioonotettavia arkeologisia kohteita. Esimerkkejä maankäyttöön liittyvistä tutkimuksista löytyy Kirsi Luodon ja Kalle Luodon artikkeleista.

Myöhäisrautakautisen kohteen ja sen löytöaineiston tutkimukseen keskittyy myös Tuija Kirkisen ja Ulla Moilasan yhteinen artikkeli. Tutkijoiden fokuksessa on harvinainen ja vähän tutkittu aineisto - turkisten ja karvojen jäännökset - ja menetelmänä mikroskooppitutkimus. Löydöt ovat peräisin 1960-luvulla suorite-

tuista Tampereen Vilusenharjun kalmiston kaivauksista. Tämän päivän arkeologialle onkin tyypillistä, että koskemattomien muinaisjäännösten kaivausten sijasta yhä useammin tutkitaan uudestaan jo aiemmin tutkittuja kohteita ja löytöaineistoja nykyaikaisilla menetelmillä. Erityisesti luonnontieteitä sekä niiden metodeja hyödynnetään nykyisin yhä enemmän. Tämä monipuolistaa arkeologista tutkimusta ja tuo paljon uutta tietoa menneisyyden ihmisen ja yhteisöjen elämän eri osaluista. Hyvä esimerkki vuosikymmeniä sitten tutkittujen hautojen tutkimuksesta nykymenetelmin, mm. osteologisen ja siitepölyanalyysin avulla, löytyy Ulla Moilasen artikkelista (Valkeakosken Toppolanmäen kalmisto).

Viime vuosien merkittävimpana arkeologisena tutkimuskohteena Pirkanmaalla on ollut Pirkkalan Tursiannotkon-Pirkkalankylän rautakautinen ja keskiaikainen asuinpaikka. Kohdetta ja sen ympäristöä koskevista monitieteellisistä tutkimuksista olemme kertoneet julkaisumme edellisessä numerossa (PMA 15), joka oli teemanumero, sekä kolmessa aiemmassa numerossa. Uudessa artikkelissaan kaivauksia johtanut Sami Raninen kertoo vuosien 2017- 2018 tutkimuksista. Tuloksiin kuuluu niin arvoituksellisia rakenteita kuin uusia, jossain määrin yllättäviäkin ajoituksia. Niistä saatiin uusia todisteita siitä, että paikalla on todennäköisesti ollut asutusta, tai ainakin toimintaa, jo merovingiajalla. Uusista tutkimustuloksista voi lukea myös Tursiannotkon internetsivuilla: tursiannotko.fi.

Juha Ruohonen kertoo artikkelissaan keskiaikaisen kirkkomaan löytymisestä Lempäälän Aimalankankaan moniperiodiselta muinaisjäännösalueelta. Hänen johtamansa tutkimusprojekti on hyvä esimerkki siitä, kuinka kirjallisten lähteiden ja muiden paikkaa koskevien lähtötietojen perusteellinen analyysi, oikeiden kenttätyömenetelmien valinta ja riittävä aiempi kokemus saman tyyppisistä kohteista sekä kenttätutkimusten oikea resursointi johtavat erinomaisiin tutkimustuloksiin. Aimalankankaan laajan muinaisjäännösalueen tutkimuksista olemme kertoneet aiemmin vuonna 2008 (PMA 9). Niissä oli löydetty todisteita alueen asutuksen jatkumosta myöhäiseltä rautakaudelta varhaiselle keskiajalle ja asuinpaikkajäännösten lisäksi merkkejä mahdollisesta kalmistosta. Monessa pitäjässä keskiaikainen kirkko olikin perustettu rautakautisen kalmiston tai asuinpaikan yhteyteen. Aimalan aiemmat koekaivaus- ja valvontatutkimukset liittyivät kuitenkin vesihuoltolinjan rakentamiseen eivätkä ulottuneet nyt löydetylle keskiaikaiselle kirkkomaalle. Uudet löydöt ja havainnot täydentävät hienosti aikaisempia tutkimustuloksia ja nostavat Aimalan alueen arkeologisen kompleksin merkityksen uudelle tasolle.

Vedenalaista arkeologiaa edustaa Eveliina Salon artikkeli Näsijärvessä, Tampereen edustalla tehdyistä mielenkiintoisista tutkimuksista. Niiden tulokset täydentävät merkittävästi maalla tehtyjä arkeologisia inventointeja ja tarjoavat uuden, paljon avaramman näkökulman rannoilta löytyviin 1800- ja 1900-luvun teollisuus- ja liikennehistoriallisiin jäännöksiin. Tämä on vasta kolmas kerta, kun kerromme julkaisumme sivuilla tämän tyyppisistä projekteista (aiemmat artikkelit: PMA 2 ja 7), mutta aiomme jatkossa julkaista kertomuksia vedenalaisen kulttuuriperinnön tutkimisesta useammin, koska kyseessä on nopeasti kehittyvä ja kasvava arkeologian osa-alue paitsi merialueilla myös sisämaassa.

Kuten monessa aiemmassakin julkaisumme numerossa, annamme tilaa myös muille kuin arkeologeille - eri alojen asiantuntijoille, jotka selvittävät Pirkanmaan menneisyyttä eri menetelmillä ja eri näkökulmista. Arkkitehti Jouko Seppänen, joka on julkaissut v. 2015 yhdessä Olli Helenin kanssa kirjan *Tampere kartalla*, esittää artikkelissaan mielenkiintoisia havaintoja 1600-luvun karttojen yksityiskohdista ja omia tulkintojaan koskien erityisesti nykyisen Tampereen keskustan aluetta ennen kaupungin perustamista.

Historiallisen ajan arkeologisia kohteita, joiden kirjo on mittava, on Suomessa alettu systemaattisesti inventoida ja suojella vasta noin kymmenen vuotta sitten. Niiden tutkimusmenetelmiä ja suojelukäytäntöjä vielä kehitetään, ja monien kohde-ryhmien asema on vasta vakiintumassa. Yhtenä esimerkkinä ovat historialliset rajamerkit, joista puhutaan historiantutkija Tapio Salmisen ja allekirjoittaneen yhteisessä artikkelissa. Tämän tyyppisten kohteiden merkityksen selvittäminen ei ole mahdollista ilman riittävän syvää perehtymistä historiallisiin lähteisiin ja arkeologisen kohteen takana olevien historiallisten ilmiöiden hahmottamista.

Kuten ennenkin, suurin osa mainittujen tutkimusten raporteista sekä muita tietoja alueemme arkeologisista kohteista ja tutkimuksista löytyy Pirkanmaan maakuntamuseon Siiri-tietopalvelusta, osoitteesta siiri.tampere.fi.

Tervetuloa tuoreen arkeologisen tiedon pariin!

Vadim Adel

VESILAHDEN LAUKKO: ARKEOLOGIN TÖITÄ JA HAVAINTOJA VIIME VUOSILTA

Pyhäjärven rannalla sijaitsevien peltojen ja laitumien ympäröimä Laukon kartano kuuluu merkittäviin suomalaisiin kulttuurimaisemakohteisiin. Laukkoa koskevalla historiantutkimuksella on pitkät perinteet, ja tietoja Laukosta on julkaistu useissa kirjoissa ja julkaisuissa. Varhaista historiankirjoitusta edustavat Yrjö Raevuoren 1930-luvulla kirjoittama teos *Laukon omistajia ja vaiheita*. Uudempaa, nykyisen omistajasuvun tutkimusta edustavat Liisa Lagestamin väitöskirja ja artikkelit.

Kiinnostus Laukon menneisyyteen heräsi Suomen mittakaavassa jo varhain, ilmeisesti 1860-luvulla, kun kartanon silloinen omistaja kaivautti maallaan olevaa rautakauden kalmistoa. A.O. Heikel julkaisi tietoja Vesilahden muinaisjäännöksistä kertomuksessaan Pirkkalan kihlakunnasta (1881, maastotyöt vuonna 1879). Tätä aiemmin oli pastori D. Skogman julkaissut Vesilahden muinaisjäännöksiä koskevia tietoja vuonna 1861. Tuolloin kartanon nykyisen pihapiirin länsipuolella sijainneesta Riihimäen kalmistosta kerättiin talteen niin sotureiden loistoaseita kuin maanviljelijän sirppejä ja kauppiaan punnuksia. Laukon alueen varhaisimpien arkeologisten tutkimusten toteuttamisessa oli kartanon omistajalla ollut voimakas rooli. Alueen pisimpään tunnetuille kolmelle tai neljälle kalmistolle on yhteistä, että niitä ei ole varsinaisesti ammattilaisten toimesta tutkittu, vaan niistä on ennemminkin kerätty vanhoja esineitä. Laukon alue on ollut yksityisessä omistuksessa, eikä alueella ole ulkopuolisia juurikaan liikkunut. Tämä on myös osaltaan suojellut pihapiirin ulkopuolisia kohteita liialta kiinnostukselta ja kaivelulta.

Muinaistieteellisestä näkökulmasta laaditut Laukkoa käsittelevät arkeologiset inventoinnit ovat vuosilta 1939, 1995 ja 2015. Alueen arkeologinen potentiaali on ollut tiedossa, mutta arkeologien tarkastukset alueella ovat olleet 1900-luvun aikana melko vähissä, ja havaintoja rakennustöiden aikana tehdyistä löydöistä on ainoastaan muutamia. Lisäksi ammattimaisesti tehtyihin tutkimuksiin kuuluvat vuonna 1960 tehdyt tutkimukset, jolloin Anna-Liisa Hirviluoto koekaivoi Riihimäen kalmistoa suunnitellun Turku–Tampere -pikatie linjauksen kohdalta. Nykyään voitaneen pitää hyvänä asiana, että tietä ei rakennettu silloisten suunnitelmien mukaisesti kartanon pihapiirin välittömään läheisyyteen. Toinen laajempi arkeologinen tutkimus suoritettiin usean kesän aikana 1990-luvulla, kun Kari Uotilan johdolla tutkittiin päärakennuksen pihapiirissä olevaa kivikellaria ja sen lähiympäristöä. Kartanoa on kunnostettu 2010-luvulla matkailukohteeksi, minkä yhteydessä alueella on tehty muutamia inventointeja, valvontoja ja koekaivauksia. Huomattavan lisän kartanon historiaan toivat vuoden 2015 aikana kartanon pihapiirin ulkopuolelta metallinetsimien avulla löydetyt esineet, joista useat kuuluvat aikaisemmin tuntemattomiin muinaisjäännöksiin. Esineet nousivat yleiseen tietoisuuteen tammikuussa 2017, kun televisiossa esitettiin Kanta-Hämeen menneisyyden etsijöistä kertova *Menneisyyden metsästäjät* -sarjan Laukkoa käsittelevä osa. Ohjelman kuvausten aikana (2015) Kanta-Hämeen menneisyyden etsijät löysivät muun muassa Vanhan sataman hautapaikan, jonka koekaivaus suoritettiin syyskuussa 2016.

Laukko on ollut asuttavissa kivikaudelta asti, tosin kiinteitä muinaisjäännöksiä tältä ajalta ei vielä tunneta. Kartanon lähiympäristöstä on saatu talteen muutamia kvartsi-iskoksia, jotka saattavat liittyä kivilautaiseen toimintaan alueella. Vanhimmat ajoitettavat löydöt ovat pronssikaudelta. Niitä ovat kaksi Maaningan tyyppin onsikirvestä, joista toinen on löydetty kartanon pihasta ja toinen kauempaa, Laukon kartanon rudanottopaikasta Tottijärven Joenpohjasta. Tunnettujen löytöjen ja kalmistojen perusteella Vesilahden Laukon alue asutettiin viimeistään keskisellä rautakaudella. Todennäköisesti hyvä sijainti Kokemäenjoen vesistöreitillä varrella Pyhäjärven rannassa sekä rantaniityt ja viljelymaat loivat erinomaiset edellytykset maa- ja erätalouteen perustuvalla asutukselle. Kartanon pihapiiristä ja ympäristöstä tunnetaan useita rautakautisia muinaisjäännöksiä ja muita löytöjä, jotka liittyvät lähinnä kalmistoihin. Kalmistoihin kuuluvia asuinpaikkoja ei alueelta kuitenkaan tarkemmin tunneta.

Laukon kylästä muodostunut säterikartano mainittiin historiallisissa asiakirjoissa vuonna 1416, mutta tilan arvellaan syntyneen viimeistään varhaiskeskiajalla. Päärakennuksen pihapiirissä on keskiajalta peräisin oleva kellari, jonka arvellaan olleen osa kartanon keskiaikaista rakennusta. Historialliset kartat kertovat Laukon alueen maankäytön menneisyydestä. Varhaisin karttaesitys Laukon kartanon sijainnista lienee yleisluontoinen kartta 1600-luvun puolivälistä. Mielenkiintoista kartassa on se, että kartano näyttää sijainneen saarella. Tarkemman käsityksen kartanon rakennusten sijainnista saa Daniel Hallin vuonna 1773 laatimasta kartasta, jonka perusteella kartanon rakennukset sijaitsivat nykyisen päärakennuksen länsi-, etelä- ja itäpuolella. 1800- ja 1900-luvun aikana kartanon tiestö ja ainakin talusrakennukset siirtyivät lännemmäksi, nykyisen Hinsalantien läheisyyteen. Mäen lakialueella Pehtoorintalon länsipuolella sijainnut päärakennus poltettiin vuonna 1918 sisällissodan aikana, ja sitä seurasi väliaikainen päärakennus, joka on sijainnut nykyisen päärakennuksen länsipuolella. Kartanon nykyisistä rakennuksista valtaosa on rakennettu 1900-luvun aikana; päärakennus on valmistunut vuonna 1931. Valtaosan 1900-luvusta kartanon talous perustui maatalouteen, ja kartanon

Ylä-Satakuntaa 1600-luvun puolivälissä kuvaavaan karttaan (Kansallisarkisto: MH MH 10/- -) on Laukon sijainti merkitty punaisella ympyrällä, jonka päällä on risti. Kartasta käy ilmi, että ennen Pyhäjärven pinnanlaskuja kartano on sijainnut ainakin korkean veden aikaan saarella, jota on mantereeseen yhdistänyt silta.

Ote Kansallisarkiston kartasta H88:9/1-43 (Daniel Hall 1773). Kartanon tuolloinen päärakennus on ilmeisesti merkitty kuvan oikeaan laitaan vaaleanpunaisella värjätyn miespihan kaakkoiskulmaan. Rakennuksen länsipuolella pihan etelälaidalle on merkitty pitkänomainen rakennus, jonka sijainti puutarhan pohjoispuolella sopisi myös hyvin päärakennukselle. Pihapiirin rakennuksista on nykyisin näkyvissä kivikellari, johon kuuluva rakennus näyttäisi sijaitsevan pihapiirin koillisosassa, tonttimaan halkaisevan tielinjan pohjoispuolella. Karjapiha sijaitsee kuvan keskellä, miespihan länsipuolella. Mäkialueen länsiosa vaikuttaa rakentamattomalta, ja tielinjat sijaitsevat alueen eteläosassa järven rannassa. Karttaan on merkitty kaskimaita kartanon peltojen pohjoispuolelle nykyisen Kurjenkallion ympäristöön. Kaskeamista ei kartanon mailla 1700-luvun lopulla kaihdettu. Päireniemi on rakentamaton.

Ote Senaatin kartaston kartasta Vesilahti (XVII-XVIII 22-23) (vuoden 1909 mittaus). 1700-luvun tonttimaa on piirretty puutarhaksi. Kartanon rakennukset sijoituvat uuden tielinjan varrelle mäen länsiosaan. Tämä tielinja on yhä käytössä. Kartanon 1700-luvun tonttimaa ja nykyisen päärakennuksen ympäristö vaikuttaisi olevan lähinnä puistoa. Lähde: Kansallisarkisto, Digitaaliarkisto.

pihapiirissä on muun muassa sijainnut kasvihuoneita, jotka nyttemmin on purettu. Alueen rakennustoiminta ja maatalouskäyttö on vaikuttanut osaltaan kartanon pihapiirin kulttuurikerrokseen. Tätä nykyä Laukko on kulttuurikartano, matkailukohde sekä yhteisöllinen ja ekologinen kartanokylä vuokra-asuntoineen.

Vuonna 2014 Laukon pihapiirin alueella tehtiin alueen kaavoitukseen ja rakennustöihin liittyvä inventointi, jonka tarkoituksena oli tarkentaa pihapiirissä sijaitsevien muinaisjäännösten sijaintia sekä arvioida kohteiden säilyneisyyttä ja merkitystä. Inventoinnin jälkeen valvottiin rakennustöitä kartanon kunnostushankkeeseen kuuluneen jätevesijärjestelmän uusimisen yhteydessä. Viljamakasiinin läheisyydessä tehdyn valvonnan yhteydessä ei havaittu merkkejä kiinteästä muinaisjäännöksestä, sillä havaittiin, että käytännössä koko tutkittava alue koostui peruskallion päälle kasatusta täyttömaasta sekä 1900-luvun purku-, rakennus- ja kunnostustöiden tuloksena syntyneestä rakennusjätteestä. Kartanon pihamaan kerrostumat olivat pitkälti syntyneet 1920- ja 1930-lukujen korjaus- ja rakennustöiden tuloksena.

Seuraavana kesänä (2015) toteutettiin kartanon pihavalaistuksen uusimiseksi rakennustöitä, mistä syystä piha-alueella tehtiin pienimuotoinen koekaivaus. Muutamissa koekuopissa havaittiin rakenteita, joiden arveltiin kuuluvan rautakautiseen tai historialliseen ajan muinaisjäännökseen, tosin suuri osa piha-alueesta havaittiin muokatuksi 1900-luvun rakennus- ja pihatöiden yhteydessä, kuten aikaisempina kesinä. Koekaivauksen perusteella näyttöä siltä, että muinaisjäännösrakenteet sijoittuvat rinnealueelle puutarhurin asunnon länsi- ja lounaispuolelle. Tasaisempi pihamaa päärakennuksen ja puutarhurin asunnon välillä oli voimakkaasti muokattua. Koekai-

Kesällä 2015 mielenkiintoisimmat havainnot tehtiin koekuopissa 1, 6 ja 7, jotka sijaitsivat puutarhavajan länsipuolella Laukontien eteläpuolella. Kuva: Kalle Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

Rautakauden tyyppin keramiikkaa koekuopasta 6. Kuva: Kalle Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

vauksen yhteydessä havaittiin muinaisjäännökseen viittaavia löytöjä ja rakenteita koekuopissa 1, 6 ja 7. Koekuoppien kohdalla puistomainen tie laskee kohti kartanon päärakennusta. Koekuoppien 1 ja 6 kohdalla on maanpinnalla havaittavissa ilmeisesti aikaisempaan puutarhaan tai tielinjaan kuuluvaa kiveystä. Koekuopista tehtiin havaintoja, jotka viittaavat lähinnä asuinpaikkaan, sillä löydöt koostuivat palaneesta savesta, rautakauden tyyppin keramiikasta ja luunpaloista. Löytöjen perusteella paikalla saattaa olla säilynyt jäännöksiä rautakautisesta tai historiallisen ajan alkupuolelle ajoittuvasta asuinpaikasta. Löytöjen lisäksi paikalla havaittiin kiviä ja kulttuurikerros, jotka ilmeisesti kuuluvat paikalla aiemmin sijainneeseen rakenteeseen, jonka luonne ei lyhyen koekaivauksen yhteydessä tarkemmin selvinnyt.

Myöhemmin syksyllä 2015 Kanta-Hämeen menneisyyden etsijät löysivät TV-sarjan kuvausten yhteydessä Laukon kartanon edustalla sijaitsevalta maineikkaalta Pohdonsaarelta kotkakorun sekä Laukon kartanon päärakennuksesta noin 540 metriä pohjoiseen, Päirenniemen kaakkoisosasta muun muassa miekan, putkikirveen ja skandinaavisen keihäänkärjen, joka ajoittuu nuoremmalle roomalaisajalle (n. 200–400). Vanhan sataman löydöt viittasivat kalmistoon, jonka tarkempaa tutkimusta pidettiin tarpeellisena. Kartanon omistajien rahoittaman koekaivauksen tavoitteena oli tutkia tarkemmin Laukon Päirenniemestä löydettyjen rautakautisten esineiden löytöpaikkaa.

Muinaisjännöksen Laukko Vanha satama sijainti. Pohjakartta © Maanmittauslaitos, maastokarttarasteri 11/2018.

Koekaivauksen yhteydessä tehtiin löytöjen konservoinnin lisäksi luanalyysi (Auli Bläuer, Arkebuusi osuuskunta) sekä kaksi radiohiiliajoitusta (Beta Analytic Inc). Esineiden konservoinnista vastasi hankkeen tilaaja, Laukon kartano, ja konservoinnin toteutti Konservointipalvelu Löytö Oy. Kaivaustyöskentely kohteella toteutettiin Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy:n ja Laukon kartanon yhteistyönä työryhmällä, johon kuului kuusi henkilöä: Kalle Luoto, Jouni Minkkinen, Laura Nygård, Janne Rantanen, Sirpa Ritonieniemi ja Saara Tuovinen.

Päirenniemen pellon laidasta, kuusivaltaisesta rinteestä löydetty rautakautiset esineet - miekan säilän katkelmat, keihäänkärki, kaksi putkikirvestä, veitsen

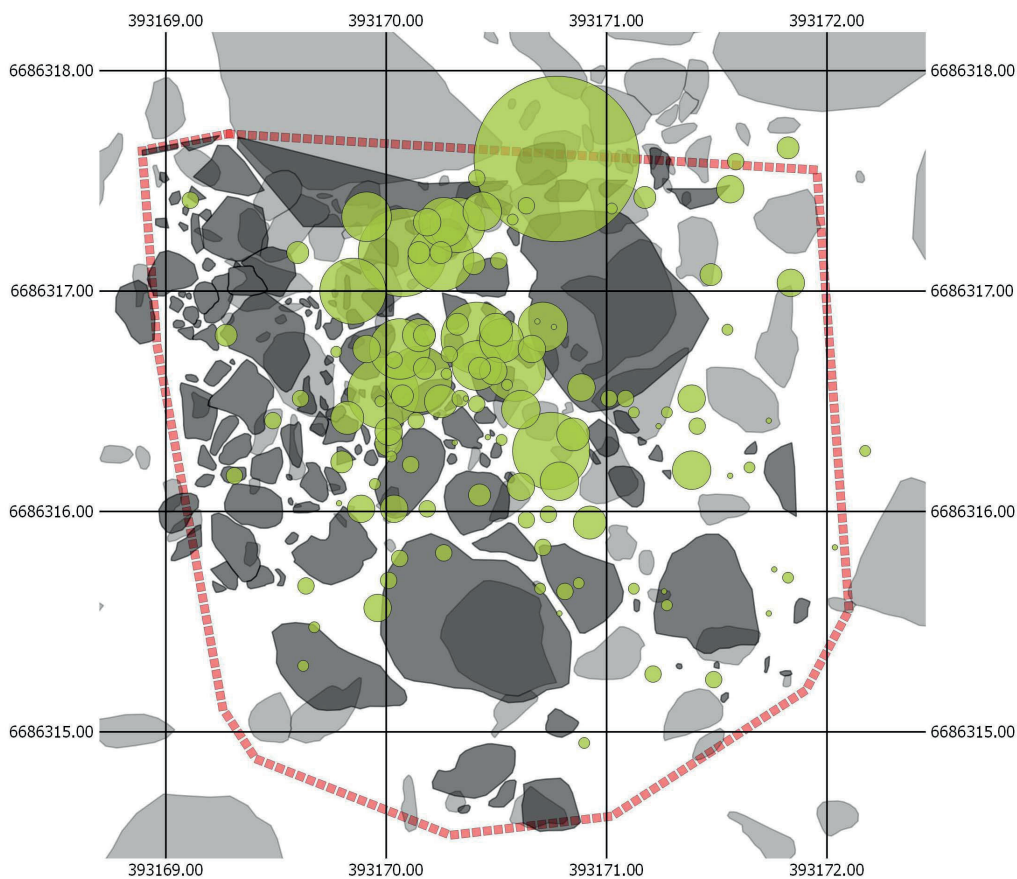
katkelma - viittasivat kalmistoon. Löytöpaikan keskellä on muutama suurempi maakivi, joiden ympärille on todennäköisesti aikanaan koottu kiviä. Kivet muodostavat matalan rökkiön, joka kohoaa muutamia kymmeniä senttejä maanpinnan yläpuolelle. Silmäkivien etelä- ja kaakkoispuolella on maanpinnalla havaittavissa muutamia halkaisijaltaan noin puolimetrisiä kiviä suunnilleen 3 metrin etäisyydellä silmäkivestä, jotka muodostavat kaaren rökkiön ulkopuolelle. Paikalle ei ole ilmeisesti tuotu muualta maata eikä sitä näytä poistetunkaan. Alueella on suoritettu metsänhoitotoimenpiteitä viimeksi kuluneiden vuosikymmenten aikana, minkä tuloksena kalmiston ylimmät kerrokset ovat hieman muokkautuneet ja osa kivistä on siirtynyt paikaltaan.

Vuoden 2016 koekaivaus keskitettiin oletetun kalmistoalueen kaakkoisreunalle 3 x 3 metrin suuruiselle alueelle siten, että osa alueesta sijoittui rökkiön maanpinnalle näkyvien reunojen ulkopuolelle. Kaivaus toteutettiin siten, että kiveys purettiin teknisinä kerroksina kivikerros kerrallaan. Tasot dokumentoitiin valokuvaamalla ja piirtämällä niitä kuvaavat kartat. Tasokarttojen piirtämisen apuna käytettiin valokuvadokumentaatiota sekä valokuvien fotogrammetrista mallintamista. Kaivauslöydöt otettiin talteen takymetrillä mittaamalla ja kerrostarkkuudella. Kaivettu alue oli kauttaaltaan kivinen, myös oletetun rökkiön reunojen ulkopuolella. Kiviraken-

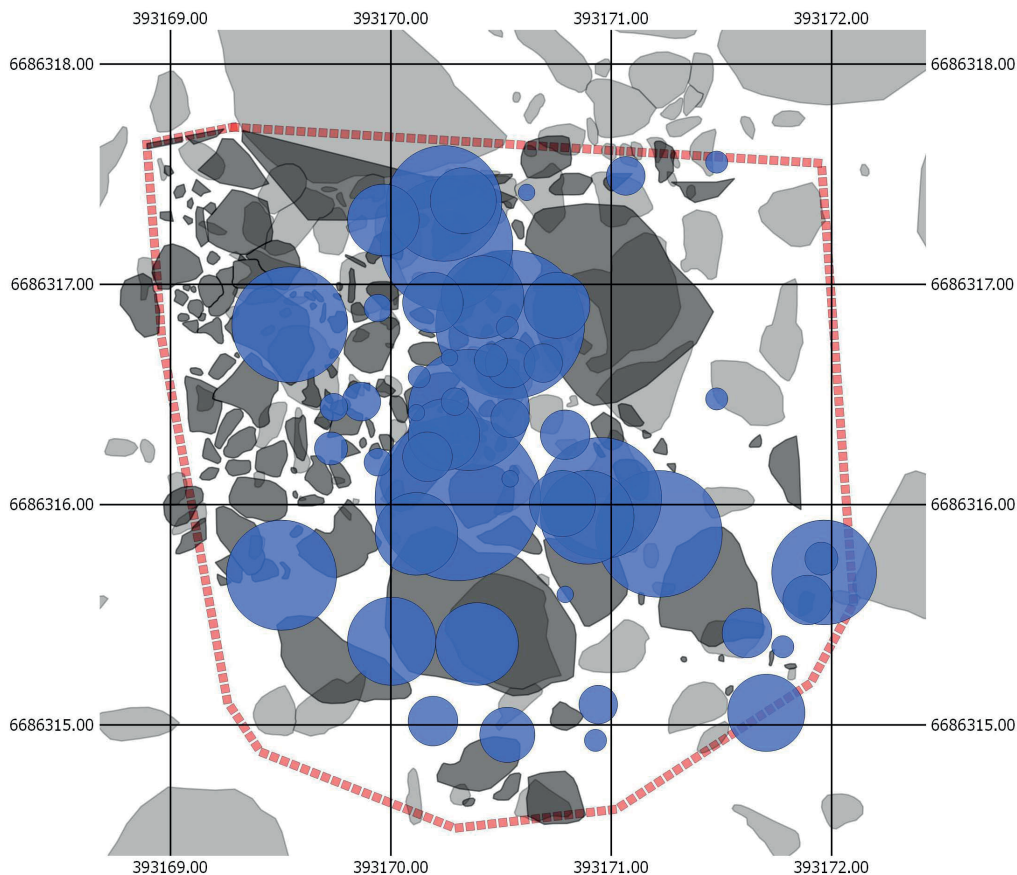

Veitsi (KM 41212:4) vasemmalla, puukko (:5) oikealla ja heittokeihäänkärki (:3) keskellä. Esineiden terät osoittivat löydettäessä kohti maata. Kuva: Kalle Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

ne koostui erikokoisista kivistä (halkaisija n. 10–60 cm), jotka oli ladottu tiheään muutaman suuremman maakiven rajaamalle alueelle. Kiveyksen pinta oli noin 0,3 metriä nykyistä maanpintaa korkeammalla ja kaivettaessa havaittiin, että alimmat kerrostumat ulottuivat noin 0,3 metriä maanpinnan alapuolelle. Kaivettu maa ei ollut erityisen nokista tai hiillistä, eikä kaivausalueen pohjassa voitu havaita ympäristöstään erottuvia värjäymiä. Tähän saattoi vaikuttaa myös kaivausalueen pienuus ja maaperän kuivuus. Alue kaivettiin puhtaaseen pohjamaahan lukuun ottamatta luoteisosan tiheämpää, pienemmistä kivistä (kivien koko n. 10–20 cm) koostuvaa kiveystä, jonka arveltiin kuuluvan erilliseen, mahdollisesti nyt kaivettua osaa vanhempaan rakenteeseen, jota koetutkimuksen yhteydessä ei lähdetty poistamaan. Nurkan kiveys peitettiin suodatinkankaalla ennen kiveyksen ennallistamista.

Palaneen luun (vaaleanvihreät ympyrät) levintäkartta. Kartta: Kalle Luoto ja Janne Rantanen/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

Keramiikan (siniset ympyrät) levitäkartta. Kartta: Kalle Luoto ja Janne Rantanen/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

Pintakerroksissa ja ylimmän kivikerroksen kivien välissä tavattiin historiallisen ajan löytöjä (nauloja, pullonkorkki, lasia, isohko hevosenkenkä). Käytännössä kerroksen 2 jälkeen ei nuorempia löytöjä tavattu, ja alempien kerrosten löydöt vaikuttivat säilyneen melko hyvin alkuperäisillä paikoillaan. Keramiikkaa löytyi eniten kerroksesta 3, kun taas luu sijaitsi alempana kerroksessa 4. Kuona sijaitsi suurelta osin kaivausalueen ja röykkiön reunalla, jossa kivikerroksia oli vähemmän. Saattaa olla, että tästä syystä kuona näkyy luetteloituna kerroksiin 2 ja 3. Maastohavaintojen perusteella kuona oli enemmän alemmissä kuin ylemmissä kerrostumissa.

Palanutta luuta saatiin talteen 625,65 grammaa. Talteen saatu luu oli pieni-kokoista ja keskittyi kaivausalueen alimpiin kerroksiin. Tunnistetut fragmentit olivat ihmisluuta lukuun ottamatta yhtä karhun kynttä (KM 41212: 218). Karhun kynnen läheisyydestä löytyi kaksi kaarevaa, poikkileikkaukseltaan pyöreää

pronssivarrasta (: 15). Ilmeisesti vuoden 2015 metallinetsinnän tuloksena löytynyt veitsen ruoto (KM 40909:5) oli myös peräisin karhunkynnen löytöpaikan lähistöltä.

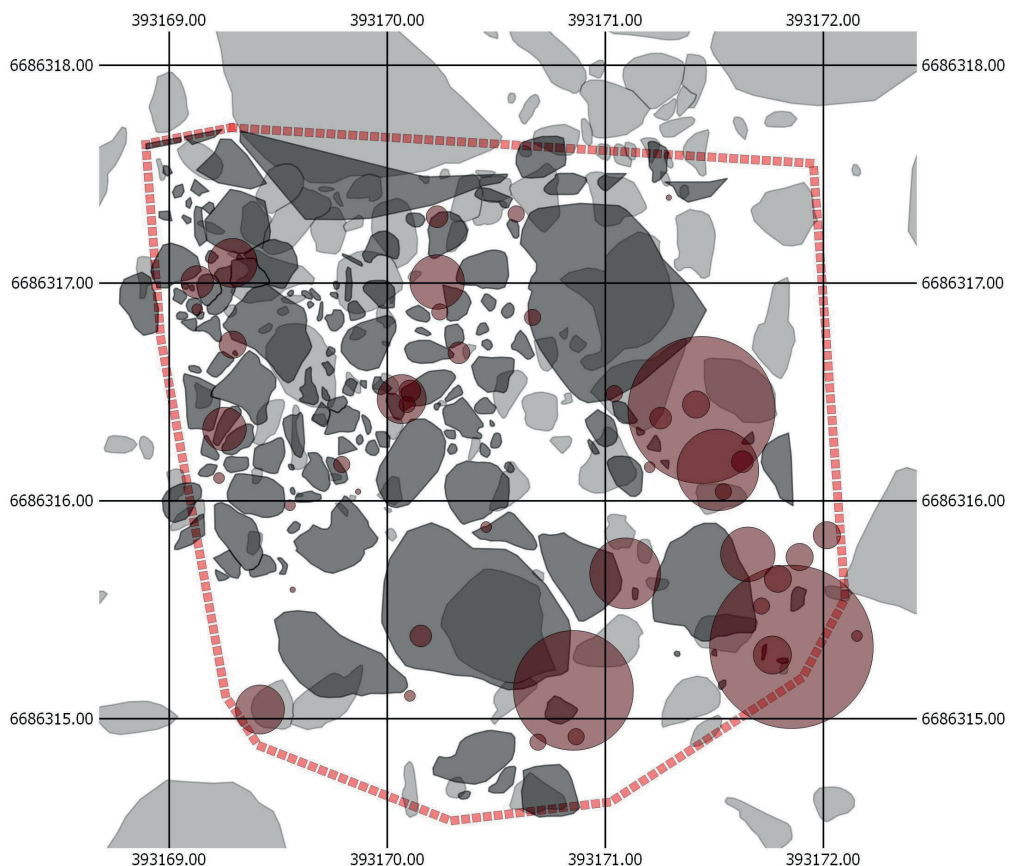
Keramiikka on pääosin tarkemmin ajoittamatonta rautakautista yleiskeramiikkaa. Muutamat keramiikan palat ovat peräisin pohjan taitoksesta, mistä käy ilmi astioiden tasapohjaisuus. Mainittakoon, että joukossa on myös muutamia naarmupintaisia paloja sekä yksi todennäköisesti ns. vedetty ja kiillotettu pala KM 41212:66. Maininnan arvoinen yksityiskohta on myös palassa 41212:63 näkyvisä oleva sormenjälki sekä naarmupintaiset keramiikanpalat :23, :30 ja :66. Keramiikka sijoittuu laajemmalle alueelle kuin palanut luu, tosin alueen koillisosassa ei keramiikkaa löydetty. Keramiikkaa on melko paljon metalliesineiden lähistöllä, tosin keramiikan määrä on vähäinen putkikirveen, tulusraudan ja miekan terän (:19) lähiympäristössä. Keramiikan levintä näyttäisi poikkeavan palaneen luun ja metalliesineiden levinnästä.

Palaneeksi saveksi luokiteltuja löytöjä oli melko vähän verrattuna muuhun löytöaineistoon. Useat palaneen saveen kappaleet olivat olleet kovassa kuumuudessa ja muuttuneet kuonaksi. Kuonaa kaivaukselta saatiin talteen runsaasti, noin 4,8 kilogrammaa. Osa kuonasta oli melko suurina kappaleina, ja kuonassa on näkyvissä mm. luusta syntyneitä painaumuksia. Kuona keskittyy kaivausalueen kaakkoisosaan ja pääosin isojen maakivien kaakkoispuolelle. Esinelöytöjen yhteydessä ei ollut juurikaan kuonaa lukuun ottamatta tulusraudan ja miekan terän löytökohtaa.

Löydetyt metalliesineet keskittyivät sikermiksi kaivausalueen keskivaiheille. Sikermien ulkopuolelta löydettiin putkikirves, tulusrauta ja miekanterä. Esinesikermä 1 muodostui heittokeihästä, veitsestä, puukosta, kärjestä, veitsenterästä, keihäänkärjen katkelmasta, vartaasta, keihäänkärjestä ja nuolenkärjestä. Todennäköisesti tähän sikermään kuuluu myös aiemmin löydetty miekka, jonka alapuolelta löytyi myös toinen putkikirveistä miekkaan nähden poikittain. Tässä sikermässä osa esineistä löytyi laakakiven päältä teräosa kohti maata asetettuna. Esineet oli siis aikanaan haudattu pienien kivien alle. Metalliesineiden yhteydessä oli myös keramiikkaa ja luuta. Esineet sijaitsivat muutaman kymmenen senttimetrin etäisyydellä toisistaan. Hieman erillään muista esineistä löytyivät tulusrauta, miekan terä ja puukko. Näistä tulusrauta ja miekan terä sijoittuivat melko lähelle, ja niitä peitti tasossa 1 isohko kivi. Miekkan kohdalta löydettiin palanutta luuta.

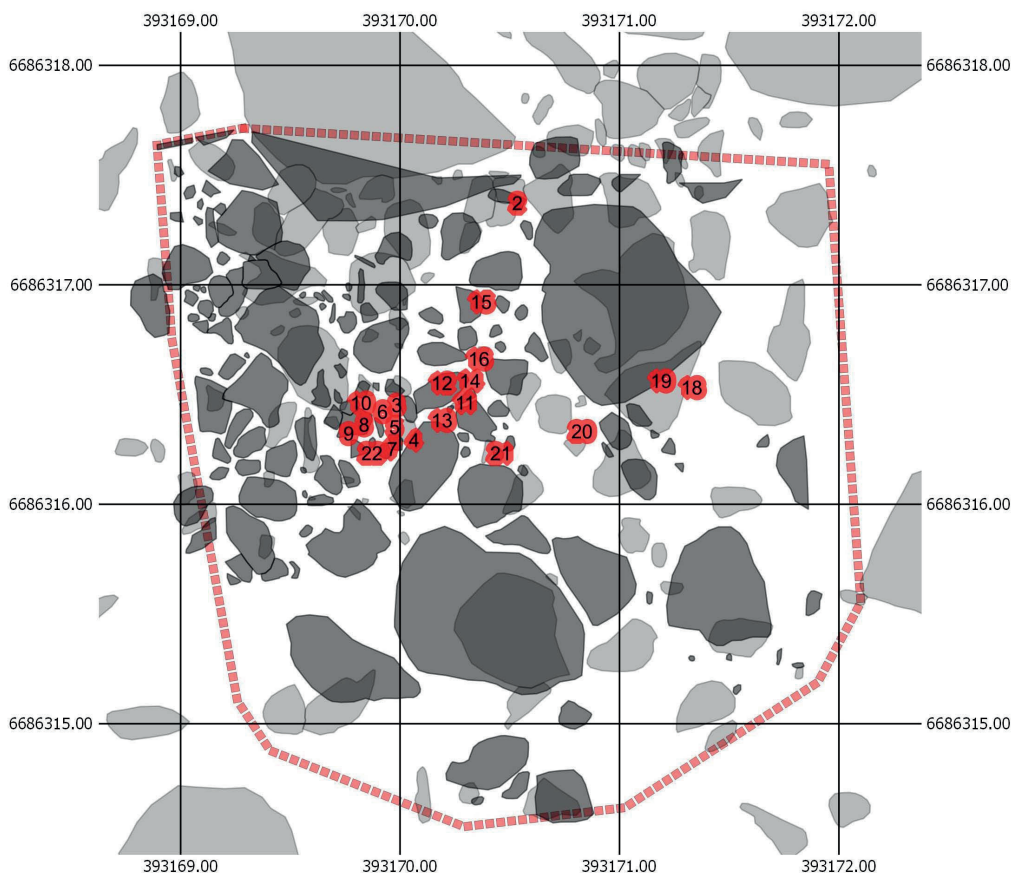
Esinesikermän 2 muodostivat putkellinen keihäänkärki, putkikeihäs, väkipuukko ja veitsi, jonka yhteydestä löydettiin myös saviastian pohjapala. Esineet on mahdollisesti haudattu samassa yhteydessä saviastian kanssa, mahdollisesti jopa saviastian kanssa. Luunpala on löydetty samasta yhteydestä keihäänkärjen kanssa. Esineet sijaitsivat muutaman kymmenen senttimetrin etäisyydellä toisistaan.

Kupariseosesineet (pronssiesineet) - spiraalisormus ja pronssivartaat - sijoituivat myös hieman muista esineistä erilleen. Sormuksen sisähalkaisija oli melko suuri, 23-24 mm. Lintuneula löytyi polttokalmiston pintaa puhdistettaessa pienen kiven alta kaivausalueen luoteispuolelta, eikä sitä ole merkitty levintäkarttoihin.

Kuonan (punasuskeat ympyrät) levintäkartta. Suuri osa kuonasta löytyi kalmistokiveyksen ulko-reunalta. Kartta: Kalle Luoto ja Janne Rantanen/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

Aineistosta valittiin kaksi luuta radiohiiliajoitusta varten, molemmat ihmisen pitkiä raajan luuta ryhmistä 1 ja 3. Näytteet valittiin sellaisista luista, joiden paikka pystyttiin määrittämään tarkasti ja jotka tunnistettiin ihmisluuksi. Ajoitetuista luista toinen sijoittui keihäänkärjen, keihäänkärjen katkelman ja rautavartaan yhteyteen. Luun ajoitus on kalibroituina 528–622, 430–494 tai 510–517 AD. Alle 20 cm etäisyydellä luusta sijaitsivat myös heittokeihäs, veitsen terä, puukko, toinen veitsen terä ja mahdollinen nuolenkärki. Toinen ajoitettu luu löytyi 20 cm rautapuukon löytöpaikasta etelään. Tämän luun ajoitus on 532–638 tai 432–489 AD kalibroituina.

Metalliesineiden levintäkartta: 2 - putkikirves, 3 - heittokeihäs, 4 - veitsi, 5 - puukko, 6 - kärki, 7 - veitsenterä, 8 - keihäänkärjen katkelma, 9 - varras, 10 - keihäänkärki, 11 - keihäänkärki, 12 - putkikeihäs, 13 - väkipuukko, 14 - veitsi, 15 - pronssivarras, 16 - keihäänkärki, 18 - tulusrauta, 19 - miekanterä, 20 - puukko, 21 - spiraalisormus, 22 - nuolenkärki. Kartta: Kalle Luoto ja Janne Rantanen/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

LOPUKSI

Vuonna 2016 koekaivettu röykkiö on matala, suorakaiteen muotoinen, itä-länsi suuntainen, kiven- ja maansekainen ja mahdollisesti reunakehällinen. Maanpinnalle näkyvien silmäkivien ympärille kootun rakenteen koko on noin 9 x 7 metriä ja korkeus 20–30 cm. Joka tapauksessa sen reunoilla on näkyvissä harvakseltaan 30-50 cm:n kokoisia kiviä. Röykkiön profiili on päältä melko tasainen, ja sen keskellä on kolme suurehkoa kiveä

ja kuusen kanto. Oletettavasti rakenne ulottuu maanpinnalle näkyviä osiaan laajemmalle alueelle. Röykkiöstä löydetty ja tunnistettu luuaineisto on lähes kokonaisuudessaan ihmisluita, mikä tukee kohteen tulkintaa hautapaikaksi. Radiohiiliajoitustulosten perusteella kalmistoon on tehty polttohautauksia merovingiajan alussa, tosin esineistön perusteella on todennäköistä, että kalmisto on ollut käytössä kansainvaellusajalla (esim. lintuneula) tai jopa roomalaisajan lopulla (esim. keihäänkärki KM 40909:2). Mahdollisesti varhaisemman röykkiökalmiston käyttöä on jatkettu polttokenttäkalmistona.

Laukon kartanon ympäristössä ja pihapiirissä on säilynyt useita muinaisjäännös-kohteita. Pihapiirin kohteiden säilyneisyyteen on vaikuttanut alueen rakentaminen, niin viime vuosisadalla kuin sitä aiemminkin. Nähdäkseni tutkimuksellisesti arvokasta on kohteeseen liittyvän rautakautisen asutuksen synty ja sen yhteys alueen kehittymiseen kartanoksi. Historiallisen ajan kohteena Laukkoa voidaan pitää kiinnostavana muun muassa siksi, että siihen on kuulunut harvinainen kartanolinna puurakennuksineen. Kartanon pihapiirin alueella on todennäköisesti säilynyt osia merkittävästä historiallisen ajan kartanosta ja mahdollisesti myös sitä edeltäneestä kylästä. Alueen voimallinen moderni maankäyttö on rajoittunut pitkälti nykyisen pihapiirin läheisyyteen, joten laajat peltoalueet ja niiden reuna-alueet muodostavat alueen, joka pääpiirteissään on säilynyt melko hyvin. Pihapiirin ulkopuolisilta alueilta on nähdäkseni tulevaisuudessa mahdollista löytää aikaisemmin tuntemattomia esihistoriallisia kohteita.

Vuonna 2016 koetutkittu kalmisto kertoo kollektiivisesta hautaustavasta, minkä tuloksena yksilöiden esineet ja luut ovat sekoittuneet keskenään. Kohteen kaivaminen tulevaisuudessa kokonaan mahdollistaisi luuaineiston ja esinemateriaalin vertailun avulla sekä tarkemman hautaustavan että yksilömäärän arvioimisen. Röykkiön länsipuolella maanpinnalle on näkyvissä suurehkoja kiviä, joiden ympäristöä olisi hyvä tulevaisuudessa tarkemmin tutkia. Alueen lähiympäristössä on todennäköisesti sijainnut asuinpaikka, jota toistaiseksi ei ole pystytty paikantamaan. Kartanon maiden laajempaa tutkimista asuinpaikan löytämiseksi olisikin hyvä tulevaisuudessa jatkaa.

Lähteet

Kansallisarkisto

Maanmittaushallitus. H88:9/1-43. Tottijärvi; Lammen, Karukan, Tolpan ja Tottijärven kylät tässä kunnassa sekä Laukon kylä Vesilahden kunnassa: isojaonkartta ja asiakirjat (Daniel Hall 1773).

Digitaaliarkisto:

Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto. Pitäjänkartasto. 2123 04 Ia.* -/- - Vesilahti.

Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto. Senaatin kartasto. XVII-XVIII 22-23 [Vesilahti].

Maanmittaushallituksen kartat. Alue- ja rajakartat. MH MH 10/- - (Geogr. Del...fördelte till efterfölliande Pastorater Ikalist, Kyrå, Mohijerfwi, Karku, Törfwis, Wässilaks, Lämpilä, Birkala, Messukylla, Kangasala, Årriwessi, Keuru och Rowessi).

Arkeologiset tutkimusraportit

Hirviluoto, Anna-Liisa 1961: Koekaivauksia Turku-Tampere -tielinjalla Vesilahden Laukossa 26.-27.9.1960.

Luoto, Kalle 2014: Laukon kartanoalueen arkeologinen inventointi, Laukon kartanoalueen asemakaavoitus.

Luoto, Kalle 2014: Vesilahti, Laukon kartanoalue. Arkeologinen valvonta.
 Maaajoki, Väinö 1939: Vesilahden arkeologinen inventointi.
 Pukkila, Jouko & Laakso, Ville 1995: Vesilahden arkeologinen inventointi. Tampereen museot.
 Sepänmaa, Timo & Laakso, Ville 2015: Vesilahti Laukko. Muinaisjäännösinventointi ranta-asemakaavan muutosalueella 2015.
 Uotila, Kari 1990: Laukon kartano. Pihapiirin kaivaus.
 Uotila, Kari 1991: Laukon kartano. Pihapiirin kaivaukset.
 Uotila, Kari 1993: Laukon kartano. Kellarin kaivaus.
 Uotila, Kari 1996: Laukon kartanon alue. Arkeologinen kaivaus.
 Uotila, Kari & Majantie, Kirsi 1999: Laukon kartanon alue. Kaivaus.

Kirjallisuus

Honka-Hallila, Helena (toim.): Vesilahti 1346-1996. Vesilahden kunta ja Vesilahden seurakunta. Jyväskylä 1996.
 Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet. Tampereen seutukaavaliitto, julkaisu B 174. Tampere 1990.
 Raevuori, Yrjö: Laukon omistajia ja vaiheita. Tampere - Laukon kartano 1963.
 Uotila, Kari: Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Turku 2000.

Laukon historiaa verkossa

<http://www.laukonkartano.fi/laukko/historia/>
<http://www.narvasoft.fi/laukko/laukonhistoria.htm>

Lyhenteet

KM = Kansallismuseo

SUMMARY

VESILAHTILAUKKO: ARCHAEOLOGY WORK AND OBSERVATIONS FROM LAST YEARS

During the past five years, several small and slightly larger archaeological studies have been carried out in the Laukko Estate area in Vesilahti. Research has shown that, in the estate grounds, land use and construction has been intense, especially at the end of the 19th century and in the 20th century. Despite this, sites located within the Laukko area have different states of preservation, meaning and original purpose, and are partly overlapping. It is possible that only fragmentary remnants from the earliest settlement period have been preserved on the estate grounds. Several previously unknown Iron Age finds came from outside the estate grounds in 2015. One of these sites, named Laukko Old Harbor was excavated in 2016, and was revealed to be a cairn. Many weapons were recovered in the excavation. After the excavation, finds were examined and were dated, mainly to the Migration Period (approx. 400–600 AD).

PIRKKALAN TURSIANNOTKON KUULUMISET VUONNA 2018

JOHDANTO

Pirkkalan Tursiannotkon rautakautisen ja keskiaikaisen asuinpaikan kaivaukset jatkuivat kesällä 2018 kahden viikon ajan Helsingin yliopiston opetuskaivauksina. Opetuskaivaukset järjestetään Tursiannotkossa vielä neljännen ja viimeisen kerran kesällä 2019. Vuodesta 2010 alkaen Tursiannotkossa on järjestetty jonkinlaiset kaivaukset miltei joka vuosi (poikkeuksina vain 2011 ja 2014), joten tutkimusaineistoa on jo nyt kertynyt hyvin suuri määrä. Merkittäviä tutkimustuloksia on jo julkaistukin erityisesti *Pirkan maan alta* -vuosikirjan aikaisemmissa osissa ja vuoden 2017 näyttelyjulkaisussa *Tursiannotko: tutkimuksia hämäläiskylästä viikinkiajalta keskiajalle*. Tutkittavaa riittää kuitenkin vielä moneksi pitkäksi vuodeksi ja usealle tutkijalle. Tätä kirjoitettaessa odotellaan uusia Helsingin yliopiston kustantamia radiohiiliajoituksia, jotka tulevat tarkentamaan ja täydentämään kuvaa Tursiannot-

Pienellä kaivausalueella on vilskettä. Kuva kesäkuulta 2017. Kuva: Helsingin yliopisto.

kossa havaittujen rakennuksenjäännösten kronologiasta. On kuitenkin paikallaan esittää jo tässä yhteydessä lyhyt katsaus vuosien 2017 ja 2018 tärkeimpiin kaivaushavaintoihin ja löytöihin sekä niiden alustaviin tulkintoihin.

Samalla täytyy silti korostaa, että tätä kirjoitettaessa kesän 2018 jälkityöt olivat vielä kesken, mikä tietenkin vaikutti tulkintamahdollisuuksiin. Päähuomion saa lautalattiainen rakennus - tai kuten nyt tiedämme, mahdollisesti jopa kolme toisiaan seurannutta rakennusta - joiden jäännöksiä on tutkittu pala palalta vuosina 2012, 2013, 2015 ja 2017.

LAUTALATTIOITA RAUTAKAUDELTA

Jo vuosina 2012 ja 2013 Kierikantien ja Anian rantatien liittymän läheisyydessä havaittiin lautataso, joka tulkittiin rakennuksen lattiaksi. Lattian yhteydestä ja alta löytyi myöhäisrautakauden keramiikkaa ja esineitä, joten lattian oletettiin heti löytymisestään lähtien olevan hyvin vanha. Radiohiiliajoitus antoikin odotuksenmukaisen tuloksen 1020 - 1170 jKr. Tämän mukaan lattia olisi viikinkiajan (800 - 1050) lopusta tai ristiretkiajalta (1050 - 1200).

Vuonna 2017 Helsingin yliopiston opetuskaivauksissa jatkettiin puutason kaivamista. Yllättäen voitiin havaita, että kaivausalueella sijaitsikin ainakin kahden ja ehkä

Kesäkuun 2017 kaivausalue. Keskellä lautalattian jäännöstä. Etualalla kuoppauunirakenteen kiveyksiä. Kulttuurikerros on hyvin tummaa ja nokista. Kuva: Sami Raninen/Helsingin yliopisto.

kolmenkin erillisen puutason jäännöksiä, joista ylin sijaitsi ainakin osittain alemman tason yläpuolella. Paikalla on tästä päätellen ollut ainakin kaksi eri-ikäistä lauta- tai lankkulattiaa, joista alin on sama kuin vuonna 2012 paljastunut myöhäisrautakautinen rakennuksen pohja. Pirkanmaan maakuntamuseo teetti keväällä 2018 uusia radiohiiliajoituksia, joiden perusteella myöhäisrautakautisen lattiataason ajoitus näyttäisi tarkentuvan 1000-luvun alkupuolelle tai keskivaiheeseen, siis viikinkiajan loppuun.

Ylemmän lattiataason tiettenkin täytyy olla alemmaa nuorempi. Helsingin yliopiston teettämät radiohiiliajoitukset viittaavat siihen, että ylempi taso on todennäköisesti 1200-luvun jälkipuolelta. Nämä tulokset on saatu hirrestä, joka luultavasti on peräisin rakennuksen seinästä, sekä yhdestä lattiataason kohdasta. Ajoitus ei ole yllätys, koska esinelöytöihin sisältyy edellä mainitun hirren läheltä paljastunut luusta tai sarvesta veistetty lusikka, jonka koristelu sopii hyvin juuri 1200-luvulle, rautakauden ja keskiajan väliseen siirtymävaiheeseen. Uudet, parhaillaan odotettavat ajoitukset saattavat hyvinkin vielä tarkentaa ja jonkin verran ehkä muuttaakin edellä esitettyjä käsityksiä.

Yksi suuri yllätyskin ajoituksiin sisältyy: eräs hirren jäännös, jonka oletettiin muodostavan nurkkasalvoksen edellä mainitun 1200-luvun hirren kanssa, ajoittuikin jo noin vuosiin 650 - 770. Tälle ilmiölle ei vielä ole selkeää tulkintaa. Se kuitenkin avaa mahdollisuuden, että Tursiannotkon asuinpaikalla on ollut jonkinlaista ihmis-toimintaa ja kiinteitä rakenteita jo kauan ennen viikinkiaikaa. Tähän mahdollisuuteen on viitattu varovasti jo aiemminkin eräiden esinelöytöjen yhteydessä, mutta vastaansanomattomat todisteet puuttuvat toistaiseksi.

Lautalattioiden jäännökset on todennäköisesti nyt kaivettu kokonaan tai lähes kokonaan. Vaikka lautalattiaisten rakennusten seinärakenteista ei olekaan suoria havaintoja, hyvin todennäköisesti kyse oli hirsisalvosrakennuksista. Mahdollinen seinähirsi mainittiinkin jo aiemmin. Hirsiseinän vaihtoehdot eli oksapunos- tai varhopatsasrakenteet olisivat vaatineet tuekseen maahan tuettuja pystypaaluja, jollaisista Tursiannotkossa ei ole mitään viitteitä.

Alimman ja vanhimman lattiataason laajuudeksi voidaan tämänhetkisten ajoitus-tietojen valossa arvioida vähintään 4-5 x 4-5 metriä. Tämä saattoi riittää kokonai-sen perhekunnan asuinrakennuksen pinta-alaksi, mikäli karjasuojat ja varastotilat sijoitettiin erillisiin rakennuksiin eikä saman katon alle asuintilan kanssa, kuten ns. hallitaloissa tehtiin. Ylempi lattiataaso on säilynyt epätasaisemmin eikä sen laajuutta voi arvioida, mutta se on voinut olla suunnilleen samankokoinen. Jos kyse oli asuinrakennuksista, niissä on tietenkin täytynyt olla lämmityslaitte. Yksiselitteisiä jäännöksiä lämmityslaitteista ei ole säilynyt. Kulttuurikerroksessa esiintyi runsaasti kiviä, joiden täytynee osittain olla peräisin puretuista tulisijoista. Savimaa lautalattioiden kohdalla oli hyvin nokista. Mainittakoon vielä, että lautalattioiden yhteydestä löytyi runsaasti saviastianpaloja ja useita erilaisia metalli- sekä luu- ja sarviesineitä, kuten kokonainen keihäänkärki, joka lepäsi ison hiomakiven päällä.

Kymmenkunta metriä lautatasoista etelään sijaitsi vuosina 2012 ja 2016 tutkitulla alueella seinälinjoihin viittaavia hirrenjäännöksiä, joista on tehty kaksi radiohiiliajoitusta. Ajoituksista päätellen hirret oli kaadettu viimeistään viikinkiajan keskivaiheessa, 900-luvulla, ehkä aiemminkin. Vaikka rakennuksesta oli säilynyt vain vähän

jälkiä, siitä esitetyt tulkinnot ja virolaiset vastineet tarjosivat lähtökohdan museokeskus Vapriikin *Birckala 1017* -näyttelyssä esillä olleelle viikinkiaikaisen savupirtin interiöörille. Olisiko tämä eteläinen rakennus voinut olla olemassa samanaikaisesti 1000-luvun laotalattiaisen rakennuksen kanssa? Eteläisen rakennuksen hirsiseinät oli nähtävästi perustettu suoraan savimaahan, joten se tuskin oli kovin pitkäikäinen. Rakennuksen läheisyydestä kuitenkin löytyi 1000-luvulle viittaavia lasimassahelmiä. On myös mahdollisuuksien rajoissa, että ajoitetut hirret olivat vanhaa puuta, joka kierrätettiin nuoremman rakennuksen osana. Ehkäpä eteläisen rakennuksen elinkaari todella ulottui 1000-luvun puolelle.

ARVOITUKSELLINEN KUOPPAUUNI JA KUMMA OJA

Lautalattiatasojen länsipuolella sijaitti erikoinen kuoppauunirakenne, joka tutkittiin lähes kokonaan vuosina 2017 ja 2018. Rakennetta ei vielä ole ajoitettu, joten ei tiedetä, onko se ajallisessa tai toiminnallisessa yhteydessä jompaankumpaan lattia-tasoon. Rakenne on kuitenkin liian iso, jotta sen voisi helposti ajatella sijainneen pienen hirsirakennuksen sisällä. Kyseessä oli lähes 4 metriä pitkä, soikea, savimaahan kaivettu ja kivillä reunustettu kuoppa, joka oli täynnä mustaa noen- ja hiilensekaista savea. Kuoppauunin käyttötarkoitusta ei vielä ole selvitetty. Todennäköisin

Kesäkuun 2018 kaivausalue. Vasemmalla kuoppauuni on jo kaivettu pohjasaveen. Oikealla puulinja ja kivirakenne, jonka tutkimista jatketaan 2019. Kuva: Sami Raninen/Helsingin yliopisto.

arvaus lienee ulkona tapahtunut ruoanlaitto, koska uunin yhteydestä ei ole havain-
toja sepän työhön viittaavasta rautakuonasta tai ns. pajahilseestä.

Edellä mainitut lattiatasot eivät jatkuneet kuoppauunirakenteen länsipuolelle.
Siellä kuitenkin sijaitsi muita kiinnostavia puu- ja kivirakenteita, joiden tutkimista
on tarkoitus jatkaa. Joukossa on myös todennäköinen hirsirakennuksen nurkkakivi.
Näistäkään rakenteista ei vielä ole teetetty radiohiiliajoituksia, mutta ne saattavat
olla pikemminkin keskiaikaisia kuin rautakautisia. Tämä selviää tulevaisuudessa.

Lattiatasojen ja kuoppauunin yhteydessä tutkittiin myös kiinnostavaa ojamaista
rakennetta. Jo vuonna 2013 oli pantu merkille, että lattiatason alle jatkuu pohja-
saveen kaivettu alaspäin laskeutuva kaivanto, joka oli jossain vaiheessa täytetty
likaantuneella savella, ja jonka pohjalla oli pitkittäin aseteltu jykevä lankku. Kaivanto
ulottuu edellä mainittuun kuoppalieteen saakka ja on ehkä yhteydessä siihen. Ainakin
nuorempi, 1200-luvulle ajoitettu lattiataso sijaitsee osittain kaivannon päällä. Kaivan-
non käyttötarkoitus on vielä epäselvä. Onko se savisen pihamaan sadevesioja? Ehkä,
mutta se kulkee viistosti maanpinnan laskeutumissuuntaan ja veden luonnolliseen
valumissuuntaan nähden. Voisiko se olla tonttimaan rajaoja, kuoppauunin ilmaka-
nava tai jopa jonkinlainen seinänperustusrakenne? Asian pohtiminen ja vastineiden
etsiminen on vielä kesken. Kun kaivanto täytettiin savella, sinne laskettiin iso kappale
hirvieläimen sarvea ja se peitettiin huolellisesti isoilla laakeilla kivenlohkareilla.

Tämän pidemmälle meneviä tulkintoja rakenteista ei kannata vielä tässä yhtey-
dessä esittää. Vuoden 2019 kaivausten jälkeen on suunnitteilla Tursiannotkon
kaikkia tutkittuja rakennuksenjäännöksiä käsittelevän kokonaistutkimuksen kirjoit-
taminen. Jo nyt voidaan kuitenkin todeta, että Tursiannotkon rakenteista tehdyt ajoit-
ukset kattavat kehityskaaren, jonka myötä viikinkiaikainen asuinpaikka muuntuu
keskiaikaiseksi kyläksi. Tämä puolestaan oli tärkeä muutos yhteiskuntarakenteen ja
talousjärjestelmien kannalta.

YLEISÖKAIVAUKSEN SATOA

Kesällä Tursiannotkossa 2017 toteutettiin myös suuren suosion saanut yleisökaivaus,
jota alkusyksyllä seurasi Pirkkalan viidesluokkalaisille järjestetty koululaiskaivaus.
Näiden kaivausten kohteeksi oli valittu Kierikantien pohjoispuolella sijaitseva pelto.
Yleisö- ja koululaiskaivausalueen eteläraja sijaitsi parikymmentä metriä pohjoisluo-
teeseen opetuskaivausten lautalattiajäännöksistä. Yleisö- ja koululaiskaivaus eteni
36 neliömetrin laajuusella, kahteen osaan jaetulla alueella rauhalliseen tahtiin. Suurin
osa kaivetusta maasta oli pellon kyntökerrosta, josta saatiin runsaasti rautakautisia
löytöjä, mutta jossa ei ymmärrettävästi ollut säilynyt rakenteita. Yleisökaivauksen
loppuvaiheessa oli päästy sekoittumattoman kulttuurikerroksen pintaan. Pieni viiden
neliömetrin osa-alue kaivettiin puhtaaseen pohjasaveen saakka. Muissa kaivausalueen
osissa kulttuurikerroksen pintakerros puhdistettiin ja dokumentoitiin. Tämän
jälkeen se suojattiin suodatinkankaalla ja peitettiin maalla. Alueen kaivamista on
täten mahdollista jatkaa tulevaisuudessa. Alueella dokumentoidut puu- ja kiviraken-
teet olivat vaikeatulkintaisia, eikä niistä ole vielä teetetty radiohiiliajoituksia. Alueella
havaittiin myös punainen palomaa-alue, joka oli luultavasti muodostunut tulisijan alle.

Yleisökaivausalue elokuussa 2017. Esillä on nokisen kulttuurikerroksen pintaa ja ajoittamaton kiveystä. Kuva: Kim Krappala/Pirkanmaan maakuntamuseo.

Toistaiseksi on epävarmaa, onko alueella sijainnut rautakautisia tai keskiaikaisia asuinrakennuksia vai ovatko puu- ja kivirakenteet peräisin jonkinlaisista talous- tai piharakennelmista. Rautakautisen keramiikan ja muiden löytöjen runsas esiintyminen kuitenkin osoittaa alueen olleen rautakautista pihapiiriä. Kymmenkunta metriä idempänä Anian rantatien varressa oli dokumentoitu todennäköisiä rakennusjäänneksiä jo vuonna 2013. Yleisö- ja koululaiskaivauksen esinelöytöihin voi vaivattomasti tutustua kaivausblogissa (tursiannotko.fi).

LOPUKSI

Arkeologinen tieto karttuu hitaasti. Laaja kaivaus vaatii viikkoja tai kuukausia kenttätöitä, ja jälkityöhön eli kaivauskertomuksen laatimiseen ja löytöjen luettelointiin menee yleensä noin kaksinkertainen aika. Löytöjen konservointi sekä erilaiset analyysit valmistuvat vasta jälkitöiden jälkeen. Varsinainen tieteellinen loppututkimus eli kaivaushavaintojen tulkinta, löytöjen ajoittaminen ja kokonaistulkinnan muodostaminen on vielä hitaampaa. Tursiannotkon kohdalta tällaista tutkimusta on toistaiseksi tehty ennen kaikkea *Birckala 1017* -näyttelyn suunnittelutyön yhteydessä vuosina 2012-2016 kaivettujen aineistojen pohjalta. Laajan akateemisen tutkimushankkeen suunnitelma on olemassa, mutta sille ei vielä ole rahoitusta. Mutta vaikka Tursiannotkon arkeologiset kenttätöet saattavatkin kesän 2019 jälkeen jäädä tauolle, jossakin muodossa tieteellinen työ Tursiannotkon tarjoamien tutkimusaineistojen ympärillä tulee varmasti jatkumaan 2020-luvullakin.

Lähteet

- Dating Report 86697. Report of Radiocarbon Dating Analysis. Beta Analytic 2018
- Radiohiilimäärityksiä. Tutkimusraportti 2018-3-2. Helsingin yliopisto/Luonnontieteellinen keskusmuseo, 20.3.2018.
- Raninen, Sami 2017: Pirkkala Pirkkalankylä (Birckala) ja Tursiannotko. Yleisökaivaus. Raportti. Pirkanmaan maakuntamuseo.
- Raninen, Sami 2018: Pirkkala Pirkkalankylä (Birckala) ja Tursiannotko. Opetuskaivauskertomus 2017. Helsingin yliopisto.

SUMMARY

2018 NEWS ABOUT PIRKKALA TURSIANNOTKO

Excavations continued in the summer of 2018 at the Iron Age and Middle Ages dwelling place at Tursiannotko in Pirkkala, as part of training excavations for Helsinki University. A very popular public excavation occurred there in the summer of 2017, followed by an excavation for Pirkkala's 5th grade school students. Beginning in the year 2010, there has been some kind of excavation almost every year, from which a great deal of research material has already been gathered. Already in the years 2012 and 2013 a wood structure was found, which was interpreted as the floor of a building. In the training excavation of 2017 it was noted that in that place there had been at least 2 different periods of plank flooring. Based on the radiocarbon dating, the Iron Age floor would seem to date to the early or mid 11th-century AD. The upper floor is probably from the later part of the 13th century AD. In addition, the remains of one log was dated from around 650 to 770 AD. To the west side of the plank flooring was located a pit furnace structure. An interesting trench-like structure was also studied in connection with the floor levels and the pit furnace. In the publicly excavated area the documented wood and stone structures were difficult to interpret. The abundance however of Iron Age pottery and other finds indicate that the area was an Iron Age yard.

ALUSTAVIA TULOKSIA KALMISTOKAIVAUKSISTA VALKEAKOSKELLA 2017-2018

Suomen kulttuurirahaston Pirkanmaan rahasto myönsi tämän kirjoittajalle touku-kuussa 2017 apurahan Valkeakoskella sijaitsevien rautakautisten hautojen kaivamiseen ja tarkempaan tutkimukseen. Tutkimukset kohdistuivat *Toppolanmäen* rautakautiseen ruumiskalmistoon ja *Haukilan Koirankiven* kalmistoon, josta Kanta-Hämeen Menneisyyden Etsijät olivat edellissyksynä löytäneet miekan. Toppolanmäen kaivaus toteutettiin apurahatutkimuksena ja Haukilan kaivaus Pirkanmaan maakuntamuseon tutkimuskaivauksena. Toppolanmäestä tutkittiin kesällä 2017 Sakari Pälsin vuonna 1937 löytämä hauta nro 3, joka oli tuolloin avattu ja peitetty koskemattomana. Haukilan Koirankiven miekan löytöpaikalla tehdyn tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää kalmiston luonnetta, nostaa maahan jätetty miekka ja tutkia löytöpaikka asianmukaisesti. Toppolanmäen tutkimuksia jatkettiin Jalmari Finnen säätiön apurahan turvin vielä kesällä 2018, jolloin tutkittavana oli Jorma Leppäahon vuonna 1936 avaama hauta nro 2.

VALKEAKOSKEN TOPPOLANMÄEN RUUMISHAUDAT NRO 3 JA 2

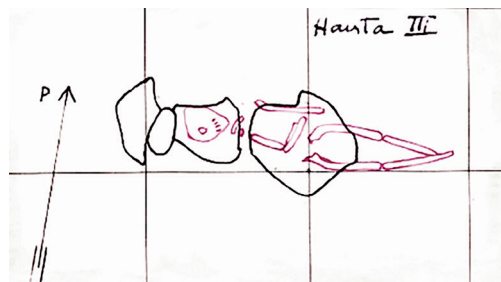
Toppolanmäki sijaitsee Vanajaveden ja Vähäjärven väliin jäävällä kapealla kannaksella, joka historiallisesti on kuulunut Sääksmäen Ritvalaan. Keskiajalla Toppolan (myös *Alnäs* ja *Yrjölä*) tila sijaitsi Vähäjärven etelärannan tuntumassa. Mäellä sijaitseva rautakautinen kalmisto on pääosin tutkittu jo 1900-luvun alkupuolisella, sen jälkeen kun paikka löytyi soranotossa. Vaikka soranotto ehtikin tuhota arviolta kymmenkunta hautaa, on vuosina 1936, 1937 ja 1951 paikalta kaivettu yhteensä 15 hautaa.

Toppolanmäen esineellisistä haudoista on löytynyt muun muassa hopeakoristeinen tappara, sormuksia ja hevosenkenkäsolkia. Osa haudoista on ollut esineettömiä ja itä-länsi-suuntaisia, mitä on pidetty osoituksena siitä, että hautaaminen paikalla on jatkunut kristinuskon omaksumisen jälkeiseen aikaan. Joukossa on myös poikkeavina pidettyjä hautoja, kuten esimerkiksi hauta, jonka arkku oli suljettu kahdella keihäänkärjellä, sekä Leppäahon tutkima hauta nro 2, johon oli laskettu päällekkäin neljä vainajaa, kahden päät vastakkaiseen suuntaan kuin kahden muun. Yhteen hautaan vainajan kasvojen eteen oli laskettu puuastia, joka oli täytetty poltetuilla ihmisluilla.

Sakari Pälsin vuoden 1937 kaivauksissa esiin saadun haudan nro 3 päällä oli kolme suurta laakakiveä, jotka on aikaisemmin arveltu laitetun haudan estämään vainajaa nousemasta ja palaamasta elävien joukkoon. Kivien alta Pälsi löysi suhteellisen hyvin säilyneen luurangon, joka dokumentoitiin piirtämällä ja valokuvaamalla. Luut jätettiin kuitenkin koskemattomana paikoilleen, ja hauta peitettiin ja ennallistettiin Pälsin todettua, ettei luiden yhteydessä ollut esineistöä. Vielä 1900-luvun alussa arkeologien mielenkiinto kohdistui lähinnä esineisiin. Luista kiinnostivat lähinnä pääkallot, joita hyödynnettiin fyysisen antropologian kallonmittauksissa tutkittaessa eri kansojen ja heimojen alkuperää.

Kesäkuussa 2017 Pälsin löytämä hauta avattiin uudelleen. Haudan avaamisella haluttiin selvittää muun muassa sitä, mitä luun säilyvyydelle on tapahtunut viimeisten vuosikymmenten aikana. Muualla maailmassa ilmansaasteiden ja teollisuuden päästöjen aiheuttaman ympäristön happamoitumisen on todettu vaikuttavan myös arkeologiseen aineistoon kiihdyttämällä maaperässä olevan orgaanisen aineksen tuhoutumista. Tutkimusten mukaan luiden maatuminen on pahimmissa tapauksissa ollut muutaman viimeisen vuosikymmenen aikana nopeampaa kuin edeltävien vuosisatojen aikana yhteensä. Myös haudan avaaminen ja luiden altistaminen hapelle oli oletettavasti voinut vaikuttaa orgaanisen aineksen säilymiseen.

Tutkimuksessa otettiin esiin vuoden 1937 kaivaustaso, minkä jälkeen hauta tutkittiin pienvälineistöä käyttämällä. Luiden havaittiin olevan edelleen melko hyvässä kunnossa, ja Pälsin kaivauskuviiin verrattuna ainoastaan oikea värttinäluu oli liikkunut pois paikoiltaan vuoden 1937 kaivausten tai haudan peittämisen yhteydessä. Vainaja lepäsi selinmakuulla, pää oikealle kääntyneenä, vasen käsi suorana kyljen vieressä. Oikea käsivarsi oli taivutettu vatsan päälle. Ainoastaan alaraajojen luut eivät olleet säilyneet hyvin, mutta oli selvästi havaittavissa, että nilkat oli asetettu ristiin. Vainajan leuka oli tiiviisti kiinni, joten voi arvella, että se oli sidottu tai tuettu ennen hautaamista. Arkkua haudassa ei ollut, vaan vainaja oli laskettu suoraan maakuoppaan.

Sakari Pälsin dokumentaatiopiirros Toppolanmäen haudasta 3. Vainajan päällä oli kolme suurehkoa kiveä. Muokkaus: Ulla Moilanen.

Vainajalta otettiin jo kaivaustilanteessa kylmäsäilytykseen kaksi hammasta, jotka Päivi Onkamon johtama SUGRIGE-projekti haki näytteiksi muinais-DNA-tutkimuksia varten. Arkeo-osteologi Kati Salo teki luuanalyysin, jossa selvisi vainajan olleen noin 40-50-vuotias mies. Luissa näkyvät muutokset kertovat miehen tehneen fyysistä työtä ja mahdollisesta pitkäaikaisesta sairaudesta ennen kuolemaa. Lisäksi haudasta otettiin runsaasti erilaisia näytteitä, joiden avulla haluttiin selvittää muun muassa sitä, minkälaisia eläin- tai kasvisperäisiä jäänteitä haudassa on. Näiden analyysien merkittävimpiä tuloksia saatiin Teija Aleniuksen tekemästä siitepölyanalyysistä, joka paljasti haudan pohjalle laitetun ikivihreitä kasveja, kuten sammalta ja riidenliekoa.

Leppäahon kaivaman haudan nro 2 sisältämien luiden kohtalosta ei ollut etukäteistietoa. Luista ei ole mainintaa löytöluettelossa, eikä niiden käsittelystä kerrota myöskään kaivausraportissa. Uudessa kaivauksessa paljastui, että luut oli jätetty maahan, mutta vainajat eivät enää olleet alkuperäisillä paikoillaan. Leppäaho oli

Toppolanmäen haudan 3 kallo paljastumassa maasta. Kuva: Ulla Moilanen.

ilmeisesti keskittynyt etsimään haudasta esineistöä, joten kaikkien vainajien luut oli sekoitettu ja kasattu haudan pohjalle. Leppäahon havaintojen mukaan haudassa oli ollut arkku, ja siihen liittyviä rautanauvoja löytyikin haudan täytemaan seasta. Vaikka haudan luut olikin sekoitettu, voidaan niistä kuitenkin tutkia haudattujen ikää ja terveydentilaa. Myös maanäytteet ja niistä tutkittavat eläin- ja kasvipöytäiset jäänteet saattavat kertoa esimerkiksi vainajan vaatetuksesta tai haudan pohjalle asetetuista taljoista sekä hautaan laitetuista kasveista ja sitä kautta esimerkiksi hautausrituaalista tai hautauksen ajankohdasta. Luonnontieteellinen ajoitus kertoo molempien hautojen tekoajan, ja muinais-DNA-tutkimuksen avulla voidaan tutkia esimerkiksi kalmistoon haudattujen sukulaisuussuhteita.

HAUKILAN KOIRANKIVEN MIEKAN LÖYTÖPAIKKA

Valkeakosken Haukilan alue sijaitsee Vanajaveden pohjoisosassa, pohjoiseen työntyvän Uskilanlahden länsirannalla. Keskiajalla Haukilan kartanon tienoilla sijaitsi Uskilan kylä, joka hallinnollisesti oli osa Tyrväntöä. Uskilan (Haukilan) sijainti on muodostunut helposti keskeiseksi, sillä se on ollut saavutettavissa helposti vesiteitse sekä Hämeestä että Kokemäenjoen alueelta. Alueen kautta on myös kulkenut talvitie, joka on yhdistänyt Turun seudun ja Hämeenlinnan. Keskiajalla Uskila lienee muodostanutkin keskuspaikan Vanajaveden pohjoisosassa. Vasta 1971 alue liitettiin Hattulaan ja edelleen Valkeakoskeen vuonna 1978.

Kuva siitä, miltä Toppolanmäen haudan 3 hautaustilanne on tutkimusten perusteella näyttänyt. Piirros: Veronika Paschenko.

Haukilasta kerrotaan jo 1800-luvulla löydetyn miekan, mutta tarkemmasta löytöpaikasta tai miekan myöhemmistä vaiheista ei ole tietoa. Muinaisjäännösinventoinnissa 1997 Haukilasta löytyi merkkejä useista rautakautisista asuinpaikoista, jotka eivät kuitenkaan jostain syystä päätyneet muinaisjäännösrekisteriin. Syksyllä 2016 Kanta-Hämeen Menneisyyden Etsijät Ry löysi alueelta rautakautisen hopearahakätkön sekä merkkejä asuinpaikoista ja kalmistoista. Haukilan Koirankiven metsäsaarekkeesta oli otettu esiin kokonainen miekansäilä, joka oli kuitenkin sen jälkeen peitetty maahan. Miekka oli löytäjien mukaan sijainnut noin 40 cm syvyydessä hiekkamassa, joten paikalla tehdyssä arkeologisessa tarkastuksessa pidettiin alustavasti mahdollisena, että miekka kuului rautakautiseen ruumishautaan.

Kesän 2017 kaivauksissa miekan löytöpaikan kohdalle avattiin 3 x 3 m kokoinen kaivausalue. Myös osa miekan löytäjistä osallistui kaivaustyöhön muutamana päivänä. Kaivausalue tutkittiin kauttaaltaan puhtaaseen pohjamaahan saakka, mutta ruumishautaa paikalta ei löytynyt. Sen sijaan metsäsaarekkeessa havaittiin melko laaja polttokenttäkalmisto, johon vainajien jäännökset oli siroteltu roviolla polttamisen jälkeen. Kesän 2017 kaivausalue on todennäköisesti aivan kalmiston reuna-aluetta. Maaperä paikalla oli pääosin erittäin tiivistä hiekkamoreenia, ja palanutta luuta, nokea ja hiilenpaloja oli maan seassa hyvin vähän. Usein esineitä ja luita löytyi kohdista, jotka vaikuttivat lähes sekoittumattomilta. Alue oli lähes kivetön, mutta esineitä oli selvästi asetettu suurten maakivien läheisyyteen, toisinaan usean esineen yhdistelmänä. Esimerkiksi ison maakiven pohjoispuolelle oli asetettu kirves ja palaneita luita ja länsipuolelle miekka. Miekan päältä oli jo metallinetsijöiden kaivamisen yhteydessä löytynyt padan korva. Marianna Niukkasen ja Ulla Moilasan tarkastuskertomuksessa 2016 esinettä nimitetään ”padan hahloiksi”, sillä löytäjä oli nostanut esineen maasta ja käytti siitä tätä nimitystä. Myöhemmin löytäjä toimitti esineen Pirkanmaan maakuntamuseoon, jossa sen havaittiin olevan viikinkiaikaisen padan korva. Esine on myöhemmin toimitettu Museovirastoon. Kaivauksessa miekan terän alta löytyi vielä punnus.

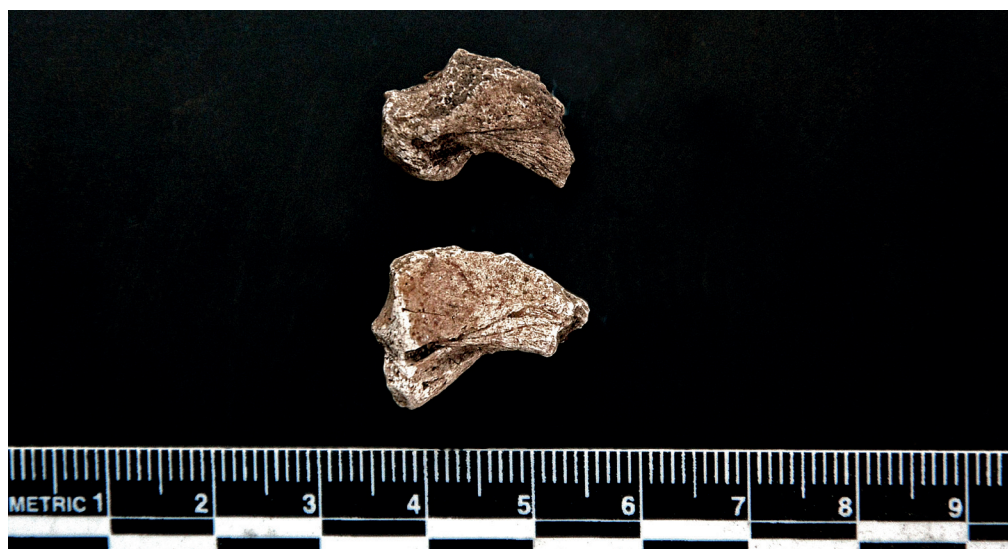

*Kirves Haukilan Koirankiven kalmistosta.
Kuva: Ulla Moilanen/Pirkanmaan maakuntamuseo.*

Mikko Hietala, Joni Sipiläinen, Jasse Tiilikkala ja Kreetta Lesell nostavat miekkaa Haukilan kalmistosta. Kuva: Ulla Moilanen/Pirkanmaan maakuntamuseo.

Roviolla olleita karhun kynsiä Haukilan Koirankiven kalmistosta. Kuva: Ulla Moilanen/Pirkanmaan maakuntamuseo.

Koirankiven kalmiston kaivauksissa havaittiin kaksi selvää palaneiden luiden keskittymää. Keskittymät eivät olleet kaivaustilanteessa selkeitä, mutta ne ovat havaittavissa kaivauskartoista, sillä kaikki löydöt mitattiin paikoilleen takymetrillä. Anne-Mari Liiran tekemässä luuanalyysissä voitiin tunnistaa varmuudella ainoastaan yksi ihmisyksilö. Yhdestä luukeskittymästä löytyi lisäksi karhun kynsiä, jotka voivat viitata siihen, että roviolla on ollut mukana karhun talja.

Myös Koirankiven kalmistosta otettiin runsaasti erilaisia näytteitä, joiden toivottiin selventävän muun muassa sitä, onko kalmistoon mahdollisesti laitettu ruokaa tai kasveja. Santeri Vanhasen tekemässä makrofossiilitutkimuksessa löydettiin hiiltyneitä katajan oksien ja marjojen kappaleita. Katajan oksat ovat melko yleisiä löytöjä polttokalmistoista, ja niitä on voitu lisätä roviolle tuottamaan savua. Kalmiston esineistö on luetteloitu Kansallismuseon kokoelmiin (KM 41248). Esineitä tutkitaan myös XRF-analyysillä, joka kertoo esineiden valmistusmateriaalina käytettyjen metallien alkuainepitoisuuden, mikä puolestaan valaisee esineiden valmistustapaa ja mahdollisesti myös raaka-aineiden alkuperää. Tarkempia tutkimustuloksia Toppolanmäen ja Haukilan kalmistoista saadaan vuosien 2018-2019 kuluessa.

Arkistolähteet

Museoviraston arkisto (Helsinki)

- Erä-Esko A. (Kivikoski E.) 1952. Kaivauskertomus Sääksmäen Ritvalan Toppolanmäen ruumiskalmiston kaivauksesta 1951. Kaivauskertomus.
- Leppäaho J. 1936. Sääksmäki, Ritvala, Hakala Toppolanmäen kalmisto. Kaivauskertomus.
- Niukkanen M. & Moilanen U. 2016. Valkeakoski, Uskila Haukila ja Mälkiäinen Kuttila. Metallinetsinharrastajien löytöpaikkojen arkeologinen tarkastus 15.9.2016. Tarkastusraportti.
- Pälsi S. 1937. Sääksmäki Ritvala Toppolanmäki. Kalmiston kaivaus 1937. Kaivauskertomus.
- Taivainen J. 1997. Entisen Tyrvännön pitäjän (nyk. osa Hattulaa) asutushistoriallinen inventointi. Raportti.

Kirjallisuus

- Jutikkala E. 1934. Sääksmäen pitäjän historia. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Kivikoski E. 1955. Hämeen rautakausi. – Hämeen historia I. Esihistoria ja keskiaika. S. 37-198. Hämeenlinna.
- Moilanen U. 2017a. Hautoja ja hautaus tapoja Pirkanmaan alueella tuhat vuotta sitten. – Tursiannotko. Tutkimuksia hämäläiskylästä viikinkiajalta keskiajalle. Tampereen museoiden julkaisuja 148. S. 129-146.
- Moilanen U. 2017b. Kuinka kivikauden tutkija kaivoi rautakautta – Sakari Pälsin kalmistokaivauksista. – Sakari Pälsi – Elämä ja työt. S. 167-174.
- Nord A.G., Kars H., Ullén I., Tronner K. & Kars E. 2005. Deterioration of archaeological bone – a statistical approach. – Journal of Nordic Archaeological Science 15. P. 77-86.
- Ojanen E. 2002. Tyrvännön historia. Tyrväntö-seura ry.
- Ruohonen J. 2012. Kalmistoja, kaivauksia, kallonmittausta. Fyysisen antropologian tutkimuskohteita Pohjois-Suomessa. – *Faravid* 36. S. 57-85.

SUMMARY

PRELIMINARY RESULTS FROM CEMETERY EXCAVATIONS AT VALKEAKOSKI IN 2017-2018

Excavations were conducted at Late Iron Age inhumation cemetery of Toppolanmäki and cremation cemetery of Haukila Koirankivi in 2017 and 2018. Two graves, initially opened in 1936 and 1937, were reopened at Toppolanmäki and studied with modern methods. The bones of the buried individuals had been left in the ground, enabling the application of scientific methods in the study of the individuals and their burial customs. One of the graves contained an evergreen padding of Sphagnum and Lycopodium annotinum. The excavation of Haukila Koirankivi revealed several Late Iron Age artefacts, for example, an axe and a sword, which were placed near large boulders. The excavated area contained fragments of at least one human individual and bear claws. Charred juniper twigs and berries were also found.

KARVA- JA TURKISJÄÄNTEITÄ TAMPEREEN VILUSENHARJUN HAUDASTA II

Tampereen Messukylässä sijainnut Vilusenharjun kalmisto on yksi Pirkanmaan tunnetuimmista rautakautisista kohteista. Kalmisto on ollut käytössä viikinki- ja ristiretkiajalla (n. 800–1200), ja paikalle on tehty sekä poltto- että ruumishautauksia. Kalmiston paikka on ollut poikkeuksellinen, sillä se on sijainnut korkealla harjun päällä, kymmeniä metrejä läheisten järvien pintaa korkeammalla. Harjusta oli ajettu soraa jo muutaman vuosikymmenen ajan, kun soranotto vuonna 1961 paljasti ensimmäiset rautakautiset esineet. Löytöä seurasivat Hämeen museossa toimineen arkeologi Esko Sarasmon johtamat arkeologiset kaivaukset. Kohde oli ehtinyt jo osittain tuhoutua hiekanotossa, ja Sarasmon kaivauskertomukseen liitetyt kuumaiseman kaltaiset kuvat kertovat olosuhteista, joissa pelastustyötä tehtiin. Kaivauslöytöjä, joukossa myös tekstiilifragmentteja, talletettiin Hämeen museoon päänumerolla HM 2463 ja sittemmin Kansallismuseon kokoelmiin numerolla KM 17208. Myöhemmin Hämeen museon kokoelmat siirtyivät osaksi Tampereen museoiden kokoelmia, ja samalla myös Vilusenharjun löytöjä päätyi museokeskus Vapriikkiin. Tässä artikkelissa kerromme Pirkanmaan maakuntamuseossa, Vapriikissa, säilytettävien Vilusenharjun haudasta II löydettyjen karva- ja turkisjäänteiden uusista tutkimuksista.

KARVA- JA TURKISJÄÄNTEIDEN TUTKIMUS

Turkiksilla on ollut tärkeä sijansa suomalaisessa arkeologiassa ja rautakauden tutkimuksessa heti alan alkuvaiheista lähtien. Käsitys turkiskaupan suuresta merkityksestä perustui aluksi antiikin aikalaislähteisiin ja Suomen osalta erityisesti historiallisesta turkiskaupasta kertoviin dokumentteihin. Myöhemmin myös arkeologista löytömateriaalia alettiin tulkita turkiskauppahypoteesin näkökulmasta selittämällä kaupalla niin asutuksen leviämistä kuin materiaalista vaurautta. Turkisten käyttöä ei sen sijaan juurikaan tutkittu, sillä melko yleisesti todettiin turkisten orgaanisena aineena hajonneen Suomen maaperässä. Hieman yllättäen Suomen lukuisat suotkaan eivät ole säilyttäneet turkiksista ja taljoista valmistettuja vaatekappaleita samaan tapaan kuin esimerkiksi Tanskassa, jossa turkisvaatteiden tutkimus perustuu pitkälti suolöytöihin. Suomesta onkin tähän mennessä löytynyt vain yksi esine, Mäntän turkispohjattu suksi (KM 26590) keskiseltä rautakaudelta, noin 500-600 jaa. Turkisjäänteiden ja karvanpätkien tutkimus käynnistyi Suomessa varsinaisesti 1970-luvulla, jolloin konservaattori Leena Tomanterä tunnisti mm. hylkeen sekä peuran tai poron karvoja Tampereen Vilusenharjun ruumiskalmiston löytömateriaalista.

Mikroskooppitutkimuksessa tehtävä turkisjäänteiden ja karvanpätkien tunnistus perustuu karvan rakenteellisiin ominaisuuksiin. Karvaa tutkittaessa havainnoidaan aluksi karvan pituutta ja leveyttä sekä erityisesti pinnan suomurakennetta ja karvan ytimessä sijaitsevan medullan muotoa. Näiden lisäksi myös karvan poikkileikkaus,

pigmentointi sekä juuri- ja kärkiosan muoto voivat antaa lisäinformaatiota lajien erottamiseksi toisistaan. Varsinainen tunnistus tapahtuu vertaamalla karvafragmenttien ominaisuuksia aluksi määritysoppaisiin ja sitten moderneista eläimistä kerättyyn vertailuaineistoon. Kuulostaa helpolta, mutta käytännössä arkeologisista kohteista kertynyt karva-aineisto on osin hajonnutta ja muuntunutta, mikä tekee tunnistamisesta haasteellista. Määrityskaavioiden käyttöä rajoittaa myös se, että eläimen eri kehonosista peräisin olevat karvat saattavat olla rakenteeltaan hyvinkin erilaisia, ja myös eläinyksilöt saattavat poiketa toisistaan. Varsinkin domestikoiduilla lajeilla eri rotujen välillä on toisinaan suuriakin eroavaisuuksia. Tämä kaikki pätee myös ihmiseen: hiukset, parta- ja ihokarvat kehon eri osista ovat erilaisia, ja myös ihmisyksilöiden ja -populaatioiden välillä on variaatiota.

Elisa Torvisen tekemä Vilusharjun haudan II vaipan rekonstruktio, jota säilytetään Pirkanmaan maakuntamuseossa. Kuva: Ulla Moilanen.

HAUTA II VILUSENHARJUN KALMISTOSSA

Vilusenharjun ruumishaudan II pintakerrokset olivat Sarasmon kaivauksen aikaan jo osittain puskutraktorin tuhoamia. Hauta havaittiin maassa olleesta suuresta villakankaan palasta, jonka yhteydestä löytyi myös joukko pronssispiraaleja. Spiraalit löytyivät maasta rivistä, ja Sarasmo tulkitse ne kaarihunnun tai vaipan reunan koristeiksi. Kankaanpalat olivat peräisin kahdesta erilaisesta villakankaasta, joista toinen oli Sarasmon mukaan erittäin hienoa, mahdollisesti sinistä kangasta. Näiden kankaanpalojen ja pronssispiraalien pohjalta Elisa Torvinen teki 1990-luvun puolivälissä rekonstruktion haudan II vaipasta.

Esinelöytöinä haudasta saatiin talteen pronssinen hevosenkenkäsolki, hopeinen sormus, korvalusikka ja pronssisen ristiriipuksen puolikas. Ristiriipuksen kappale oli kuitenkin ollut tullessa, joten se oli peräisin paikalla aikaisemmin sijainneesta polttohautauksesta, eikä kuulunut haudan II varsinaiseen esineistöön. Lisäksi löytyi ”pala kalloluuta vaaleine hiuksineen”. Muutamat haudan II kohdalta löytyneet lahonneen puun kappaleet tulkittiin arkun jäännöksiksi. Se oli ilmeisesti ollut yhdestä puusta koverrettu ruuhiarkku, josta Sarasmo kirjoitti kaivauskertomuksessaan seuraavasti: *Yksi kouran kokoinen reunakappale osoitti, että arkku on ollut yhdestä puusta koverrettu. Pehmikkeenä siinä oli käytetty kummallista 2 sm mittaisista eläimen karvoista muodostunutta kerrosta.*

Esinelöytöjen ja haudan sisältämän vaatetuksen perusteella vainajan on arveltu olleen nainen. Arvio perustuu muihin Suomen alueelta tehtyihin hautalöytöihin, joiden antama kuva rautakautisen naisen asusta on suhteellisen yhteneväinen, sisältäen alusmekon tai -paidan, päällysvaatteen, esiliinan sekä hartiahuivin tai viitan. Yleisin säilynyt kankaan materiaali on villa.

VILUSENHARJUN KARVA- JA TURKISLÖYDÖT

Haudan II sisältämien löytöjen osalta huomio kiinnittyi Hämeen museoon alanumerolla 138 luettelotuihin ”kasvikuituihin”. Mikroskooppitutkimuksessa ”kasvikuidut” paljastuivat hirvieläimen, todennäköisesti (metsä)peuran alus- ja päällikarvoiksi. Ne lienevät samaa ”kummallista eläimen karvaa”, jota Esko Sarasmo arveli käytetyn ruuhiarkun pehmusteena. Rautakautisten kalmistojen turkisanalyysien perusteella peuran- ja hirvennahkoja käyttäminen ruumiin käärimiseen tai arkkujen pehmustamiseen on ollut tavallista. Suomen rautakautisissa kalmistoissa osa peurannahkafragmenteista on peräisin vaatteista, kuten kintaista, takeista, ja esineistä, kuten pusseista. Savukosken Mukkalan historiallisesta saamelaiskalmistosta on myös tunnistettu hirven koipinahasta tehdyt karvakenget. Peurankarvoja on löytynyt niin ikään Vilusenharjun haudoista 15 ja 31, ja Leena Tomanterä on tulkinnut ne mahdollisen ruumiin alla olleen taljan jäännöksiksi. Haudan II karvoissa ei kuitenkaan ollut havaittavissa karvan juuria, joten on mahdollista, että hauta oli pehmustettu irtokarvalla. Etnografisista tutkimuksista, mm. Siperian hantien parissa, tiedetään, että hautoja on toisinaan pehmustettu pelkillä peuran karvoilla.

Virheellisesti kasvikuittuina luetteloituja eläimen karvoja (HM 2463:138). Kuva: Ulla Moilanen.

Hirvieläinten päällikarvat ovat helposti tunnistettavissa niiden kuplamaisen, karvan koko leveyden täyttävän medullan ansiosta. Arkeologisissa näytteissä medullan sisällä oleva ilma, joka saa modernit näytteet näyttämään lähes mustilta, on tyhjentynyt ja yleisvaikutelma on vaalea. Kuva: Tuija Kirkinen.

Samasta näytelaatikosta löytyi myös musta koirankarva, joka oli kuitenkin epäilyttävän hyväkuntoinen, ja tästä syystä se tulkittiinkin moderniksi kontaminaatioksi. Karva on saattanut joutua löytölaatikkoon jo kentällä, sillä haudaus on ollut puskutraktorin jäljiltä osin maanpinnalla.

Alanumero 143e sisältää haudasta II löytyneen, Sarasmon kuvaileman ”palan kalloluuta vaaleine hiuksineen”. Ihmisen kallonpalan pinnassa tai päällä on vaaleita karvoja, mutta on vaikea sanoa, mitkä niistä ovat todella kiinni kallossa. Valitettavasti karvat ovat melko huonosti säilyneitä, eikä tarkkaa lajimääritystä tai vainajan hiusten alkuperäistä värisävyä ole mahdollista luotettavasti päätellä. Hiusten nykyiseen vaaleaan väriin on kuitenkin syytä suhtautua kriittisesti. Hiusten väri muodostuu pigmenteistä: ruskeissa ja mustissa hiuksissa on paljon eumelaniinia, joka tummentaa hiusten väriä. Vaalea- ja punahiuksisilla värisävyyn määrää puolestaan feomelaniini. Useimmissa haudausolosuhteissa tumman värin aiheuttava eumelaniini alkaa hiljalleen hävitä, jolloin feomelaniinin vaikutus voimistuu ja hiukset muuttavat väriä. Aikojen kuluessa tummat tai mustat hiukset muuttuvat siten vaaleiksi tai jopa punertaviksi. Vilusenharjun kallonpalaa tarkasteltaessa voi jo silmämääräisesti havaita karvojen värieron, joka johtunee haudassa käynnissä olleista hajoamisprosesseista. Aineistoa mikroskopoidessa on myös havaittavissa, että karvojen välillä on huomattava paksuus- ja väriero, joka saattaa johtua niin ikään hajoamisprosesseihin liittyvistä syistä.

Kallonpala, jossa hiuksia (HM 2463:143 e). Kuva: Ulla Moilanen.

Leena Tomanterä on tunnistanut Vilusenharjun muusta materiaalista hylkeen-nahkavaatteen jäännöksiä sekä edellä mainittuja hirvieläimen karvoja, lammasta ja hiuksia. Löydöt tuovat mieleen Mikkelin Tuukkalan ristiretkiaikaisen ruumiskalmiston, josta on tunnistettu sekä peurannahasta tehdyn takin tai anorakin jäännöksiä että hyljettä. Villieläinten nahkojen ja turkisten, varsinkin metsäpeuran ja hylkeen, käyttö vaatetuksessa ja haudan sisä rakenteissa kertoo mielenkiintoisella tavalla metsästyksestä sekä villieläinten merkityksestä ja hyödyntämisestä. Turkislöydöt täydentävät luulöytöjen analyyseistä saatua kuvaa, sillä luuaineistoissa villieläinten määrä jää toistuvasti kotieläinten luumäärien varjoon. Tämä merkinnee ensisijaisesti sitä, että villieläinten luita on käsitelty eri tavoin ja eri paikoissa kuin kotieläimiä. On kuitenkin aina muistettava, että käyttöturkiksia ja -taljoja on voitu kaupata Suomen alueen sisällä ja kohteesta löydetyt nahat voivat olla peräisin jostain muualta. Vilusenharjasta löydetyt nuolenkärjet kertovat kuitenkin osaltaan pyynnistä, ja onkin mahdollista, että juuri Tampereen seudulla on tuotettu turkiksia niin lähi- kuin kaukokauppaa varten.

Vilusenharjun tuhoutuneiden hautausten seulontalöytöihin kuuluu myös yksi Suomen upeimmista turkislöydöistä, 9,7 x 6,6 cm ja 8,8 x 6,3 cm kokoiset jäniksen turkin palaset (KM 17208: 52/184), jotka ovat mahdollisesti peräisin rukkasista. Kuva: Tuija Kirkinen.

Arkistolähteet

Museoviraston arkisto (Helsinki)

- Sarasmo, E. 1961. Tampere Messukylä Vilusenharju. Ruumis- ja polttokalmiston kaivaus. Raportti.
Sarasmo, E. 1962. Tampere Messukylä Vilusenharju. Ruumis- ja polttokalmiston kaivaus. Raportti.
[Ei tekijää] 1971. Tampereen Vilusenharjun työntömultien seulonnassa löydetyt esineet. Löytöluettelo.

Kirjallisuus

- Karjalainen, K.F. 1918. Jugralaisten uskonto. Suomensuvun uskonnot III. Porvoo: WSOY.
- Kirkinen, T. 2015. The Role of Wild Animals in Death Rituals: Furs and Animal Skins in the Late Iron Age Inhumation Burials in Southeastern Fennoscandia. – *Fennoscandia archaeologica* XXXII. P. 101–120.
- Luoma, H. (toim.) 2003. Sinihameet, kultavyöt. Suomalaisia muinaispukuja. Pirkanmaan käsi- ja taide-ollisuus ry.
- Moilanen, U. 2017. Hautoja ja hautastapoja Pirkanmaan alueella tuhat vuotta sitten. – *Tursiannotko. Tutkimuksia hämäläiskylästä viikinkiajalta keskiajalle*. Tampereen museoiden julkaisuja 148. S. 129–145.
- Nallinmaa-Luoto, T. 1978. Tampere Vilusenharju: nuoremman rautakauden kalmisto Pirkanmaalla. *Karhunhammas* 3.
- Rast-Eicher, A. 2016. *Fibres. Microscopy of archaeological textiles and furs*. Budapest: Archaeolingua.
- Tomanterä, L. 1978. Tampereen Vilusenharjun tekstiililöydöt. – T. Nallinmaa-Luoto. Tampere Vilusenharju: nuoremman rautakauden kalmisto Pirkanmaalla. *Karhunhammas* 3. S. 13–24.
- Vilkuna, J. 1997. Mäntän muinaissuksi. Jyväskylä: Mäntän kaupunki.
- Wilson, A. S. 2008. The Decomposition of Hair in the Buried Body Environment. – *Soil Analysis in Forensic Taphonomy. Chemical and Biological Effects of Buried Human Remains*. CRC Press. P. 123–152.

Lyhenteet

- HM = Hämeen museo
KM = Kansallismuseo

SUMMARY

HAIR AND FUR REMAINS FROM GRAVE II AT VILUSENHARJU CEMETERY IN TAMPERE

The cemetery of Vilusenharju (ca. 800–1200 AD) is one of the best-known Iron Age sites in the Pirkanmaa area. The cremation burials at the site date from the Viking period until the 11th and 12th centuries, when cremations co-existed with inhumations. This article studies the hair and fur fragments found from the inhumation grave II at Vilusenharju. The grave has possibly belonged to a female, who was buried in a tree-trunk coffin padded with a fur of wild forest reindeer. The preserved human hair from the grave possibly contains also hair fragments of another species. The hair fragments have not been preserved well enough for more detailed determination.

KOEKAIVAUKSET LEMPÄÄLÄN AIMALAN KESKIAIKAISELLA KIRKKOMAALLA

Lempääläiset kävivät ensin kirkkoa Karkussa, sitte Pirkkalassa. Senjälkeen rakensivat oman kirkkonsa Aimalan kylään. Vesilahtelaiset närkästyivät kun heille tuli niin pitkä kirkkomatka yli Toutosen. Kolme miestä, yksi Mustisista, toinen Hakimäestä, kolmas Menkalasta, tuumivat, mitä olisi tehtävä - palkkasivat puolihullun miehen Hollolasta polttamaan kirkon Aimalassa.

Edellä mainitun tarinan keräsi vuonna 1861 tuolloin vain 21-vuotias ylioppilas David Skogman (aik. Taave Mikkola) Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaattina toimiessaan. Vastaavat kertomukset paikallisesta kirkosta olivat eläneet alueella vahvana pitkään, sillä ensimmäiset maininnat Aimalan kirkosta oli merkitty muistiin jo 1700-luvun puolivälissä. Kyseistä kirkkorakennusta on pidetty Lempäälän ja Vesilahden alueelle viimeistään sydänkeskiajalla muodostetun yhteisen pitäjän kirkkona. Historiallisia asiakirjalähteitä ei Aimalan kirkosta ole lainkaan säilynyt, mutta sen käyttö on seurakuntien muun kehityksen kannalta ajoitettu 1300-luvulle ja tarinassakin ilmenevä tulipalo 1300- ja 1400-lukujen vaihteeseen. Tarinassa esiintyneen palon jälkeen seurakunta on tulkittu jaetun kahtia Vesilahdeksi ja Lempääläksi, joihin molempiin rakennettiin myös uusi kirkko. Aimalan kylään ei uutta kirkkoa enää rakennettu, vaan siitä jäivät jälkipolville kertomaan ainoastaan lukuiset myöhemmin talteen kirjoitetut kansantarinat.

Ote Lempäälän 1760-luvulla laaditusta pitäjänkartasta. Aimalan (kartassa Ajmala) kylä lähellä kuvan vasenta reunaa, Lempäälän kirkko oikeassa laidassa. Riksarkivet (Stockholm).

Kirkon konkreettinen paikka on ollut vielä 1700-luvulla ja 1800-luvunkin puolella paikallisten tiedossa. Esimerkiksi 1700-luvun pitäjänkertomusten mukaan Aimalassa olisi vielä tuolloin ollut nähtävissä kirkkoon kuuluneita kiviä, seinävallia ja jonkinlaisia hautamerkkejä. Seuraavalla vuosisadalla Littusen talo siirtyi Aimalan tiiviistä ryhmäkylästä hieman syrjään juuri kirkonpaikan läheisyyteen. Kertomuksessaan Pirkkalan kihlakunnan muinaisjäänöksistä A. O. Heikel kertoi käyneensä ”Äimälän” (po. *Aimalan*) kylässä vuoden 1879 aikana. Hänen mukaansa kirkon peruskivet oli Littusen isäntä siirräntänyt uuden kavinavettansa kivijalkaan. Isäntä kuitenkin muisteli kivien muodostaneen suorakaiteen muotoisen rakenteen, jonka koko nykymitoissa olisi ollut noin 9 x 7 metriä. Heikelin tehdessä tarkastusta paikka oli perunamaana vieressä olevaa hiekanottoa paikkaa lukuun ottamatta.

Aimalan kirkon paikka painui sittemmin lähes kokonaan unohduksiin. Kylässä viime vuosiin asti kerrottujen kuulopuheiden mukaan Littusen tiilinavettaa rakennettaessa olisi työmaalta löytynyt ihmisluita, muun muassa leukaluu, joiden arveltiin olleen peräisin Aimalan kirkkomaasta. tarinat perustuivat todellisiin havaintoihin, sillä Museoviraston arkistosta löytyi rakennustyömaan toukokuussa 1952 tarkastaneen Reino J. Palmrothin muistio. Raportin perusteella navetan perustuksia kaivettaessa oli peltorinteestä alkanut tulla esille heikosti säilyneitä ihmisluita, joista talon rouva oli tehnyt Muinaistieteelliselle toimikunnalle ilmoituksen. Lukuisista kirkkotutkimuksistaan tunnettu maisteri Palmroth kävi rakennustyömaalla 24.5.1952, jolloin hän saattoi navetan perustuskaivannon reunassa todeta useita todennäköisiä ruumishautoja sekä palamisjätettä. Löydöt ja havainnot eivät tuolloin johtaneet jatkotutkimuksiin, mutta kaikki kaivuutöissä esiin tulevat mahdolliset esine- ja muut löydöt pyydettiin tallettamaan; Palmroth myös lupasi vielä käydä paikalla uudemman kerran. Uutta vierailua ei liene tapahtunut, ja muistiokin hautautui arkiston kätköihin, sen löydyttyä uudelleen vasta 2010-luvulla tämän kirjoittajan toimesta.

On yllättävää, ettei jälkiä kirkosta tai kirkkomaasta ole alueen arkeologisissa tutkimuksissa koskaan saatu esille, sillä Littusenkin tilan alueelle ulottuvalla Aimalankankaan muinaisjäänösalueella on tehty tutkimuksia 1990-luvulta lähtien. 2000-luvun alussa toteutetun siirtoviemärihankkeen yhteydessä myös avattiin laajoja alueita aivan navetan läheisyyteen, mutta nämä tutkimusalueet ovat aina onnistuneet kiertämään varsinaisen kirkon ja kirkkomaan paikan. Tästä huolimatta on Aimalankankaalta muutoin todettu hyvin monipuolisesti eri ajanjaksoille ajoittuvia muinaisjäänöksiä alkaen kivikautisista kohteista rautakautiseen kalmistoon ja myöhempään historiallisen ajan toimintaan asti. Varsinaiseen Aimalan kirkkoon ei kuitenkaan koskaan aiemmin ole kiinnitetty suoraa tutkimuksellista huomiota.

VUODEN 2017 TUTKIMUSTEN TAUSTA JA TUTKIMUSALUEET

Tutkimustyö Aimalan kirkon paikan selvittämiseksi alkoi esitutkimuksilla ja suunnittelulla jo vuoden 2016 aikana, kun Lempäälä-Seura sai Suomen Kulttuurirahaston Pirkanmaan maakuntarahastolta hankkeeseen suunnatun apurahan. Tuolloin Aimalaan tehtiin alustava maastotarkastus potentiaalisten tutkimusalueiden kartoit-

tamiseksi. Ehdotuksia kirkon sijaintipaikaksi oli paikkakunnalla esitetty useitakin, mutta arkeologin silmään varteenotettavin vaihtoehto löytyi Aimalankankaan laelta ja Littusen tiilinavetan ympäristöstä, jonne tarinoiden luulöydötkin kiinnittyivät.

Varsinaisiin arkeologisiin koekaivauksiin Aimalassa ryhdyttiin Turun yliopiston arkeologian oppiaineen toimesta toukokuussa 2017 tämän kirjoittajan toimiessa kaivausjohtajana. Kahden viikon aikana tehtiin tutkimuksiin osallistui kaivajina ja muuna työvoimana arkeologian opiskelijoita sekä paikallisia kotiseutuharrastajia. Pyrkimyksenä oli löytää kirkkoon tai kirkkomaahan liitettäviä konkreettisia jäännöksiä, kuten ajankohdan esineistöä, ruumishautoja tai rakenteisiin kuuluneita kivijalan osia. Kaivauspaikaksi valittiin alue, josta 1950-luvulla oli saatu esiin luita.

Tutkimusten aikana alueelle avattiin kaikkiaan kolme koeojaa ja viisi koekuoppaa. Koeojilla pyrittiin kartoittamaan sekä maakerrosten säilyneisyyttä pihapiirissä että hautaukseen soveltuvia alueita sen ympäristössä. Koekuopilla ja kairauksilla pyrittiin lisäksi tutkimaan alueen maaperää. Metallinilmaisinta käytettiin sekä kaivausalueilla että peltoalueen prospektoinnissa. Tutkimusalueet sijoitettiin niin, että niistä olisi mahdollisimman vähän haittaa muulle pihapiirissä tapahtuvalle toiminnalle.

Yleiskuva tutkimusalueesta. Kuvaan korostettu koeojien 1–3 sijainti Littusen tiilinavetan ympäristössä. Koeoja 1 jatkuu kuvan alalaidassa esitettyä pidemmälle peltoalueelle asti. Kuva: Juha Ruohonen/Turun yliopisto

Koeojien pintakerroksista saatiin esille tuoreempaa tasaus- ja täyttömaata, josta tavattiin muun muassa modernia rakennusjätettä, lankanuloja, pullonkorkeja sekä fajanssiastioiden sirpaleita. Myös monia putki- ja kaapelikaivantoja saatiin esiin jo kaivausten alkuvaiheessa. Toisaalta paikalla havaittiin myös kokonaan muokkaamattomia alueita, joista tietyssä syvyydessä esiin tuli koskematon, vähä-kivinen ja helposti kaivettava hieno sora- ja hiekkamaa.

Koeojat sijoitettiin kesän 2016 katselmuksessa otollisimmaksi katsottuun paikkaan 1950-luvulla rakennetun tiilinetan läheisyyteen. Kaksiosainen koeoja 1 sijoitettiin netan ja tätä ilmeisesti vanhemman saunarakennuksen väliin. Mitään merkkejä vanhoista rakenteista tai esimerkiksi ruumishautoista kertovista painanteista ei ennen tutkimuksia alueella havaittu, mutta silmämääräisten havaintojen perusteella rakennusten välinen alkuperäinen maanpinta vaikutti täällä säilyneen parhaiten myöhemmältä maankäytöltä. Rinteen viettosuunnan mukaisesti avattiin 2 m leveä koeoja yhteensä 30 metrin matkalle.

Muut koeojat olivat pinta-alaltaan edellistä pienempiä. Koeoja 2 avattiin tiilinetan koilliskulman läheisyyteen nurmialueelle, lähelle harjun lakea. Ojasta tehtiin metrin leveä ja 6,5 m pitkä. Edellisen viereen, muutamien metrien etäisyydelle avattiin kaivausten loppupuolella vielä koeoja 3. Tiilinetan seinän vierestä alkava ja kylätiehen ulottuva koeoja oli kaikkiaan 12 m pitkä ja metrin leveä. Koeojia avattiin yhteensä siis 78,5 m² alalta. Koeojiin tehtiin tarpeen mukaan vielä pieniä laajennusalueita.

NAVETAN TAAKSE HAUDATUT VASIKAT

Koeoja 1 ulotettiin rinteen alaosaan nykyiselle pellolle asti. Maaperä pellolla oli tiivistä savimaata, joka ei ole soveltunut hautausmaakäyttöön. Rinnettä ylöspäin tultaessa maalaji vaihtui nopeasti hietasaveksi ja lopulta hiekkamaaksi. Pellon ja rinteen taitteessa, sekoittuneen pintakerroksen pohjalla, havaittiin noin neliömetrin alalla kaivausten ensimmäiset luulöydöt. Heikkokuntoiset luut todettiin heti kentällä palamattomiksi eläinten luiksi, joiden joukossa oli osteoarkeologi Auli Bläuerin myöhemmin tekemän tarkastelun perusteella aikuisen naudan luuta sekä ainakin yksi lampaan tai vuohen luu. Löytöjen seassa havaittiin myös sahalla katkaistuja luuta, ilmeistä teurasjätettä, jotka oli yhdessä muiden luiden kanssa kätkeyty matalaksi jääneeseen jätekuoppaan. Heti tämän yläpuolella rinteessä tavattiin toinen, syvempi ja huomattavasti paremmin säilynyt jätekuoppa. Muodoltaan soikeahko ja noin 120 x 65 cm kokoinen kuoppa oli kaivettu savimaahan noin metrin syvyyteen, ja se oli paikoitellen reunustettu kivillä. Osteoarkeologi Anne-Mari Liiran kaivamasta kuopasta löytyi kokonainen vasikan luuranko sekä ainakin yksi hevosen luu. Vasikan kohdalla kyse oli noin puolivuotiaana todennäköisesti johonkin sairauteen kuolleesta eläimestä.

Mitään suurempaa dramatiikkaa ei alueelta löytyneisiin eläinten luihin siis liittynyt. Löytöpaikan perusteella mainitut eläinten luut ajoittuvat todennäköisesti aikaan, jolloin Littusen talo oli Aimalan tiiviistä ryhmäkylästä siirretty nykyiselle paikalleen harjun reunalle. Kokonainen vasikka lienee haudattu maakuoppaan

navetan läheisyyteen ehkä 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alkupuolella, mutta paikkaa on voitu käyttää teurasjätteen loppusijoituspaikkana viime vuosisadan puolivälin tienoille asti. Luiden yhteydestä ei saatu talteen esinelöytöjä.

RAUTAKAUTISET HAVAINNOT

Kaivausalueiden vanhimmat löydöt saatiin esille myös rinteessä sijaitsevasta koejasta 1. Tasokaivauksena edenneen koejan puolivälissä havaittiin vaaleaa puhdasta hiekkaa vasten rajautuvia mahdollisia paalunsijojen jälkiä sekä noin 2 m² kokoinen, muodoltaan soikeahko tumman maan alue (yksikkö N4). Siinä esiintyneen runsaan hiilen ja nokimaan perusteella paikassa on pidetty tulta, mutta rivimäisessä järjestyksessä olevista muutamista kivistä huolimatta mitään varsi-

Noin puolivuotiaana kuolleen vasikan jäännökset, jotka löytyivät vanhan navetan vierestä koejasta 1. Kuva: Juha Ruohonen/Turun yliopisto.

naista liesirakennelmaa ei paikalta kuitenkaan löytynyt. Kulttuurimaa-alue oli täysin löydötön, lukuun ottamatta yhtä paikalleen hajonnutta saviastian puolikas-
ta. Tasapohjainen ja luonteeltaan ”purnukkamainen” saviastia ajoittuu tyypiltään
rautakauden loppupuolelle, viikinkiaikaan.

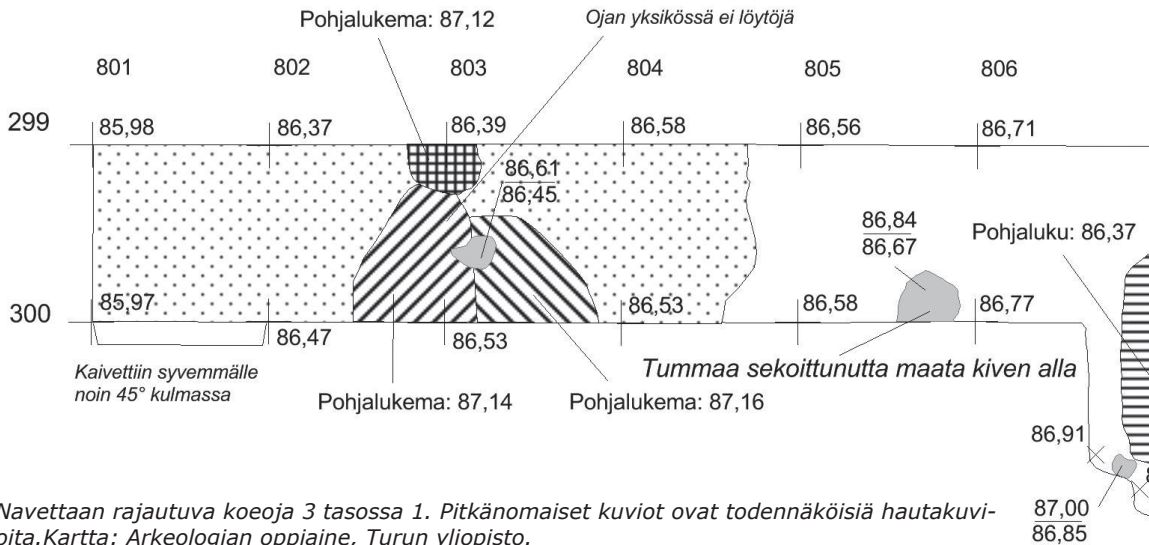
Karkeasekoitteisen, mutta melko sileäpintaisen astian sisäpinnassa havaittiin
jonkin verran karstaa, jolloin astian ajoittaminen radiohiilimenetelmällä oli mahdol-
lista. Koska tutkimuksissa haluttiin saada selville keramiikan ajallinen suhde paikalla
sijaitseviin ruumishautoihin, teetettiin jälkitöiden yhteydessä radiohiiliajoitus sekä
karstasta että astian alta löytyneestä hiilestä. Hiili ajoittui todennäköisimmin
vuosien 860–970 ja karsta vuosien 880–975 väliin, molemmat siis viikinkiajalle.
Vastaavanlaisia saviastian kappaleita löydettiin tästä noin 150 metrin etäisyydeltä,
kun Lahdenkyläntiellä tehtiin vuonna 2007 siirtoviemärihankkeeseen liittyviä pelas-

Rautakautinen kulttuurimaa-alue N4 koeojassa 1 ja tasossa 2. Keramiikka-astia löytyi heti kuvassa näkyvän kiveyksen vierestä. Kuva: Juha Ruohonen/Turun yliopisto.

Paikalleen hajonneen tasapohjaisen saviastian puolikas yksiköstä N4. Saviastia ajoittuu noin 800-luvun puolivälistä 900-luvun lopulle. Kuva: Juha Ruohonen/Turun yliopisto.

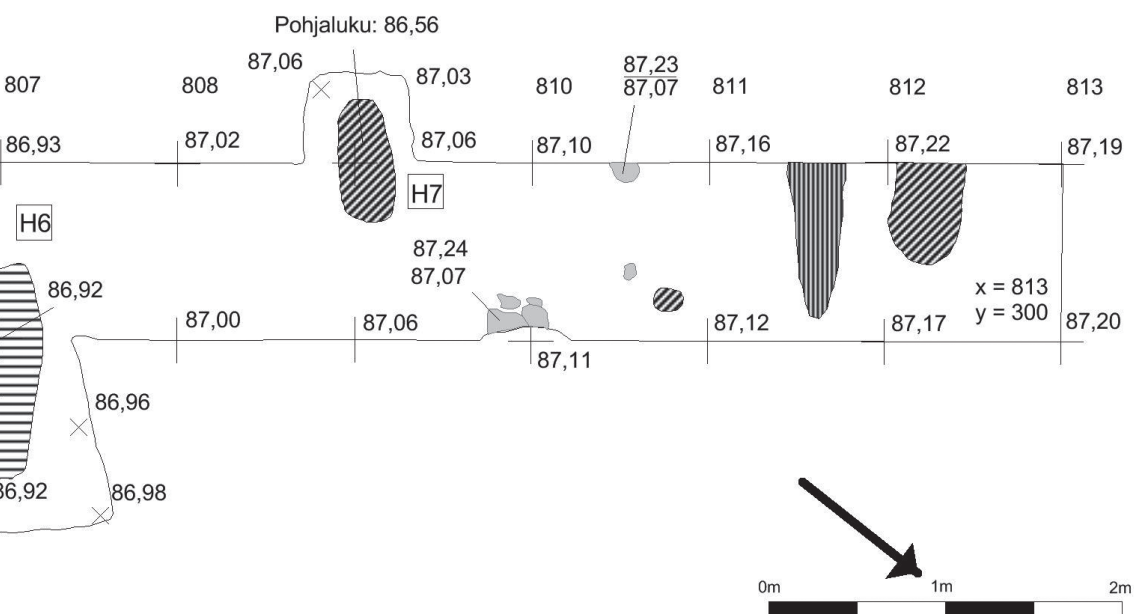
Navettaan rajautuva koeoja 3 tasossa 1. Pitkänomaiset kuviot ovat todennäköisiä hautakuvi-
oita. Kartta: Arkeologian oppiaine, Turun yliopisto.

tuskaivauksia. Havainnot viittaavat ainakin viikinki- ja ristiretkiaikaiseen asuinpaikkaan, mutta mahdollisesti harjun päällä myöhemmin tuhoutuneella sora-alueella on ollut myös rautakautinen polttokalmisto. Joka tapauksessa alueella on ollut muuta ihmistoimintaa jo kauan ennen kirkon ja kirkkomaan perustamista Aimalaan, itse asiassa jo kivikaudelta lähtien.

RUUMISHAUDAT

Kaikista alueelle kaivetuista koeojista saatiin noin 30–40 cm syvyydessä esille melko säännöllisesti lähellä itä-länsi-suuntaa olevia hautakuvioita. Kuviot ovat syntyneet ruumishautoja umpeen luotaessa: hautojen sekoittunut täyttömaa erottui tummana likamaakuviona vaaleaa kaivamatonta hiekkaa vasten. Kuviot olivat muodoltaan lähinnä soikeita tai reunoistaan pyöristyneitä suorakaiteita, ja niiden pituus vaihteli vajaasta metristä yli kahteen metriin: paikalle on haudattu siis sekä aikuisia että lapsivainajia. Hautakuvioiden leveys oli 30–55 cm. Syvemmällä varsinaisessa hautaus-
ustasossa kuviot olivat pienempiä, sillä niiden pituudet vaihtelivat 76 ja 198 cm:n välillä, leveyden ollessa 24–37 cm.

Koeojassa 1 kuvioita saatiin näkyviin viisi (haudat H1, H2, H8, H9 ja H10), joista osa tutkittiin kokonaisuudessaan pohjaan asti. Koeojasta 2 tuli esiin neljän todennäköisen hautakuvion osia. Näistä kaivausaluetta laajentamalla tutkittiin kokonaisuudessaan kaksi (haudat H3 ja H5). Toista hautalaajennusta avatessa sen vierestä saatiin esille vielä kolmas tutkittava hauta (H4). Yhteensä koeojassa 2 havaittiin siis viisi selvää hautakuviota, joista kolme tutkittiin pohjaan. Navettaan ja kylä-

Koeojasta 2 löytyi kaksi vierekkäistä hautaa (H4 ja H5). Toinen haudoista on kuulunut vastasyntyneelle lapselle. Kuva: Juha Ruuhonen/Turun yliopisto.

Koeojassa 3 tutkitussa haudassa H7 oli säilynyt myös luuta. Hautakuopan pituuden perusteella vainaja on ollut noin yksivuotias lapsi. Kuva: Juha Ruuhonen/Turun yliopisto.

tiehen rajoittuvasta koeojasta 3 tuli esille kaikkiaan neljä hautakuviota. Näistä kaksi (H6 ja H7) tutkittiin pohjaan laajentamalla tutkimusalueita hautojen reunojen muotoisesti koeojan ulkopuolelle. Yhteensä kaivausten aikana tutkittiin kokonaan tai osittain pohjaan kaikkiaan kymmenen ruumis-hautaa. Lisäksi saatiin esiin monia varmoja hautakuvioita, joita ei tutkimusten koelun- teesta johtuen kuitenkaan ryhdytty kaivamaan syvemmäl- le, vaan ne dokumentoitiin esiin kaivettuun tasoon ja suojattiin suodatinkankaalla ja maalla odottamaan mahdollisia tulevia tutkimuksia.

Kaikki haudat sijaitsivat toisiaan lähellä, mutta olivat kuitenkin yksittäin kaivettuja. Ne on todennäköisesti merkitty hautaamisen jälkeen jollakin maan pinnalle näkyvällä tavalla. Esimerkiksi jo 1700-luvulla mainitaan paikalla sijainneet hautakivet, joista ei kuitenkaan ole tarkempia kuvauksia käytet- tävissä. Kyse saattaa olla yksin- kertaisista pystykivistä, jollaisista ei kuitenkaan vuoden 2017 kaivauksista saatu merkkiä- kään. Viimeisetkin kivet lienee poistettu aluetta viljelykseen otettaessa.

Aimalassa hautojen, sekä kokonaan tutkittujen että tutki- matta jääneiden hautakuvioi- den, vallitseva ilmansuunta oli lähinnä länsilounas-itäkoillinen. Pohjaan tutkittujen hautausten syvyys vaihteli 33 ja 122 cm:n

välillä. Syvyyslaskelmat tehtiin nykyisestä maan pinnasta hautakuopan pohjaan mitaten, joten myöhemmän maankäytön mahdollisia vaikutuksia hautojen syvyyteen ei huomioitu. Yleisesti ottaen pieniä lapsia vaikuttaisi haudatun matalampiin hautakuoppiin kuin aikuisia vainajia. Aineisto on kuitenkin tässä tapauksessa liian suppea yleistävien johtopäätelmien tekoon. Hautojen huomattavakin syvyysvaihtelu, kuten myös ilmansuuntien kymmenien asteiden heitto, on keskiaikaisille haudoille varsin tyypillinen piirre.

Osassa Aimalan haudoista oli jäljellä myös ihmisluuta. Vaikka luuaines oli säilynyt vaihtelevasti, saatiin kaikkiaan neljästä haudasta luuta myös talteen. Luumateriaalia ei tätä kirjoittaessa ole vielä tarkemmin analysoitu, joten tarkempia tietoja esimerkiksi vainajien iästä ja mahdollisista vammoista joudutaan odottamaan. Suurimmassa osassa hautoja oli luuaines kuitenkin kokonaan tai lähes kokonaan maatonut, säilyen paikoitellen vain ohuena tummana läikkänä osoittamassa vainajan asemaa.

Ruumisarkuista ei Aimalasta saatu lainkaan havaintoja. Esimerkiksi lauta-arkkuihin liittyviä rautanauloja ei hautaustasoista löytynyt ainuttakaan. Sydänkeskijajalla olikin tyypillistä tehdä hautaukset ilman arkkua, jolloin vainaja laskettiin hautaan ainoastaan liinoihin tai muihin peitteisiin käärittynä. Haudat olivat myös täysin esineettömiä, toisin sanoen vainajille ei ole laitettu mukaan mitään tavaraa tuonpuoleiseen. Myös koristeiden ja puvunosien puuttuminen viittaa, ilmansuuntien ja arkonttomuuden ohella, varsin koruttomaan keskiaikaiseen hautaustapaan.

Ajoitusnäyte	Laji	Alue	Yksikkö	Ajoitustulos	Kalibroitu tulos (68,2% tarkkuudella)
Ua-56549	Hiili(saviastianalta)	Koeoja 1	Nokimaa-alue	1150+-27	770-790 (6,0%) 820-840 (3,0%) 860-970 (59,1%)
Ua-57770	Keramiikan karsta	Koeoja 1	Nokimaa-alue	1133+-34	880-975 (68,2%)
Ua-56547	Luu	Koeoja 1	Hauta 1	562+-27	1320-1350 (34,5%) 1390-1415 (33,7%)
Ua-56548	Luu	Koeoja 2	Hauta 3	619+-27	1295-1325 (27,7%) 1345-1370 (26,3%) 1375-1395 (14,2%)

Tulokset Lempäälän Aimalan näytteistä teetetyistä radiohiiliajoituksista.

Hautausten ajankohtaa pyrittiin tarkentamaan luusta tehtävillä radiohiilianaalyseilla. Tulosten perusteella (taulukko 1) koejassa 1 tutkittu lapsen hauta (H1) ajoittuu aikavälille 1320–1350 tai vuosiin 1390–1415. Koejasta 2 kaivetun aikuisen haudan (H3) ajoitus on vuodet 1295–1325, 1345–1370 tai 1375–1395. Esitetyissä tuloksissa on tilastollinen virhemarginaali, jonka sisään ajoitus osuu noin 67 % todennäköisyydellä. Muut haudat ovat toistaiseksi vielä radiohiiliajoittamatta, mutta nekin ajoittuvat suurella todennäköisyydellä samalle aikakaudelle.

Vanhan pihasaunan viereen kaivetussa koekuopassa modernit täyttömaakerrokset ulottuivat syvälle. Kuva: Juha Ruuhonen/Turun yliopisto.

KOEKUOPAT, KAIRAUKSET JA MUU PROSPEKTOINTI

Koeojien lisäksi Littusen pihapiiriin ja sen liepeille avattiin viisi 1–2 m² kokoista koekuoppaa. Navettarakennuksen edustalle, pellolle tehtiin kaksi kuoppaa, jotka osoittivat sekä savisen maanlaadun että löytöjen ja rakenteiden täydellisen puuttumisen perusteella, ettei hautausmaa ole voinut ulottua kyseiselle alueelle. Lisäksi kolme koekuoppaa avattiin ylemmäs talon pihapiiriin. Kahdesta koekuopasta saatiin esiin moderneja täyttökerroksia sekä kuoppien pohjaosista todennäköisesti vanhaan hiekanottoon liittyviä havaintoja. Säilyneitä maakerroksia löydettiin ainoastaan aivan harjanteen päälle avatusta koekuopasta, jossa maaperä oli hautaamiseen soveltuvaa karkeaa hiekkaa. Koekuopan laidasta saatiin pintamaan kuorimisen jälkeen esille jälkiä mahdollisesta hautakuviosta. Havainnon varmistaminen olisi kuitenkin vaatinut koekuopan laajentamista ja puuston kaatamista, johon tutkimuksissa ei aikataulullisesti ollut mahdollisuuksia.

Koekuopituksen lisäksi tutkimusaluetta ja sen ympäristöä kairattiin kevyellä maanäytekairalla. Kairaamisella pyrittiin muun muassa kartoittamaan alueen maaperää ja löytämään mahdollisia rakenteita sekä havainnoimaan hautausmaakäyttöön soveltuneita alueita. Koekuoppien ja kairaamisen perusteella onkin mahdollista, että hautaamiseen käytetty alue on ulottunut Littusen pihamaan keskeisille osille ja nykyisen kylätien varteen, jopa sen alle. Aimalankankaan laella kulkeva tie, nykyinen Lahdenkyläntie, onkin todennäköisesti syntynyt vasta myöhään historiallisella ajalla. Osa potentiaalisesta hautausmaa-alueesta on jäänyt 1800-luvun lopulla ja 1900-luvulla pystytettyjen rakennusten alle. Myös näiden alta on vielä todennäköisesti löydettävissä säilyneitä kulttuurikerroksia. Prospektoinnin kautta saatuja tuloksia on kuitenkin pidettävä ehdollisina niin pitkään, kunnes havainnot voidaan todentaa esimerkiksi kaivauksin.

Koska Aimalan kirkkomaan epäiltiin alkuun ulottuneen rinteen alaosaan nykyiselle pellolle asti, pyrittiin myös näitä alueita tutkimaan laajemmin. Talven yli sängellä olleita peltoalueita haravoitiin metallinilmaisimilla sekä tutkimusryhmän omin voimin että paikalle kutsuttujen harrastajien avulla. Muinaisen Pirkanmaan

Rautakauden loppuun ajoittuva vyönhela kirkkomaan edustan pellolta. Kuva: Juha Ruohonen/Turun yliopisto.

Etsijät -etsintäryhmän vastuullisen työskentelyn ansiosta Aimalanharjuun ja Kirkkojärveen rajoittuva peltoalue saatiin käytyä otantana varsin kattavasti läpi. Mitään selkeästi Aimalan kirkkoon edes ajallisesti liitettävää materiaalia ei pellolta kuitenkaan saatu talteen. Tämä oli oikeastaan odotettavissakin, sillä kirkkoon mahdollisesti liittyvän esineistön voidaan ajatella keskittyneen pääasiassa kirkon kivijalan sisään ja heti sen tuntumaan. Talteen saatu materiaali oli muutoin varsin monipuolinen, antaen alueen historiasta läpileikkauksen rautakauden loppupuolelta, noin 900-luvulta, aina 1900-luvulle asti.

Vanhimmat tunnistetut löydöt olivat rautakaudelle ajoittuvia esineitä, joista mainittakoon kaksi pronssista vyön helaa, dirhemin kappale sekä punnus. Metallikuona ja sulaneen pronssin kappaleet saattavat nekin viitata rautakautiseen toimintaan. Löydöt, jotka ovat varsin tyypillisiä viikinkiajan ja ristiretkiajan asuinpaikoille, voidaan löytötietojen perusteella sijoittaa tarkemmin kolmelle erilliselle alueelle peltoaukealla. Kun samaa peltoa vuonna 1994 pintapoimittiin, löydettiin siitä tarkemmin ajoittamattoman aineiston lisäksi lähinnä kivilauteen liittyvää keramiikkaa sekä kvartsi-, pii- ja kiviesineitä ja -iskoksia. Vuoden 2017

Kuva 11. Aimalankankaan peltoalueelta löytynyt ortodoksiristin katkelma 1600- tai 1700-luvulta. Kuva: Juha Ruuhonen/Turun yliopisto.

tutkimusten myötä kuva peltoalueen muinaisjäännösten suhteen monipuolistui huomattavasti.

Vuoden 2017 peltolöydöistä mainittakoon kuriositeettina pronssista valmistettu ristiriipuksen katkelma, joka tyyliältään voi periaatteessa ajoittua jo keskiajan loppupuolelle, mutta lienee tätä kuitenkin nuorempaa valmistetta. Kappale on ortodoksisirististä, jollaisia on saman mallin mukaan valmistettu hyvin pitkän ajan kuluessa. Pellolta löytynyt pala on sen hyvästä säilyneisyydestä päätellen peräisin todennäköisesti vasta 1600-luvun loppupuolelta tai 1700-luvun alusta.

AIMALAN KIRKKO?

Jo 1700-luvulta lähtien talletettujen paikallistarinoiden perusteella Aimalassa olisi sijainnut Vesilahden ja Lempäälän muodostaman yhteisen kirkkopitäjän vanhin, 1400-luvun alkupuolella tuhoutunut kirkollinen rakennus. Toukokuussa 2017 tehtyjen koetutkimusten aikana alueelta löydettiin ruumishautoja, jotka sekä yksityiskohtiltaan että luonnontieteellisin ajoituksin todettuna ovat selvästi keskiaikaisia. Radiohiiliajoitettujen hautojen tuloksissa painottuu selvästi 1300-luku. Hauta 3 voisi olla jo 1200-luvun lopulta ja hauta 1 voi olla myös tehty aivan 1400-luvun alussa.

Kyseessä on hyvin todennäköisesti Aimalan kirkkoon liittyvä, lähinnä 1300-luvulle ajoittuva kirkkomaa. Viimeistään seurakuntien perustamisen myötä vainajien hautaamiset keskitettiin kirkkorakennusten ympärille. Koska hautaaminen oli keskiajalla kirkon tarkasti säätelemä toimitus, on oletettavaa sijoittaa Aimalan kirkko hautapaikan lähiympäristöön. Näin myös 1700-luvulta lähtien toistetut tarinat alueella havaituista kirkon peruskivistä ja hautamerkeistä kohtaavat alueella konkreettisesti. Vaikka ensimmäisiä kirkkoja on usein ajateltu perustetun esikristillisten kulttipaikkojen yhteyteen tai jopa sellaisten päälle, ei v. 2017 koetutkimuksissa Aimalasta löydetty jälkiä keskiaikaa vanhemmasta hautapaikasta. Koeajasta 1 löytynyt rautakautinen keramiikka ja kulttuurimaa-alue ajoittuu jo viikinkiajalle, vuosisatoja ensimmäistä kirkkoa vanhemmaksi, eikä näiden välillä ole todettavissa jatkumoa. Kyse lienee ollut Aimalankankaalla sijainneen rautakautisen asuinpaikan toiminta-alueesta.

Vuoden 2017 tutkimuksissa ei saatu vielä havaintoja itse kirkkorakennuksesta. Tilanne lienee tutkimuksellinen, sillä työhön käytetty tutkimusaika oli varsin lyhyt, avatut alueet olivat suhteellisen pieniä (yhteensä 86,5 m²) ja ne sijoitettiin piha-piirissä lähelle toisiaan, melko suppealle alalle. Mahdollisuuksia kirkkorakennuksen paikan löytymiseksi alueelta voidaan pitää kuitenkin poikkeuksellisen hyvinä, huolimatta 1800-luvulla alkaneesta maankäytön voimistumisesta alueella. Kirkot ovat ainakin myöhäiskeskiajalla sijainneet kirkkomaiden sisällä tietyn kaavan mukaisesti, joten jatkotutkimuksia ajatellen myös Aimalan kirkon paikkaa alueella voidaan arvioida melko tarkasti. Paikan löytämiseksi on mahdollista myös käyttää tutkimuksissa nyt kerättyjä tietoja maalajeista sekä hautausiheydestä. Ei myöskään ole syytä epäillä 1700-luvulla tai vielä 1800-luvullakaan tehtyjä havaintoja paikalla sijainneista ja siirretyistä kirkon kivistä. Jos kirkon paikkaa ei ole tuolloin kokonaan tuhottu, ovat sen jäännökset tulevissa tutkimuksissa todennäköisesti löydettävissä.

Osia siitä on voinut toki tuhoutua, sillä esimerkiksi myöhemmin rakennettu tiilina-
vetta sijaitsee ainakin osittain hautausmaan päällä.

Kaivauksissa saatiin päivänvaloon yksi keskiaikaiseen rakennukseen viittaava
esinelöytö. Haudan 3 täyttömaasta löytyi kookas sepän takoma rautanaula, jonka
pituus on yli 9 cm. Esineen sijainti ruumishaudan täyttömaakerroksessa, sekoit-
tuneiden pintakerrosten alaisessa maassa, mutta ei kuitenkaan hautausasossa,
ajoittaa sen hautausta edeltävään aikaan. Naula onkin siis taottu todennäköisimmin
1300-luvulla, mutta mahdollisesti jo tätäkin aikaisemmin. Kokonsa tai löytöpaik-
kansa perusteella se ei ole voinut kuulua ruumisarkkuun. Koska myös kaikki tähän
mennessä Aimalassa tutkitut ruumishaudat ovat olleet täysin naulattomia, kyseessä
on todennäköisimmin rakennukseen kuulunut naula. Omat kysymyksensä tietysti
ovat, mistä ja miten rautanaula on aikoinaan päätynyt hautakuopan täyttömaahan.
Aimalan keskiaikainen puukirkko on tähän hyvä ehdokas, mutta naula on luonnolli-
sesti alkujaan voitu tarkoittaa myös johonkin maalliseen rakennukseen.

Vuoden 2017 tutkimushavaintojen perusteella tarinat Aimalan kirkonpaikasta ja
sen ajoituksesta näyttävät pääosin pitävän paikkansa. Nyt saatuja tuloksia voidaan
myös käyttää tukemaan ajatusta Aimalan kirkon tuhoutumisesta 1400-luvun alku-
puolella, vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä. Kirkon tuhoutumisen myötä
myös vainajien hautaaminen alueelle olisi loppunut. Mikäli kirkonpaikka saadaan
mahdollisissa tulevilla jatkotutkimuksissa Aimalasta päivänvaloon, voitaisiin myös
sen rakentamisajankohdasta saada tarkempaa tietoa. Tutkimustulosten kautta
voidaan vastata laajemmin myös moniin alueen historiallisiin ja seurakunnallisiin
kehitystä käsittäviin kysymyksiin. Milloin ensimmäinen kirkko Aimalaan on rakennet-
tu? Oliko kyse Lempäälän vai Vesilahden kirkkopitäjän ensimmäisestä kirkkoraken-
nuksesta? Vai oliko Pirkanmaalla sydänkeskijällä myös pienempien seutukappeli-
verkosto? Aimalan kirkko on hyvä esimerkki pitkään eläneestä legendasta, jossa
myyttisiä aineksia on yhdistetty historiallisiin tosiasioihin. Arkeologisten havaintojen
kautta on nyt päästy kiinni viimeksi mainittuihin tapahtumiin.

Arkistolähteet

Geographisk Charta öfver Lempälä sochn uti Storfurstendömet Finland [1760-1762]. Lantmäteristyrelsens leverans 1850, nr 126. - Riksarkivet, Stockholm.

Palmroth R. J. 1952. Käynti Lempäälän Aimalan kylän Littusen talossa 24/5 52. - Museoviraston arkisto.

Ruohonen J. 2018. Lempäälä Aimala. Arkeologiset tutkimukset 2017. Tutkimusraportin käsikirjoitus.

Vuorinen J.-M. 1995. Lempäälä. Arkeologinen inventointi toukokuussa 1994. Kenttätyöt: Marja Sipilä. Tampereen museot. - Museoviraston arkisto.

Kirjallisuus

Adel V., Pellinen H.-M. & Poutiainen H. 2008. Arkeologisia tutkimuksia Lempäälän Aimalankankaalla. -Pirkan maan alta. Arkeologisia tutkimuksia 9. S. 7-29.

Arajärvi K. 1959. Lempäälän historia. Tampere.

Edner E. 1753 [1964]. Kuvaus Lempäälän seurakunnasta vuodelta 1753. - Lempäälän joulukirja 1964. S. 4-10.

Heikel A. O. 1882. Kertomus Pirkkalan kihlakunnan muinaisjäänöksistä. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 38.

Skogman D. 1864. Kertomus matkoiltani Satakunnassa muistojuttuja keräämässä. - Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Toinen jakso, 2. osa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 123-162.

Åbo Tidningar 23.5.1791. Anmärkningar om Lempelä Socken i Tawastehus Län

SUMMARY

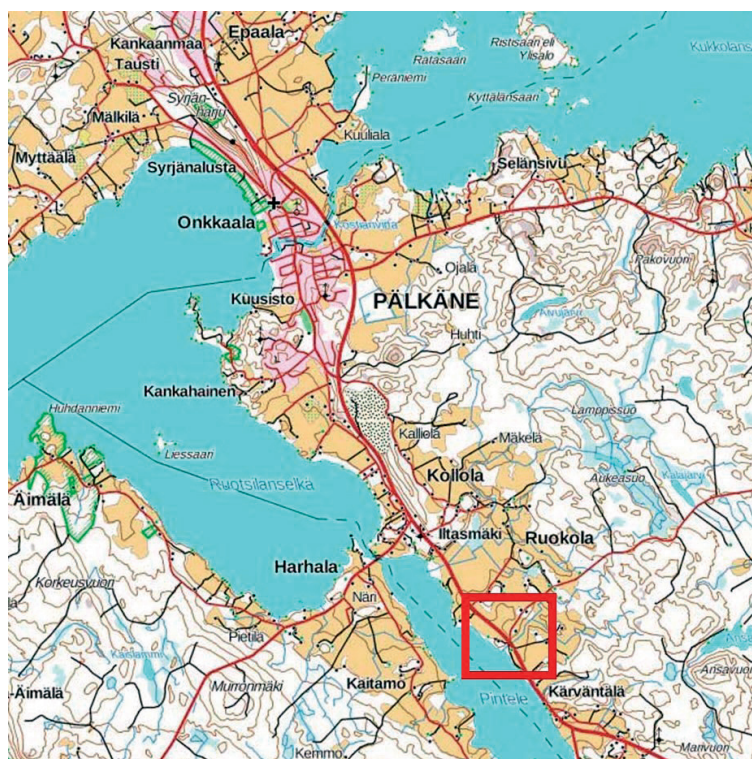
TESTEXCAVATIONSONTHEMEDIÉVAL-CHURCHGROUNDSONFIMALAINLEMPÄÄLÄ

The location of Aimala medieval church in Lempäälä, known through oral tradition, was sought in May of 2017. Research areas, together consisting of 86.5 m², were opened in Aimalankangas area during a two-week test excavation organized by Turku University. A Christian cemetery, located around the church, was found. Researched burials were completely possessionless, and mainly dated to the 14th century through radiocarbon analysis. In addition, objects dated to the Viking Age were found from the area around the church grounds and field area near the church.

TARKKUUSINVENTOINTIA PÄLKÄNEEN RUOKOLAN HISTORIALLISTELLA KYLÄN- JA KARTANONPAIKALLA

JOHDANTO

Ruokolan kartano sijaitsee Pälkäneellä, Mallasveteen kuuluvan Pinteleen koillisrannalla, noin 8 km kaakkoon Pälkäneen Rauniokirkosta. Kartano muodostettiin 1600-luvun alussa Ruokolan kylään, joka tuolloin käsitti toistakymmentä talonpoikaistaloa. Itse kylän juuret ulottuvat keskiajalle, alueen asutuksen puolestaan tätäkin kauemmas esihistorialliseen aikaan. Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy sai syksyllä 2018 toimeksiannon toteuttaa arkeologinen tarkkuusinventointi Ruokolassa. Inventointi liittyi alueelle suunniteltuun Elenia Oy:n maakaapelointihankkeeseen. Tarkkuusinventoinnissa selvitettiin, sijaitseeko kartanon alueelle suunnitellulla maakaapelilinjauksella kiinteää muinaisjäännöstä, sekä pyrittiin selvittämään Ruokolan historiallisen kartanon sijaintipaikkaa arkistolähteiden ja maastohavaintojen perusteella.

Tutkimusalueen sijainti on merkitty karttaan punaisella neliöllä. Pohjakartta © Maanmittauslaitos, maastokarttarasteri 11/2018.

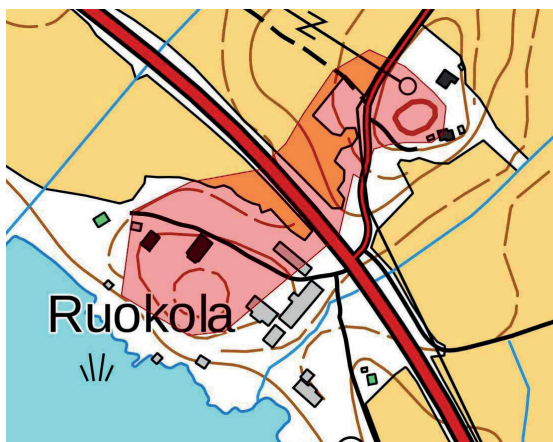
Esityövaiheessa tutkimusalueen maankäytön muutosta tarkasteltiin aluetta kuvaavan historiallisen karttamateriaalin avulla, jota etsittiin muun muassa Kansallisarkistosta. Digitaalisia kopioita muutamista vanhoista kartoista saatiin käyttöön myös kartanon nykyisiltä maanomistajilta. Maastotyövaiheessa koko suunniteltu maakaapelilinjaus tarkastettiin kauttaaltaan maastossa silmämääräisesti ja metallinetsimellä. Maakaapelilinjalle kaivettiin lisäksi käsin ja koneellisesti yhteensä 19 koeojaa. Historiallinen kartanonpaikka tarkastettiin niin ikään maastossa, mutta koekuoppia tai -oja ei kaapelilinjauksen ulkopuolisille alueille kaivettu.

Arkeologi Mari Wuoti dokumentoi Ruokolan kartanon alueelle suunnitellulle maakaapelilinjalle kaivettua koeojaa. Kuva: Kirsi Luoto/ Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

RUOKOLAN KARTANON JA KYLÄNPAIKAN HISTORIAA

Ruokolan historiallinen kylän- ja kartanonpaikka sijaitsee molemmin puolin nykyistä Lahdentietä, Arajärventien ja Rutasillantien risteysten tuntumassa. Kylä mainitaan ensimmäisen kerran kirjallisissa lähteissä 1400-luvulla, ja 1540-luvun veroluettelon mukaan siellä oli 12 taloa. Vuosilta 1689 ja 1691 olevissa Olof Mörtin maakirjakartoissa näkyy tiivis ryhmäkylä, jonka lounaispuolella, nykyisen Lahdentien eteläpuolella, sijaitsee Ruokolan kartano. Kartanon läheisyyteen on maakirjakarttoihin merkitty kolme lampuotitaloa, kun taas muut 11 taloa sijaitsivat tiiviinä rykelmänä tästä koilliseen, nykyisen Lahdentien koillispuolella. Tiluskartassa 1700-luvun lopulta kartano ja kylän talot sijaitsivat suurin piirtein samoilla sijoillaan kuin 1600-luvulakin. Kylän tonttimaan koillisosassa näkyy kartassa mäki, jonka laella on sijainnut tuulimylly. Samaiselta mäeltä löysi paikallinen metallietsinharrastaja vuonna 2011 useita rautakauden lopulle ajoittuvia löytöjä. Esineet (KM 39775) käsittivät mm. kupurasolkia, tasavarsisoljen, kaksi sormusta, rannerenkaan katkelman sekä pieni-kokoisen ristinmuotoisen riipuksen. Paikalla sijaitsee tai on ainakin sijainnut rautakautinen kalmisto.

Kiinteän muinaisjäänneksen Ruokola (Ruokola) sijainti on merkitty karttaan punaisella. Lähde: Pirkanmaan maakuntamuseon Siiri-tietokanta (11/2018), pohjakartta © Maanmittauslaitos, maastokarttarasteri 11/2018.

Ruokolan kartano syntyi 1600-luvun alussa, kun Ruokolan kylän toistakymmentä taloa lahjoitettiin kruunun toimesta eversti Hans Ekholtin ja hänen perillistensä hallittaviksi. 1600-luvun kuluessa Ruokolan kylän läänitustalonpojat menettivät maansa veronkantajalleen ja joutuivat lampuodin asemaan. Runsaana jatkunut verojen lahjoittaminen alkoi 1600-luvun jälkipuolella aiheuttaa kruunun oman talouden hoidossa suuria vaikeuksia, minkä vuoksi aatelisten vastaväitteistä huolimatta lahjoitukset peruutettiin vuosisadan lopulla. Peruutettujen joukossa oli myös Ruokola, joka määrättiin ratsupalvelua suorittavaksi säteriratsutilaksi. Kartano on sittemmin kuulunut mm. Romanowitz-, Silfversvan-, Wallden-, Waldens- ja Tammländer-sukujen jäsenille.

Ote Olof Mörtin maakirjakartasta vuodelta 1689. Kansallisarkisto.

Ote 1700-luvun lopun/1800-luvun alun tiluskartasta (Barck & Silvan 1778-1820).

Ruokolan historiallisen kylän Lahdentien pohjoispuoleinen osa on nykyään pääosin asumaton. Lahdentien rakentaminen 1960-luvun lopulla on katkaissut kylätontin kahtia, ja tien alaiset kulttuurikerrokset ovat oletettavasti tuhoutuneet. Lahdentien eteläpuolella sijaitsevan Ruokolan kartanon nykyinen rakennuskanta on pääosin 1800- ja 1900-luvun taitteen molemmilta puolilta. Jäljellä kartanon rakennuksista on nk. flyngelirakennuksen lisäksi talli (1905, uusittu 1924), navetta (1878, uusittu 1923), vaunuvaja/

varastorakennus sekä pakaritupa. Kartanon viimeisin, J. C. L. Engelin piirtämä, empiiretyylinen, kaksikerroksinen päärakennus paloi v. 1918, jonka jälkeen päärakennuksen virkaa on hoitanut yhä pystyssä oleva kaksikerroksinen ”flyygelirakennus”.

Ruokolan kartanon nk. flyygelirakennus kuvattuna kaakosta. Kuva: Kirsi Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy

HISTORIALLISEN KARTANON SIJAINTI

Ruokolan kartanon vanhinta sijaintipaikkaa lähdettiin selvittämään historiallisen kartta-aineiston avulla. Kartanon 1600-luvun maakirjakartan mukainen paikka on nykyään käytössä olevaa pihaa ja puutarhaa. Sen alueelle on 1900-luvun lopussa rakennettu omakotitalo, jonka perustusten kaivuun sekä puutarhatöiden yhteydessä on löydetty runsaasti historiallisen ajan asuinpaikkaan liittyvää aineistoa: saviastian kappaleita, metalliesineitä ja niiden katkelmia, fajanssia, posliinia ja lasia. Löytöjen joukossa on myös kookas, rautakauden loppupuolelle ajoittuvan, mustapintaisen ja ohutseinämäisen saviastian kappale sekä viimeisimpänä artikkelin kirjoittamisen aikaan löytynyt lasihelmi. 1600-luvun maakirja-karttaan kartanon läheisyyteen merkittyjen kolmen lampuotitilan sijaintipaikka on nykyään joutomaana.

Metalliesineitä Ruokolan kartanon alueelta. Kuva: Kirsi Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

Fajanssia, posliinia ja liitupiipunpaloja. Kuva: Kirsi Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

Saviastiankappaleita Ruokolasta. Kuva: Kirsi Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

Mustaa, kiillotettua rautakauden keramiikkaa. Kuva: Kirsi Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

1700-luvun karttoihin ei kartan rakennuskantaa ole merkitty sen tarkemmin. Kartan viimeisimmän päärakennuksen sijaintipaikka sen sijaan on tiedossa. 1918 palanut päärakennus on sijainnut alueen korkeimmalla kohdalla, pienen kukkulan laella, josta on avautunut näkymä Pinteleelle. Päärakennuksen paikka erottuu nykyään maastossa tasaisena, puuttomana kenttänä. Sijainti käy ilmi Ruokolan kartanon viljelysmaita kuvaavasta kartasta vuodelta 1915. Karttaan on kartan rakennusten lisäksi merkitty tarkasti sen puisto kulkuväylineen, kartan päärakennukselta kohti pohjoisluodetta kulkeva koivukuja ja sen vieressä sijaitseva hyötypuutarha sekä kartan pellot ja niityt. Pinteleen rannassa on kaksi pitkää laituria.

HAVAINNOT MAASTOSSA

Tarkkuusinventoinnissa tarkastettiin koko Lahdentien eteläpuolinen osa Ruokolan kartanon- ja kylänpaikasta. Kohteen tällä hetkellä rakentamattomalta osalta dokumentoitiin kolme rakennetta, jotka liittyvät Ruokolan kartanoon. Ensimmäinen rakenteista (A) on lohkotuista kiviharkoista vanhaan rantatörmään rakennettu kellari. Lohkokivien välissä on laastia, ja kellarin puinen ovi yhä paikoillaan. Kivikellarin tarkka ikä ei ole tiedossa.

Karttaan on merkitty dokumentoidut rakenteet A-D. Rasteroidulla alueella on vuoteen 1918 saakka sijainnut kartan viimeisin päärakennus. Suurin katkovii-vaympyrä kuvaa kartan todennäköistä 1600-luvun aikaista sijaintipaikkaa ja pienemmät sen läheisyydessä tuolloin sijainneiden lampuotitilojen sijaintia. Piirt. Kirsi Luoto. Pohjakartta © Maanmittauslaitos, maastokarttarasteri 11/2018.

Dokumentoidut rakenteet B ja C liittyvät Ruokolan kartan 1918 tuhoutuneeseen päärakennukseen. Rakenne B käsittää vanhaan rantatörmään rakennetut kiviset portaat, jotka ovat johtaneet rannasta kartan päärakennukselle. Rakenne C on palaneeseen päärakennukseen liittynyt tiilestä ja kivistä rakennettu kellari. Rakenteet ajoittuvat arviolta 1800-luvulle. Dokumentoiduista rakenteista viimeinen, rakenne D, edustaa kartanokauden nuorempaa rakennuskantaa. Kyseessä ovat yhä pystyssä olevan ulkorakennuksen päädyssä sijainneen vaakahuoneen perustusten jäännökset. Perustus on tehty betonista, sen kaakkoisosa on irtokivien peitossa. Vaakahuoneen jäännökset ovat peräisin 1930-luvulta.

HAVAINNOT KOEOJISTA

Suurimmassa osassa koeojista maalaji oli turpeen alla hiekkaa tai soraa, jonka alta tuli alueen luontaista pohjamaata - savea tai silttiä. Arkeologisesti mielenkiintoisia kerroksia oli havaittavissa kolmessa koeojassa, joista kaksi sijoittuu Lahdentien ja Rutasillantien risteuksen läheisyyteen ja yksi kartanoalueelle, 1900-luvun lopulla rakennetun asuinrakennuksen pihapiiriin.

Koeoja 1 sijoittui Lahdentien ja Rutasillantien risteuksen länsipuolelle. Turve- ja sorakerrosten alla oli havaittavissa sekoittuneen hiekan kerros, jossa oli tiilenpaloja. Samankaltainen, tiilenpalojen sekainen hiekkakerros oli nähtävissä useissa kaiveutuista koeojista, ja kyseessä lieneekin tien rakentamiseen ja pihan tasaamiseen liittyvä täyttökerros. Sekoittuneen hiekkakerroksen alla oli koeojassa 1 noin 10 cm paksu savikerros, jossa saveen seassa oli maatumatonta puuta ja puusilppua. Välittömästi tämän alla oli 25 cm paksuinen punaisen hiekan kerros, jonka seassa oli palaneita kiviä. Kerroksesta löydettiin takonaula sekä rautainen vaarna. Palaneen hiekkakerroksen alla oli puolestaan noin 30 cm paksu tummanharmaan, noensekaisen hiekan kerros. Myös se sisälsi puusilppua ja puunpaloja. Maakerroksesta löydettiin myös palamaton eläimen luu.

Tummanharmaa, noensekainen hiekkakerros koeojassa 1, joka sisälsi puusilppua ja puunpaloja. Kulttuurikerroksesta löydettiin palamaton eläimen luu. Kuva: Kirsi Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

Koeoja 10 sijoitettiin muutamia vuosikymmeniä sitten rakennetun asuinrakennuksen pihalle. Asuinrakennus on sama, jonka etelä- ja lounaispuolelta on tehty mielenkiintoisia asutushistoriaan liittyviä löytöjä, jotka ajoittuvat rautakaudelta 1700-luvulle. Koeoja kaivettiin asuinrakennuksen ja ulkorakennuksen väliin tulevalle kaapelireitille, asuinrakennuksen luoteispuolelle. Turpeen alla oli ensin sorakerros, joka liittyy alueen nykyiseen käyttöön. Sorakerroksen alla oli syvyydessä tummanharmaa silttikerros, jonka seassa oli tiilenkappaleita, hiiltä sekä mahdollisesti palanutta savea.

Koejassa 10 oli 40 cm syvyydessä havaittavissa tummanharmaa silttikerros, jonka seassa oli tiilenkappaleita, hiiltä sekä mahdollisesti palanutta savea. Kuva: Kirsi Luoto/Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy.

LOPPUPÄÄTELMÄT

Historiallisten karttojen, maastohavaintojen sekä aiemmin tehtyjen esinelöytöjen perusteella näyttäisi siltä, että Ruokolan historiallisen kartanon paikka sijaitsee nyt tutkitun maakaapelireitin lounaispuolella. Tarkka 1600-luvun kartanovaiheen rakennusten sijoittuminen alueelle ei ole tiedossa, mutta esinelöytöjen perusteella vaikuttaa siltä, että kartanon vanhinta asutusvaihetta voitaisiin etsiä alueella sijaitsevan omakotitalon ja 1900-luvun alun nk. flyygelirakennuksen lounaispuoliselta alueelta, joka on tätä nykyä puutarhana. Ruokolan kylän historia ulottuu kuitenkin kartanovaihetta kauemmas: ensimmäiset maininnat kylästä ovat 1400-luvulta, ja 1500-luvun alussa siellä mainitaan olleen jo 12 taloa. Viime aikaisten, rautakauden lopulle ajoittuvien esinelöytöjen valossa on todennäköistä, että asutuksen juuret Ruokolassa ulottuvat vähintään esihistoriallisen ajan lopulle. Tämän selvittäminen vaatisi tarkempia tutkimuksia, joihin ei tarkkuusinventoinnin yhteydessä ollut mahdollisuutta ryhtyä. Ruokolan arkeologinen tutkimuspotentiaali on kuitenkin suuri ajatellen asutuksen jatkuvuutta esihistorialliselta ajalta keskiajan kyläasutuksen ja kartanovaiheen kautta nykypäivään.

Arkistolähteet

Tutkimusraportit

Luoto, Kirsi 2017. Pälkäne, Ruokola (Ruokola). Maakaapelointityön arkeologinen valvonta 2017. - Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy:n arkisto.

Luoto, Kirsi 2018. Pälkäne Ruokola. Tarkkuusinventointi maakaapelilinjauksella 2018. - Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy:n arkisto.

Lähdesmäki, Ulla 2012. Pälkäne, Ruokola (Ruokola). Rautakautisen kalmiston ja historiallisen ajan asuinpaikan tarkastus 2012. - Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Kartat

Barck G. & Silvan A. 1778, 1796, 1820. Ruokola, tiluskartta. - Kansallisarkisto, H62 7/3-20. - Digitaaliarkisto.

Mört, Olof 1689. Maakirjakartta Ruokolan kylästä. - Kansallisarkisto, h62: 7/1-2. - https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/16066/h62_7_1-2_1.jpg?sequence=1&isAllowed=y

Mört, Olof 1691. Maakirjakartta Ruokolan kylästä. Kansallisarkisto, a1a: 18 1. - https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/16354/a1a_18_1.jpg?sequence=1&isAllowed=y

Pitäjänkartta 2132 06. - Kansallisarkisto, maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto, pitäjänkartasto, 2132 06 Ia.* -/- - Pälkäne. - <http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=144401>

Poutiainen 1915. Kartta Ruokolan kartanon viljelysmaista Pälkäneellä.

Valokuvat

Ruokolan kartano 1900-1918. Kuvaaja Paatola (?). - Vapriikin kuva-arkisto, HM D/1855, inventaarionumero HM 1855:4a.

Kirjallisuus

Koukkula, Tuomo 1972. Pälkäneen historia 1500-luvulta 1860-luvulle. - Pälkäneen historia. S. 233-608.
Kuuliala, Wiljo-Kustaa (1949) 1982. Vanhaa Pälkänettä.
Suvanto, Seppo 1972. Pälkäneen keskiaika. - Pälkäneen historia. S. 233-608.

Tietopalvelut internetissä

Digitaaliarkisto. Kansallisarkisto. - <http://digi.narc.fi/digi/>
Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. - <https://jyx.jyu.fi/>
Kulttuuriympäristön palveluikkuna. Museovirasto. - https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx
Sukutilat webissä. Suomen maatalousmuseo Sarka.- <http://sukutilat.sarka.fi/>

Lyhenteet

KM = Kansallismuseo

SUMMARY

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF HISTORIC MANOR AND VILLAGE OF RUOKOLA IN PÄLKÄNE

Ruokola Estate is located in Pälkäne, on the northeast shore of Lake Pintele, around 8 km southeast of Pälkäne medieval church. The manor was founded in the beginning of the 17th century in Ruokola village, at that time, consisted of a dozen or so farmsteads. The village itself extends from the Middle Ages, the area's settlement, however, extends from prehistory. Cultural Environment Services Heiskanen & Luoto Oy received the commission to conduct an archaeological survey in Ruokola in the autumn of 2018. The survey was connected to the area's planned land cabling project. The survey investigated any archaeological sites in the route of the cables and sought to investigate the location of the historic manor based on archival sources and field observations. Based on historic maps, field observations, and previous artefact findings, the Ruokola manor is located on the southwest side of the now researched ground cable route. The precise position of the manor building area in the 17th century is not known, but based on artefact findings, it appears that the manor's oldest settlement period could be found in the garden area southwest of the manor building built at the beginning of the 20th century and the modern house. The Ruokola area has a large potential for archaeological research. Because the settlement continued from prehistoric time, through the Middle Age village settlement and manor-period time, into the present.

RAJAMERKEISTÄ HISTORIALLISENA ILMIÖNÄ SEKÄ TUTKIMUKSEN JA SUOJELUN KOHTEENA

Rajamerkit ovat yksi arkeologisista kohderyhmistä, joka näyttäytyy tietokannoissa ja tutkimuksessa monenkirjavana joukkona kivirakenteita sekä kivi- tai kalliohakauksia. Näin myös Pirkanmaalla, jossa maakuntamuseon Siiri-tietojärjestelmän mukaan on tätä kirjoitettaessa 67 muinaisjäännöksenä ja 60 muuna kulttuuriperintökohteena rekisteröityä historiallista rajamerkkiä. Selkein ryhmä ovat maakuntien, pitäjien ja kylien rajamerkit, joita suojellaan nykyisin pääsääntöisesti kiinteinä muinaisjäännöksinä muinaismuistolain ja Museoviraston ohjeiden perusteella. Muinaisjäännöksrekisterissä ne kuuluvat yleensä *kivirakenteet*-tyypin *rajamerkit*-alatyyppiin tai päätyypin ”taide, muistomerkit” *hakkaukset*-alatyyppiin.

Muinaismuistolain määritelmän mukaan kiinteitä muinaisjäännöksiä ovat mm. ”röykkiöt, kivikehät ja muut kiveykset ja kivilatomukset, jotka ovat ihmisten muinoin tekemiä”, ”kivet ja kalliopinnot, joissa on muinaisilta ajoilta kirjoituksia, kuvia tai muita piirroksia tahi maalauksia, hiomauria tai muita hionnan tahi hakkuun jälkiä” sekä ”kiinteät luonnonesineet, joihin liittyy vanhoja tapoja, tarinoita tai huomattavia historiallisia muistoja”. Kiinteät muinaisjäännökset ovat rauhoitettuja *muistoina* Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Lain rauhoituspiiriin kuuluvalla kohteella ei ole annettu ikärajaa eikä sanaa *muinainen* ole tarkemmin selitetty. Kuitenkin *muinaisesine* tarkoittaa laissa vähintään 100 vuoden vanhaa esinettä, ja kiinteän muinaisjäännöksen rauhoituspykälät koskevat myös sellaisen laivan tai muun aluksen hylkyä, jonka uppoamisesta on vähintään 100 vuotta.

Museoviraston *Historiallisen ajan muinaisjäännökset. Tunnistaminen ja suojelu* -oppaan mukaan sadan vuoden ikärajaa voidaan pitää ohjeellisena käytännön perussääntönä kiinteitä muinaisjäännöksiä määriteltäessä, vaikka sitä ei voikaan yleistää koskemaan kaikkia kohteita. Muinaismuistolakia säädettyessä yhtenäisen alimman ikärajan määräämistä ei pidetty tarpeellisena, eikä sanaa ”muinainen” ole ymmärrettävä tavanomaisten historiallisten aikakausjatojusten mukaisesti. Mainitun ohjeen ja myös tuoreen *Arkeologisen kulttuuriperinnön oppaan* mukaan ”ikivanhat kylien, pitäjien ja maakuntien rajamerkit sekä vanhojen valtakunnan rajojen pyykki ovat muinaismuistolain rauhoittamia kiinteitä muinaisjäännöksiä, vaikka ne olisivat edelleen voimassa olevalla rajalinjalla ja siinä mielessä edelleen ’käytössä’”.

Käytännössä nykyisin kyläraja-merkin muinaisjäännökseksi toteamiseksi riittää, että kyseinen rajapiste on merkitty 1700-luvun tai vanhempaan karttaan. Inventoijan tärkeimpänä lähdeaineistona toimivatkin 1700-luvun isojakokartat selitysasialkirjoineen. Mutta myös muiden, vanhempien (jos niitä on) ja nuorempien, historiallisten karttojen läpikäynti on välttämätöntä inventointia valmisteltaessa ja rajalinjan tai -pisteen historiaa selvitettäessä. Esimerkiksi 1900-luvun peruskartat auttavat paikantamaan isojaon aikaisia rajoja nykykartalle hyvin tarkasti. Osa kylien rajoista on merkitty myös 1800-luvun alkupuolen pitäjänkarttoihin, mutta tarkkuuden ja informatiivisuuden osalta ne eivät voi korvata isojakokarttoja.

Rajamerkit kertovat maankäytön ja -omistuksen historiasta, paikallisyhteisöiden välisistä suhteista, luonnonvarojen käytön ja hallinnan historiasta, tavoista ja uskomuksista. Ne ovat materiaalisia jäännöksiä monista jo hävinneistä tai väistymässä olevista yhteisöjen järjestäytymiseen liittyvistä ilmiöistä, hyvässä ja pahassa. Suomalaisen paikallisyhteisöiden historiassa ei liene montakaan niin hartaasti riideltä asiaa kuin raja ja sen merkit.

Suurin osa rauhoitetuista rajamerkeistä on vanhoja kylien välisiä rajapyykkejä. Maanmittauslaitos on muutama vuosi sitten luopunut kylätiedon ylläpidosta osana kiinteistötietojärjestelmää, eikä vanhaa rekisterikylää enää mainita kiinteistöjen asiakirjoissa. Näin ollen kylien rajamerkkeinä syntyneistä kohteista suuri osa on menettänyt alkuperäisen funktionsa ja toimii enää vain tilan (kiinteistön) rajapyykkinä. Tämä muutos korostaa niiden merkitystä historiallisina kohteina ja muistoina kadonneista tai katoamassa olevista yhteiskunnallisista rakenteista ja historiallisista ilmiöistä (maakirja- tai rekisterikylä, kyläyhteisö, jakokunta, neljänneskunta, yhteismaa jne.). Lisäksi nykyisin pystytettävät rajapyykit poikkeavat radikaalisti vanhoista.

Tässä artikkelissa käsittelemme rajamerkkejä ja historiallisia rajoja arkeologisina ja historiallisina tutkimuskohteina erityisesti Pirkanmaalla, mutta myös laajemmin eteläisen ja läntisen Suomen näkökulmasta. Haluamme nostaa esiin vanhat rajamerkit ja -paikat erityisenä muinaisjäännösten ja kulttuuriperintökohteiden ryhmänä, jonka asema järjestelmällisen tutkimuksen ja suojelun kohteena on vasta vakiintumassa. Millaisia asioita rajamerkkien ja vanhojen rajojen tutkimuksessa, esimerkiksi inventoinnissa, on huomioitava? Mitä näkökulmia niihin voitaisiin ottaa osana kulttuuriperinnön suojelua?

VANHAT RAJAT TUTKIMUSKOHTENA

Selvää on, että rajamerkit ja rajat ovat tutkimuskohteina haastavia. Osa vanhojen karttojen ja asiakirjojen perusteella määritellyistä merkeistä on helposti löydettävissä ja tunnistettavissa maastossa. Osa rajamerkeistä on taas täysin "arkeologisoitunut", sulautunut ympäristöön, raunioitunut tai hävinnyt niin, että identifiointi on vaikeaa, ellei mahdotonta. Lisäksi maastossa on ilmeisen vanhoja rakennettuja rajamerkkejä tai hakkauksin varustettuja rajakiviä- ja kallioita, joita ei ole merkitty vanhoihin karttoihin. Yhtä lailla vanhoilla rajoilla on vuosisatojen ajan rajapisteinä käytettyjä luonnon- tai kulttuurimaiseman kohteita - saaria, lähteitä, mäkiä, valkamia tai talviteiden suita - joiden paikka on yhä haarukoitavissa isojaon aikaisen rajankäyntien, paikannimistön tai jopa nykyisen kiinteistöjaotuksen perusteella. Rajamerkeistä on tehty vain harvoja yhteenvetoja, eikä esimerkiksi isonjaon eri vaiheiden aikaan rakennetuista merkeistä ole tehty kokonaisvaltaisia asiakirjoihin ja arkeologisiin havaintoihin perustuvia selvityksiä. Yksittäisen kohteen ainoa tutkimus on usein arkeologinen inventointi, jonka yhteydessä on harvoin mahdollista perehtyä laajemmin alueen rajankäynneistä säilyneeseen asiakirjamateriaaliin.

Maastossa olevat rajat muodostavat eriaikaisia kerroksia, joista osa takautuu jopa rautakauden lopulle, osa on syntynyt keskiajalla ja uuden ajan alussa ja osa

luotiin vuonna 1757 annetun isojakoasetuksen seurauksena jaon eri vaiheissa tai vielä myöhemmin. Rajamerkkien tutkimuksessa onkin hallittava perustiedot niin maanomistuksen, maanjakojen ja jakolaitoksen, kuin luonnonympäristön resurssien nautinnan, maanmittauslaitoksen sekä eriaikaisia rajamerkkejä koskevan historiallisen ja arkeologisen tutkimuksen historiasta. Yhtä lailla on muistettava, että nykyinen tapamme hahmottaa maantieteellisiä alueita karttakuvina oli esiteollisessa yhteiskunnassa ja usein vielä 1800-luvun arjessa tuttua vain harvoille. Ylhäältä katsotun karttakuvan sijasta paikat ymmärrettiin kulkemiseen käytetyn ajan, matkan ja liikkumisvälineiden välisen suhteen määrittelemänä kohteina horisontaalisessa etäisyydessä. Niinpä etenkin isojaon palstoituksia edeltäneet rajamerkit eivät koskaan olleet vain sattumanvaraisia suuria kiviä, lähteitä, siltapaikkoja tai röykkiöitä metsässä, vaan sijaitsivat pääsääntöisesti rajapisteiden kohdalla tai sen lähellä sopimisasijakohtana olleen kulkureitin varrella. Reitti saattoi sijaita maalla tai vedessä, sitä saatettiin käyttää vain kesäisin, talvikeleillä tai ympäri vuoden, ja kyseessä saattoi olla suuri yleinen maantie, paikallisempi reitti tai kylän karjapolku metsälaitumille. Yhteistä on, että monet rajamerkit sijaitsivat kulkureitin varrella paikassa, jossa kahden omistusyhteisön tai hallinnollisen kokonaisuuden intressit kohtasivat ja johon niiden ”valta” ulottui. Tämän vuoksi vanhojen rajamerkkien avulla voidaan nautintaoikeuksien ohella kartoittaa myös menneisyyden liikkumissuuntia ja kulkureittejä, toisinaan jopa rautakauden lopulle saakka.

Jakokunnat olivat pysyvästi asutun läntisen Suomen peltoviljelykulttuurin piirissä muotoutuneita nautintayhteisöjä, joiden avulla kylien niittyjä, takametsiä ja muita resursseja hallittiin ja joissa yhteinen nautinta purkautui taloihin kiinnittyneiksi kokonaisuusiksi monin paikoin vasta isojaon ja sen täydennysten seurauksena 1700- ja 1800-luvuilla. Jakokuntien ulkopuolella oli jo varhain olemassa myös laajempien alueellisten yhteenliittymien, keskiajalla pitäjien, mutta myös sinettimaakuntien ja kihlakuntien, yhteisessä nautinnassa olevia alueita. Kuten Seppo Suvanto on osoittanut, Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos perustuu maanlakia edeltäneeseen tapaoikeuteen ja sen juuret ulottuvat keskiajan taakse myöhäiseen rautakautteen, mutta sen lomassa saattaa Ala-Satakunnan ja Varsinais-Suomen tavoin olla jäänteitä sitäkin vanhemmista nautintajaoista.

Vaikka talonpoikien keskinäisiä nautintaa säädelleitä sopimusrajoja oli pysyvän peltoviljelyasutuksen piirissä Satakunnassa, Varsinais-Suomessa ja Hämeessä viimeistään 1200-luvulla, kirkko- ja hallintopitäjien rajojen käyminen ja rajoista annetut kirjalliset vahvistukset vaikuttavat tulleen hallinnon ja oikeudenkäytön tekstualisoitumisprosessin kautta ajankohtaiseksi vasta 1400-luvulla. Sykäyksen pitäjänrajojen käymiseen antoivat ilmeisesti 1400-luvun alun hallinnolliset uudistukset, joiden seurauksena yhteen tai useampaan kihlakuntaan jaetuista voutikunnista ja niiden alaisista hallintopitäjistä tuli runko, jonka kautta keskusvalta valvoi resurssiaan. Jo sitä ennen oli ollut verokuntia ja verohallinnollisia kokonaisuuksia, mutta niiden tai kirkkopitäjien rajoja ei vaikuta juuri määritellyn maastossa. Olemassa olleet rajat olivat asutuksen sisäisiä jakokuntien nautintarajoja, jotka perustui-

vat sopimuksiin. Keskusvallan kannalta rajoista tuli merkityksellisiä vasta, kun pitäjien tai kihlakuntien välillä olevien alueiden hallinnasta alkoi syntyä kiistoja ja pitäjien reunoilla olleet entiset jakokuntien yhteismaat (ruots. *almänning*) alettiin ymmärtää merkittäväksi resurssiksi. Pitäjien, kihlakuntien ja voutikuntien rajoja ryhdyttiin käymään maastossa ja ne tallennettiin kirjoitettuna luetteloina kirkkojen ja linnojen arkistoihin. Etelä- ja Länsi-Suomessa ensimmäiset rajankäynnit tehtiin 1300-luvun viimeiseltä neljännekseltä 1450-luvun puoliväliin, niin että esimerkiksi Hämeessä pitäjien ja kihlakuntien rajoja tiedetään käydyn ja vahvistetun kirjallisesti 1417. Uudelleen niitä vaikuttaa käydyn etenkin 1450-luvulla, josta lähtien niitä koskevia luetteloita säilytettiin Hämeen linnassa. Rälssin ja kirkon laitosten jo 1300-luvulla yleistynyt käytäntö hakea omistuksiinsa ja niiden rajoihin kirjoitettuja ja sinetein varustettuja vahvistuksia käräjiltä levisi 1400-luvulla myös talonpoikien keskuuteen.

LAIT JA MERKKIEN TODELLISUUS

Rajankäyntiä ja tapaa, jolla rajat merkittiin maastoon, määrittivät keskiajalla lait ja perinnäistavat, joista eri aikoina ja alueilla vallitsi toisistaan jonkin verran poikkeavia käytäntöjä. Keskiajan Suomessa eli Turun hiippakunnan alueella vakiintui 1300-luvun toisella neljänneksellä käyttöön kuningas Magnus Erikssonin yleinen eli kaikkia valtakunnan maakuntia koskenut maanlaki. Sen korvasi 1442 vahvistettu kuningas Kristofer Baijerilaisen yleinen maanlaki, joka vakiintui varsinaisesti käyttöön vasta 1500-luvun jälkipuolella ja joka uudelleen julkaistuna ja täydennettynä vahvistettiin 1608 viralliseksi laiksi. Keskiaikaiset lait korvasi vuoden 1734 laki, jonka eräät kohdat ovat yhä voimassa.

Lait jakaantuvat erilaisia oikeudenkäytön alueita käsitteleviin kaariin (*balk*), joista kylien rakennettua ympäristöä ja omistuksia säätelee keskiaikaisissa laeissa rakennuskaari (*Bygningabalken*), vuoden 1734 laissa maankaari (*Jordabalken*). Rajamerkkejä koskevat määräykset ovat pysyneet keskiajalta itsenäisyyden ajalle samoina. Nykyisin kiinteistötoimitusten yhteydessä tehdyt rajoihin liittyvät toimenpiteet perustuvat kiinteistönmuodostamislakiin (1995/554), eikä rajoilla olevia rajapyykkejä ole standardoitu. Niinpä lailliset rajapyykit ovat yhä monen muotoisia: rajamerkeiksi hakkauksin merkittyjä luonnonkiviä, isojaon jälkeisiä rakennettuja rajamerkkejä, betonipylväitä tai moderneja metallisia putkipyykkejä. Laeissa on määräyksiä myös kylien välisistä ja yhteismaiden rajariidoista sekä rajakatselmuksista ja niiden ajankohdista.

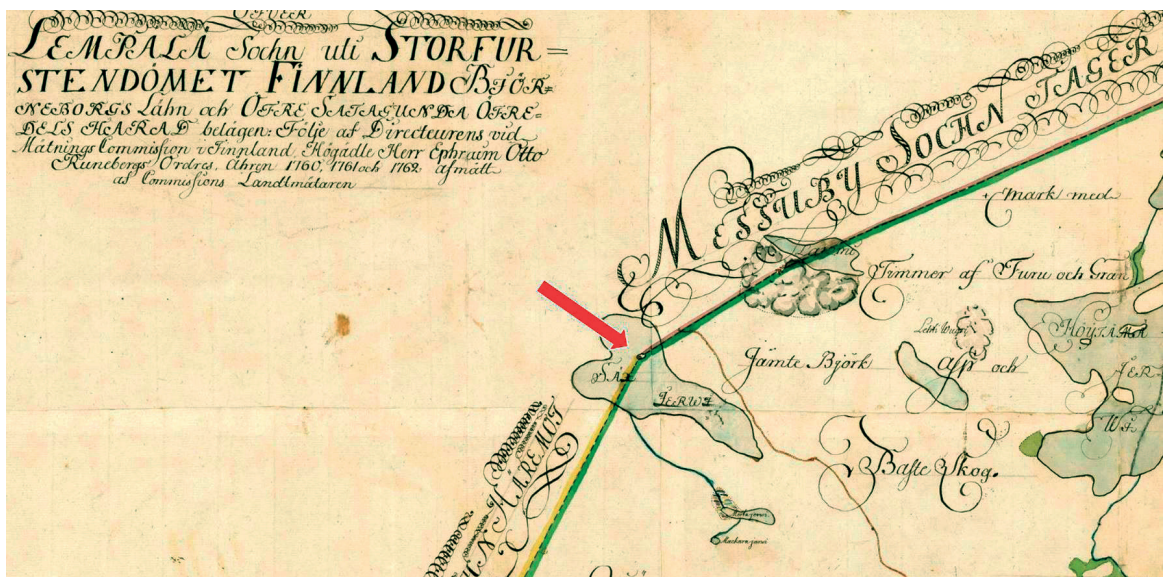
Jo Magnus Erikssonin maanlain mukaan kaikkien kylien tuli olla rajapaaluilla ja -pyykeillä ympäröityjä. Pyykkien sijasta rajapisteinä voitiin käyttää myös aitoja, jokea, järveä, saarta tai mätässaarta. Kummankin keskiaikaisen yleisen maanlain mukaan oikea laillinen rajamerkki koostui viidestä kivistä, joista neljä oli ympärillä ja yksi keskellä. Myös tonttien rajoilla kiviä tuli olla viisi, mutta tien rajana kolme ja ulkopalstan seitsemän. Pelto- ja niittysarkojen väliseksi rajamerkiksi kelpasi kaksi kiveä tai paalu, jonka alla oli kivi ja luu. Muita jakokuntien koostumukseen vaikuttaneita määräyksiä oli, että asuttu uudiskylä voitiin erottaa autoituneesta emäky-

lästä omaksi jakokunnakseen vain, jos sen alueen ympärillä oli omat rajamerkit, muuten se oli liitettävä takaisin autoituneeseen emäkylään.

Vuoden 1734 laissa kylien välinen rajamerkki määriteltiin jo tarkemmin. Sen tuli yhä koostua viidestä kivistä, joista neljä oli ympärillä ja sydänkivi keskellä. Sydänkiven korkeuden piti olla puolitoista kyynärää (eli n. 89 cm; 1 kyynärä = 59,34 cm) maan pinnan yläpuolella ja puolikas kyynärä sen alla, muiden kivien kolme korttelia (ä 14,84 cm), ja kaikkien kivin tuettuja. Varsinaisten merkkikivien tuli olla miehennostoa raskaampia ja niiden sivun piti osoittaa rajan suunta. Sydänkiven alle oli asetettava paasi, johon rajan suunta hakattiin. Ellei sellaista ollut, suunta piti osoittaa kiveyksellä. Jos maasto oli kaltevaa, paaden alle piti rakentaa puusta lava, kalliolla suunta voitiin hakata siihen. Laissa määrättiin myös, että jokaiseen viiden kiven merkkiin piti asettaa korkeintaan kymmenen kyynärän (5,95 m) etäisyydellä olevat viisarikivet, jotka osoittivat rajan suunnan seuraavaan merkkiin, ja sen jälkeen rajan suuntaisesti viisarikiviä, jotka olivat huudonkantaman päässä toisistaan. Kylien osien välillä riittivät ne merkit, jotka niille oli aikanaan vahvistettu. Jos sellaisia ei ollut, merkiksi kelpasivat sellaisiksi vanhastaan tunnustetut aidat, kalliot, kiviröykkiöt, ojat ja muut.

Jo keskiajalta lähtien annettiin myös monenlaisia yhteiskunnan toimintaan liittyneitä säädöksiä ja asetuksia, joista maanjaon ja rajamerkkien kannalta tärkeimmät liittyivät vuonna 1757 aloitettuun isojakoon. Jako piti tehdä, jos yksikin talollinen sitä kylässä vaati, mutta käytännössä varhaiset jaot tehtiin usein maaveron tarkistamisen tai uudisasutuksen seurauksena toteutettujen verollepanojen yhteydessä. Jaon tekivät maanmittarit, jotka olivat vuodesta 1633 laatineet Suomessa lääneittäin nk. geometrisia karttoja kylien pelloista ja niityistä sekä rajoista, mutta eivät jakokunnista kokonaisuutena. Metsät ja kaikki kylien väliset rajamerkit tulivat mittauksen piiriin vuoden 1688 johtosäännössä, mutta ennen isojakoa niitä tehtiin yleensä vain verollepanojen ja rajariitojen yhteydessä.

Isojakoasetuksen seurauksena kylien ja rajojen kartallistaminen ja rajojen selvitys siirtyi kokonaan uudelle tasolle. Ennen kuin varsinaisen jako voitiin tehdä, kylien ja jakokuntien rajat oli selvitettävä. Koska lähteenä olivat talollisten kollektiivinen muistitieto ja vanhat tuomiokirjeet, rajapisteiden sijainti saattoi olla hyvinkin epämääräinen tai kiistanalainen, mistä seurasi paljon riitoja. Jotta kihlakunnanoikeudet eivät tukkeutuisi, alettiin pitäjittäin perustaa 1766 maanjaako-oikeuksia, joiden pöytäkirjat antavat mielenkiintoista tietoa vanhoista rajamerkeistä. Vuonna 1775 säädettiin, että jos isonjaon toimeenpanosta syntynyt riita koski vain metsärajoja, peltojen ja niittyjen jako tuli panna toimeen viivyttelämättä. Seurauksena metsämaiden ja niillä olleiden takaniittyjen jako toteutettiin monissa jakokunnissa vasta peltojaon jälkeen ja jakokunnan rajoille pystytetyt uudet rajamerkit rakennettiin vasta metsäjaon vahvistamisen yhteydessä. Vuonna 1807 säädettiin, että kaikki jakokunnan maat oli jaettava yhdessä ja samassa jaossa. Suurin osa Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen läänien jaoista toteutettiin jo vuoteen 1808 mennessä, jonka jälkeen tehtiin vielä isojaon täydennyksiä.

Sääksjärven Rajasaari Lempäälän pitäjänkartassa (1762). Punainen nuoli osoittaa kohdetta. Riksarkivet.

NIMISTÖ JA USKOMUKSET

Kuten Seppo Suvanto on Hämeen ja Satakunnan keskiaikaista rajalaitosta koskevassa tutkimuksessaan osoittanut, varsinaiset rajamerkit saattoivat poiketa maanlain määrittelmistä viiden kiven pyykeistä monin eri tavoin. Rajojen käymiseen sekä rajalinjan merkitsemiseen liittyi myös monenlaisia paikallisia tapoja ja käytäntöjä, jotka saattavat pilkahdella tutkimuskohteena olevan alueen rajamerkkien nimistössä ja rajankäynteistä säilyneessä materiaalissa. Rajamerkkeihin onkin 1800-luvulle saakka liittynyt monenlaisia tapoja ja uskomuksia. Läntisen peltoviljelykulttuurin piirissä rajaa vartioi rajaajiksi tai -huutajaksi (*rågubbe*) kutsuttu haltija, joka alkoi huutaa metsässä, jos rajaa loukattiin. Rajan merkitys ulottui näkyvän maailman taakse: askolalainen opettaja J. Tyyskä kertoi 1900-luvun alussa kansanperinteen kerääjälle: "Vanhat ihmiset pelkäsivät sellaisia paikkoja, joissa oli raja tai jossa oli kuolema tapahtunut".

Tavoista ja uskomuksista kertoo myös nimistö, jolla on suora yhteys etenkin isojakoa vanhempiin ajallisiin kerrostumiin. Sellaisia ovat esimerkiksi valkea-/valkia- tai vitsiä-/vihti-/vihta-johtoiset paikannimet: kivet, mäet ja vuoret, joissa *valkea* liittyy rajaa käydessä paikalla pidettyihin merkki- tai puhdistustuliin ja *vihti/vihta* -nimistö rajan pyhyttä ja haltijaa koskeviin uskomuksiin. Jo keskiajalta säilyneet tiedot rajan vahvistamisesta "oikealla savulla" eli rajamerkeillä poltetuilla tulilla saattavat olla yhteydessä rajamerkkeinä mainittuihin halkikiviin, joissa tulenpito ja veden jäätyminen rapautuneeseen pintaan on voinut aiheuttaa kiven halkeamisen pitkän ajan kuluessa. Minkäänlaista systemaattista, arkeologista tutkimusta aiheesta ei kuitenkaan ole tehty.

Monet varhaiset rajanimet liittyvät myyttisiin olentoihin tai niiden oletettuihin käskijöihin. Tampereella sellaisia ovat olleet paitsi Kalevankankaalla rautakautisen maantien varressa Messukylän ja Tammerkosen jakokuntien rajamerkinä v. 1539 ollut *Kalevankivi* sekä nykyisessä Lamminpäässä Vuorentaustantien liittymän lähellä sijainnut Hyhkyn ja Keijärven rajamerkinä ollut suuri maakivi, jonka nimi oli vuoden 1483 rajankäynnissä *Nåidanwasara*. Seudulla on muutakin vihti-, vihta- ja noitanimistöä: Harjun jakokuntaan kuuluneen Hyhkyn ja Nokianvirran myöhäisrautakautisten asutusten välisellä rajaseudulla on Vihnusjärven lisäksi jo 1771 Harjun jakokunnan rajana mainittu *Velhonojan suu*. Kalevankivi sijaitsi nykyisen Kalevankankaan hautausmaan itäpään muurin lähellä, ja se oli isojaon aikaan v. 1758 viiskulmainen maakivi, jonka pituus oli nykymitoissa n. 3,2 metriä ja korkeus vajaa metri. Lohkareen muoto vaikuttaa muistuttaneen valtavaa kivikirvestä.

Rajan pyhyyteen ja vihittyyn luonteeseen liittyvät myös rajakiviin hakatut ympyrät ja ristit. Ympyrät, joista ainakin osa on keskiaikaisten lähteiden perusteella ollut kiviin juotettuja tai kiinni iskettyjä rautarenkaita, takautunevat vähintään rautakauden lopulle tai 1200-luvulle, mutta niitä on selvästi käytetty vielä 1400-luvulla. Rajakiveen hakattu ympyrä on säilynyt esimerkiksi Härkätien rautakautisen ja keskiaikaisen linjauksen varrella sijaitsevassa Palsankallion rajamerkissä, joka sijaitsee Turun ja Hämeen sinettimaakuntien, linnavoutikuntien ja usean varhaisen pitäjän rajalla, sekä Maskun ja Vehmaan kihlakuntien vanhalla rajalla keskiaikaisen maantien varressa Varsinais-Suomessa. Rajakiveen hakattu ympyrä ja sen sisällä oleva risti tunnetaan myös Pirkanmaalta, Vilppulasta, jossa kuvio on hakattu suolla pystyssä olevaan, arkkumaisella latomuksella ympäröityyn kiveen. Ristikivi ei sijaitsi minkään myöhemmän jakokunta- tai tilusrajan kohdalla eikä liity siitä hieman yli puoli kilometriä itään sijaitsevaan myöhäiseen Mänttä-Vilppulan ja Keuruun rajaan. Muinaisjäännösrekisterin tiedoista poiketen kivi ei myöskään ole merkinnyt 1415 käytyä Hämeen ja Savon maakuntien intressirajaa, joka sijaitsi kaukana Päijänteen itäpuolella Kangasniemen ja Toivakan välisen alueen ja Suonenjoen välisellä linjalla. Kuvion ja sijainnin perusteella kyseessä saattaa olla jokin Ylä-Satakunnan keskiaikaisten kantapitäjien erämaaomistusten välisten rajojen merkki, mihin myös lähistön Valkea-nimet viittaavat. Jo 1478 seudulla vahvistettiin Valkealahden ja Haapamäen erämaiden raja, joka kulki Keurusselän Tuulisaaressa Haapamäen suunnassa olleeseen Kärjen petäjään.

Rajamerkkien nimeämistavat, jo keskiajalla rajamerkkeinä mainitut puut, lähteet sekä rajakiviin ja kallioihin hakatut tai niihin kiinni juotetut ympyrät muodostavat kokonaisuuden, joka avaa kiinnostavan näkökulman ihmisen ja ympäristön suhteeseen sekä sitä koskeviin käytäntöihin ja uskomuksiin. Menneisyyden yhteisöiden näkökulmasta nautintaraja oli pyhä. Sen rikkojaa kohtasi rangaistus paitsi yhteisön, myös ympäröivän todellisuuden luonnolliseksi osaksi koettujen näkymättömien voimien taholta. Näiden varhaisempien kerrostumien päälle toivat isojako ja sen rajat oman kerroksensa. Pirkanmaalla erittäin mielenkiintoisen lähdeaineiston isojaon rajankäynneistä ja rajamerkkien rakentamisesta tarjoavat täällä mittauksia ja jakoja 1760- ja 1770-luvuilla tehneen Daniel Hallin selostukset tekemistään rajankäynneistä ja rajoille rakennuttamistaan pyykeistä. Niissä kuvataan tarkasti

rakennettu pyykki, pystytetyt kivet ja niiden koko, kiviin hakatut kuviot ja kiviin toisinaan kiinnitetyt metalliset osoittimet. Lisäksi ilmoitetaan merkin sydänkiven alle tai viereen kätkeytyt esineet, jotka saattoivat olla vuosiluvulla varustettuja koloita, tuohen alle piilotettuja hiiliä, posliinin kappaleita tai kirjoitettuja lappusia. Esineiden kätkeminen ei ollut rajan pyhittämiseen liittyvä rituaali, vaan käytännöllinen keino, jolla merkien omatoiminen siirtely voitiin paljastaa riitatilanteissa. Vaikka osa paikalla olleista talollisista olisikin ollut kätköistä tietoinen, kaikki eivät, ja maanmittari saattoi tarkistaa kunkin rajamerkin kätköjen tiedot maanmittauskonttorin asiakirjoista vuosikymmenienkin jälkeen rakentamisesta. Vaikka pyykin paikkaa olisi muutettu, alkuperäinen sijainti varmistui kätkön avulla helposti.

ESIMERKKEJÄ PIRKANMAAN HISTORIALLISISTA RAJAMERKEISTÄ

Rajasaaren rajamerkki. Kuva: Pirkanmaan maakuntamuseo/Vadim Adel

Seuraavaksi esitämme muutaman esimerkin Pirkanmaan maakuntamuseon viime vuosien arkeologisissa kenttätöissä tarkastetuista rajamerkeistä ja niiden sekä niiden merkitsemien rajojen historiallisesta merkityksestä. Samalla pohdimme joitakin rajamerkkien tutkimista koskevia yleisiä kysymyksiä.

SÄÄKSJÄRVEN RAJASAARI (TAMPERE/PIRKKALA)

1700-luvun karttojen mukaan Tampereen eteläpuolella olevan Sääksjärven koillisosassa sijaitseva, noin 90 x 40 m kokoinen Rajasaari on ollut kolmen pitäjän – Lempäälän, Pirkkalan ja Messukylän - rajapaikkana. Se esiintyy mm. Lempäälän (1762) ja Pirkkalan (1770) pitäjänkartoissa. Ennen Messukylän kirkkopitäjän itseenäistymistä vuonna 1636 saari on toiminut kahden pitäjän - Pirkkalan (pohjoispuoli) ja Lempäälän (eteläpuoli) - välisenä rajapaikkana keskiajalta lähtien. Pirkkalaan kuuluneen Messukylän ja Lempäälän Kuokkalan jakokuntien rajan vanhin säilynyt vahvistus on vuodelta 1465, jolloin se kulki seuraavaa reittiä: *Wettassen woren-taka* (Hervantajärven itäpäässä, jossa nykyisin yhdistyvät Tampereen, Kangasalan ja Lempäälän rajat), *Haerwentenpa* (Hervannanjärven länsipää?), *Solliierffwen ioki* (Suolioja), *Serkiierffwen* (Särkijärveen), *Sexcierffen sari* (Sääksjärven saari eli nykyinen Rajasaari), *Affwenierffwen til thess Hakkala by raa møther* (Ahvenjärveen, nyk. Rajajärvi, ja siitä Hahkalan kylän rajalle). Rajasaari on lisäksi toiminut Pirkkalan jakokuntien rajapisteinä - asiakirjojen perusteella viimeistään 1500-luvun lopussa, mutta mitä ilmeisimmin jo keskiajalla. Seppo Suvannon mukaan jakokuntien rajat on tällä alueella käyty ainakin 1400-luvulla, mutta todennäköisesti ne ovat paljon vanhempia. Rajasaaresta luoteeseen, kohti Pyhäjärven etelärantaa kulkenut kyläraja on toiminut 1500-luvulla myös Pirkkalan hallintopitäjän kahden neljännekunnan - Pirkkalan ja Messukylän - rajana.

Saaren länsiosassa säilynyt rajamerkin jäännös on 3,1 m x 2,3 x 0,7 m kokoinen, kulmikas, länsi-itäsuuntainen kiviroykkiö, jonka länsi- ja eteläsivut muodostavat suoran kulman. Raunion päällä on noin 10 cm:n maakerros. Alun perin ilmeisesti suorakaiteen muotoisen rakenteen itä- ja koillisosa on todennäköisesti osittain rauennut, ja sen reuna on pyöristynyt. Alkuperäisillä paikoillaan näyttää olevan kolme kulmakiveä (luoteis-, lounais- ja kaakkoiskulmassa) sekä keskuskivi. Näkyvissä olevat kivet ovat pääosin sammaloituneet. Kulmakivet ovat pituudeltaan 0,4-0,6 m ja leveydeltään sekä korkeudeltaan 0,3-0,5 m. Keskuskiven mitat ovat 0,6 x 0,3 x 0,3 m. Sen eteläsivulla, noin 10 x 10 cm alalla näkyy todennäköisiä hakkauksia: pystyviiva ja sen oikealla puolella ympyrä, jonka alla vaakaviiva. Osa niistä on mahdollisesti kuulunut kiveen hakattuihin numeroihin, jotka eivät ole kokonaisuudessaan enää varmuudella hahmotettavissa.

On mielenkiintoista havaita, että Daniel Hallin piirtämässä Pirkkalan pitäjänkartassa Rajasaaren rajapyykin numero on 29. Saman maanmittarin ja suunnitelleen samaan aikaan tehdyssä isojakokartassa pyykillä on kuitenkin eri numero. Tämä kertoo siitä, että kartassa olevan numeroinnin tehtävä oli ensisijaisesti olla viitteenä juuri kyseessä olevan kartan maanjakoa ja karttamerkintöjä selittävään asiakirjaan, *instrumenttiin*.

Rajasaaren ja Levon rajapisteet Daniel Hallin isojakokartassa (1768). Levon rajapiste on merkitty punaisella nuolella. Kansallisarkisto.

LEVO (TAMPERE/PIRKKALA)

Rajasaaresta pohjoisluoteeseen kulkevan rajalinjan - nykyisen Tampereen ja Pirkkalan välisen kuntarajan - varressa on myös toinen mielenkiintoinen historiallinen rajapaikka, jolla sijaitseva rajamerkin jäännös on raunioitunut paljon voimakkaammin. Kuten edellinenkin kohde, rajapiste sijaitsee topografisesti hyvin erottuvalla paikalla - noin 140 x 130 m kokoisen, noin 10 m ympäröivän maaston yläpuolelle kohoavan Levo-nimisen kalliomäen tasaisella laella. Karttojen mukaisen rajapisteen kohdalla on noin 4 x 4 m alalla useita erikokoisia, pääosin sammaloituneita kiviä.

Suurin kivi on pitkänomainen, pituudeltaan n. 1 m, leveydeltään ja paksuudeltaan n. 0,5 m. Rajamerkin alkuperäinen muoto ja koko eivät ole enää hahmotettavissa.

Levon rajamerkin jäännös. Kuva: Pirkanmaan maakuntamuseo/Vadim Adel

Vanhojen karttojen mukaan rajapisteen kautta on 1700-luvulla kulkenut Pirkkalan ja Messukylän kirkkopitäjien sekä kahden jakokunnan välinen raja, joka on merkitty mm. Daniel Hallin laatimiin Pirkkalan Nuolialan, Partolan ja Haikan tiluskarttaan (1768) ja Pirkkalan pitäjänkarttaan (1770, rajapyykki nro 30). Levon rajapisteen mahdollisesta käytöstä ennen 1700-lukua ei ole riittävästi tietoa. Juhani Saarenheimon mukaan nykyisen Pirkkalan itäosan suurjakokunnan raja Tammerkosken jakokuntaa vastaan muodostui kuitenkin viimeistään 1500-luvulla. Topografiansa ansiosta Levon kalliota, kuten myös Rajasaarta, voitiin käyttää rajapisteenä jo kauan ennen kivisen rajamerkin rakentamista. Kuten Marianna Niukkanen kirjoittaa, rajapaikkoina käytettiin pitkään, ainakin 1500-luvun alkupuolelle asti lähinnä luonnonpaikkoja (vesistöjä, lähteitä, mäkiä, saaria, suuria kiviä, isoja puita ja kantoja) tai rakennelmia (siltoja, myllyjä), joilla oli siis jokin muu alkuperäinen tarkoitus. Rajamerkiksi voitiin kuitenkin myös kasata kiviröykkiö.

Rajapisteen mahdolliseen korkeaan ikään viittaava sijainti (topografia) korostaa kohteen arkeologista kiinnostavuutta, vaikka paikalla säilynyt ihmisen rakentama

rajamerkki olisikin suhteellisen nuori ja edustaisi rajapisteen käytön myöhäistä vaihetta. Pelkkiä luontaisia kohteita, joihin ei liity ihmisen tekemää rajamerkkiä (kivirakennetta tai hakkausta), ei pääsääntöisesti pidetä suojeltavina arkeologisina kohteina. Asiaan tulisi kuitenkin kiinnittää selvästi nykyistä enemmän huomiota, koska muinaismuistolaissa yhtenä kiinteiden muinaisjäännösten kategoriana mainitaan ”kiinteät luonnonesineet, joihin liittyy vanhoja tapoja, tarinoita tai huomattavia historiallisia muistoja”. Ikivanhojen rajapaikkojen käytöstä ja niihin liittyvistä tavoista tai rituaaleista kertovia jälkiä voisi löytyä kohteiden arkeologisissa tutkimuksissa.

Levo merkitsee suojaa ja suojakatosta, Hämeessä (*lepo*) ja Satakunnassa (*levo*) karjan lepopaikaksi metsään raivattua aukkoa. Alueella on ollut karjapolkuja ja metsässä laidunnetun karjan lepopaikka ilmeisesti siinä kallion suojassa. Mahdollisesti paikalla on ollut myös jonkinlainen paimenen laavu.

Vaikka suurin osa arkeologisina kohteina rekisteröidyistä rajamerkeistä on inventoitu kylien rajamerkkeinä, kylänraja on voinut toimia myös ylemmän tason alueyksikön - jakokunnan, neljänneskunnan, pitäjän tai kihlakunnan - rajana, jolloin rajapyykin merkitys on suurempi, kuten Rajasaaren tai Levon tapauksissa. Erityisesti jakokuntien ja neljänneskuntien rajoihin tulisi inventoinneissa kiinnittää nykyistä enemmän huomiota, koska maininnat niistä usein puuttuvat raporteista.

Pirkkalan Hannunsuon rajamerkki. Kuva: Pirkanmaan maakuntamuseo/Vadim Adel

Daniel Hall on kartoittanut ja pyykittänyt Pirkkalan Nuolialan, Partolan ja Haikan kylien tilukset kahdessa osassa. Myös isojakokarttoja on siis kaksi: pohjoinen koskee karttatekstien mukaan kunkin kylän omia tiluksia, eteläosa kolmen kylän yhteistä rintametsää (*Bröstmark*). Myöhemmistä kartoista hävinnyt länsi-itä-suuntainen rajalinja on siis erottanut kunkin kylän tilukset ("bohl ägor" rajan pohjoispuolella) kolmen kylän takamaiden jakokunnan yhteisistä takamaaomistuksista. Tilanne, johon kyseinen rajalinja liittyy, palautuu todennäköisesti keskiajalle. Juuri Pirkkalassa kylien vanha takamaiden yhteisomistus näkyy dokumenteissa harvinaisen selvästi.

Hannunsuon rajapyykki on merkitty vuoden 1768 tiluskarttaan a-kirjaimella. Siitä luoteeseen lähtenyt Nuolialan kylän sisäinen tilusraja, kuten myös isojaossa piirretty etelään lähtenyt tilusraja, esiintyy vielä v. 1933 pitäjänkartassa, mutta vanhimmassa peruskartassa (1953, kartoitus 1949-50) nämä rajat esiintyvät vain metsälinjoina. Vanha länsi-itä-suuntainen raja näkyy vieläkin joissakin Toivion alueen tilusrajoissa niiden linjojen taitumisena, mutta muita isojaon aikaisia rajamerkkejä linjalta ei tunneta.

Rajamerkki on todennäköisesti alun perin ollut Ruotsin keskiaikaisten maanlakien mukainen. Se poikkeaa saman jakokunnan etelärajoilla olevista, oletettavasti isojakoon liittyvistä rajapyykeistä, jotka ovat tyypiltään nuorempia. Ne ovat neliömäisiä, n. 1,5 x 1,5 m kokoisia ja alle metrin korkuisia kiviladelta, joiden keskellä on pystyssä napakivi, usein rajan suuntaa (yksin tai yhdessä toisen pystykiven kanssa) osoittava viisarikivi. Rakenteensa puolesta Hannunsuon rajamerkki saattaisi siten olla jopa 1700-lukua vanhempi. Molemmat rajamerkkityypit olivat kuitenkin todistettavasti käytössä rajoja merkittäessä ainakin 1800-luvun loppupuolella samanaikaisesti, jopa samoissa maanmittaus-toimituksissa. Hyvänä esimerkkinä tästä voivat toimia Mänttä-Vilppulan, entisen Keuruun pitäjän Lietun jakokunnan liikamaiden rajapyykit, joita on kartoitettu paikallisin vapaaehtoisvoimin viime vuosina. Käytäntö noudatti tuolloin maanmittausohjesääntöä, jonka mukaan, jos ei ollut saatavissa viisikivisen pyykin rakentamisessa vaadittuja suurikokoisia, pitkänomaisia kiviä, voitiin rakentaa pienemmistä kivistä nelikulmainen rajapyykki. Viimeksi mainittuja olikin ko. alueella enemmistö.

Hannunsuon rajamerkki sijoittuu vanhan kylänrajan suoralle, kahden kulmapisteen väliselle osuudelle. Pääsääntöisesti tällaiset "välipisteet" on määritetty isojakotoimituksissa rajan jommankumman puolen jakamiseksi poikittaisilla (vanhaan rajaan nähden) linjoilla ja vanhimmat "välimerkit" liittyvät niihin. "Välipisteen" rajamerkin merkitys korostuu kuitenkin silloin, kun saman rajan kulmapisteisiin pystytettyjä, mahdollisesti vanhempia, rajamerkkejä ei ole säilynyt. Tässä tilanteessa, kuten Hannunsuon tapauksessa, "välimerkki" saattaa olla ainoa säilynyt aineellinen jäännös ja muisto historiallisesta kylän tai jakokunnan rajasta. Aina ei voida myöskään sulkea pois mahdollisuutta, että paikalla olisi ollut jonkinlainen rajamerkki jo ennen isojakoa. Valitettavasti isojakotoimitusten asiakirjat eivät aina kerro paikan mahdollisesta vanhemmasta käytöstä rajapisteenä tai aiemmista rajamerkeistä eikä myöskään niiden käsittelystä (purka-

misesta, muuttamisesta) rajan uuden pyykittämisen yhteydessä. Arkeologialla voisikin olla merkittävä rooli rajamerkkien ja -paikkojen vanhimpien vaiheiden selvittämisessä.

NAPAKIVI (YLÖJÄRVI)

Vielä yhtä, edellisiä harvinaisempaa rajamerkkityyppiä edustaa Ylöjärveltä, entisen Viljakkalan kunnan alueelta löytynyt kohde, joka sijaitsee vanhalla Särkän yksinäistilan ja Hiirosten kylän (myöhemmin Harhalan kylän) välisellä rajalla, kuusimetsää kasvavalla kivikkoisella, loivalla luoteisrinteellä 4,1 km Viljakkalan kirkosta eteläkaakkoon. Kyseessä on iso, laakea kivi, jossa on rajamerkkihakauksia ja johon on liittynyt tarinoita "Napakivestä". Kiven koko on 1,7 x 1,0 x 0,3 m. Kivenpintaan, sen luoteisosaan on hakattu halkaisijaltaan 17-19 cm ja syvyydeltään 2 cm oleva rengas tai ympyrä (renkaan sisäpuolta on myös jonkin verran muokattu eli syvennetty: hakkausjälkiä - pieniä pyöreähköjä syvennyksiä - on havaittavissa koko kuvion alalla). Ilmeisesti juuri tämän hakkauksen takia kiveä on kutsuttu "Napakiveksi". Rengaskuvion ja kiven reunan väliin on lisäksi hakattu numero "14". Kiven alla on tyhjiä koloja, ja se saattoi olla alun perin eri asennossa kuin nykyisin.

Ylöjärvi (Viljakkala), Napakivi. Kuva: Pirkanmaan maakuntamuseo/Vadim Adel

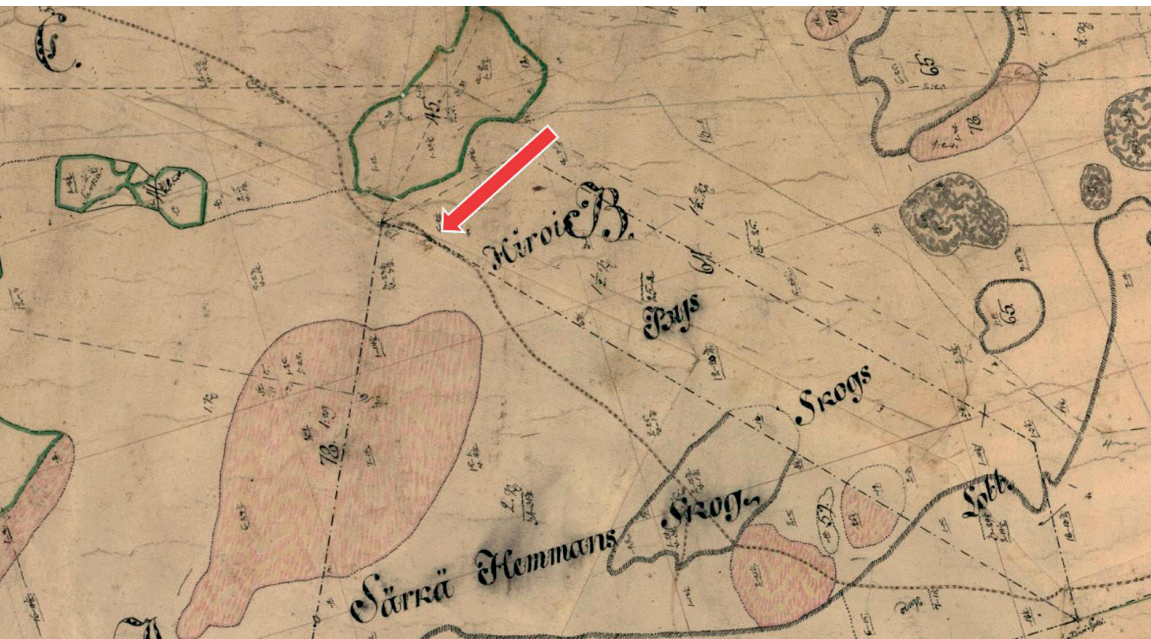
Kyseinen rajapiste, jossa kylänraja on tehnyt pienen mutkan, on merkitty vuoden 1797 isojakokarttaan (pyykki nro 64), jonka mukaan rajan koillispuolella on ollut Hiirtoisten kylän ja lounaispuolella Särkän yksinäistalon metsää. Myös 1840-luvun pitäjänkarttaan rajan koillispuoleinen palsta on alun perin rajattu Harhalan kylän maiden ulkopuolelle, osaksi Hiirtoisten maata, mutta myöhemmin liitetty Harhalaan: palstan koillisraja on ruksattu yli jälkikäteen. Vanhoissa peruskartoissa Napakiven kohdalla oleva kylänrajan mutka ei erotu. Kiveen hakattu numero ei vastaa isojakokartan pyykkinumeroa, ja kaiverruksen tyyli viittaa pikemmin 1800- tai 1900-luvulle. Tämä hakkaus on siten ilmeisesti nuorempi kuin rengaskuvio ja liittyy johonkin myöhempään maanmittaustoimitukseen.

Tärkeä rajamerkkien tutkimuksessa huomioon otettava ilmiö onkin edellä jo mainittu rajapyykkien numeroinnin kartta- ja toimituskohtaisuus. Rajamerkin numero saattoi siis muuttua vuosisatojen aikana useita kertoja, ja se saatettiin hakata kiveen vasta myöhäisessä vaiheessa. Hannunsuon ja Napakiven esimerkeissä havaittu ero rajamerkin kiveen hakatun numeron ja isojakokartan numeron välissä ei siis mielestämme todista rajamerkin myöhäisestä pystytysajankohdasta, vaan selittyy sillä, että myöhemmissä maanmittaustoimituksissa niiden mukaiset uudet numerot hakattiin paikalla jo ennestään olleisiin vanhoihin rajamerkkeihin. Hakkaus on yleensä luotettavimmin ajoitettavissa maanmittaustoimituksen asiakirjojen perusteella, mutta joskus se on mahdollista myös kirjoitustyylin ja lisämerkkien avulla: numeron lisäksi rajamerkin kiveen voitiin hakata esimerkiksi vuosiluku tai maanmittarin nimikirjaimet.

Viljakkalan Napakivi on myös esimerkki rajapaikkoihin liittyneistä tavoista ja tarinoista. Rajamerkin ovat löytäneet paikalliset historian harrastajat Merja Ahlgren ja Teuvo Zitting Väinö Selinin *Kleetuksen pakinoita* -omakustannekirjassa olevien tietojen perusteella. Selin oli syntynyt Harhalassa vuonna 1900 ja kirjoittaa, että "kivestä on kulkenut tarinoita miespolvesta toiseen ja on se ollut tunnettu jo ties kuinka monta ajastaikaa". Kivi on ollut mm. merkkipaaluna, kun "metsäkulmalta tuli vieraita kyläilemään metsäpolkua pitkin ja vieraiden pois lähtiessä puhuttiin heille: *tullaan saattaa Napakivelle asti*". Kivenpinnassa olevaa luontaista painauma on pidetty ihmisen paljaan jalan jälkenä.

Edellä kerrotun ja vanhojen karttojen perusteella kyseinen kohde on lisäksi hyvä esimerkki rajamerkin ja vanhan kulkureitin välisestä yhteydestä. Mainittu rajakiven ohitse kulkeva polku tai kärrytie on merkitty jo isojakokarttaan. Vuoden 1955 peruskartan mukaan kyseisen tien tai polun nimi on ollut *Sudenkuopantie*. Metsä- ja suomaaston läpi kulkenut reitti on johtanut Harhalan kylään (luoteeseen) ja kaakossa liittynyt Kyröskosken ja Lavajärven väliseen tiehen.

Siiri-tietokannan mukaan Ylöjärven Napakiven lisäksi alueeltamme tunnetaan tätä kirjoitettaessa vain viisi muuta kohdetta, joihin kuuluu kiveen hakattu rengas- tai ympyräkuvio. Niistä vanhoihin rajoihin on karttojen perusteella alustavasti liitettävissä kolme: kaksi tontinrajoihin ja yksi kahden kylän (Pirkkalan Nuolialan ja Partolan) väliseen rajaan. Viimeksi mainittu, isojakokarttaan nimellä *Pyhäjärven kivi* merkitty kohde saattaa olla peräisin jopa keskiajalta. Kooltaan suurimmat rengaskuviohakkaukset näyttäisivät liittyvän nimenomaan vanhoihin kylärajoihin.

"Napakivi" ja vanha kulkureitti Harhalan ja Särkän isojakokartassa (1797). Punainen nuoli osoittaa Napakiven rajapistettä. Maanmittauslaitoksen arkisto

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (Helsinki).

Maanmittauslaitoksen arkisto (Jyväskylä). Jakoarkisto, (Pohjois-) Pirkkala. Kunnan yhteiset (29:-) sekä rekisterikyliittaiset rajankäyntien asiakirjat.

Riksarkivet (Stockholm).

Geographisk Charta öfver Lempälä sochn uti Storfurstendömet Finland [1760-1762]. Lantmäteristyrelsens leverans 1850, nr 126. - Riksarkivet.

Pohja M. & työryhmä (2018). Mänttä-Vilppula. Lietun jakokunnan liikamaiden rajamerkkien dokumentointi 2014-2018. Raportti. - Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Rostedt T. (2018). Pirkkala. Pereen asemakaavan laajennuksen (kaava nro 248) arkeologinen selvitys. Raportti. Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy. - Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Selin V. (1980). Kleetuksen pakinoita. Omakustanne. Otteita Pirkanmaan maakuntamuseon arkistossa.

Painetut ja sähköiset lähteet

Konung Cristoffers landslag. Samling af Sweriges Gamla Lagar. 12. Bandet. Utg. af D. C. J. Schlyter. Lund 1869.

Konung Magnus Erikssons landslag. Samling af Sweriges gamla Lagar, 10. Bandet. Utg. af D. C. J. Schlyter. Lund 1862.

Kuningas Kristofferin maanlaki 1442. Muinaisruotsista suomentanut Matti Ulkuniemi. SKST 340. Vaasa 1978.

Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén. Rättshistoriskt bibliotek, 7. Skrifter utgivna av Institutet för Rättshistorisk Forskning Grundat av Gustaf och Carin Olin, I. A.-B. Nordiska Bokhandeln. Stockholm - Lund 1962.

Maunu Eerikinpojan maanlaki. - Huitu M. & Riska T. (toim.). Codex Aboensis, Turun käsikirjoitus. Kommentaarit ja suomennokset. Koneen säätio. Helsinki 1977. S. 146–207.

Muinaisjäännösrekisteri, kohteet 692010004, 1000027325 ja 1000006744. - Kulttuuriympäristön palveluikkuna. Museovirasto. - https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx

Muinaismuistolaki. - <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1963/19630295>

Rajat ja rajamerkit. Maanmittauslaitos. - <https://www.maanmittauslaitos.fi/sites/maanmittauslaitos.fi/files/attachments/2017/03/rajat%20ja%20rajamerkit.pdf>

Ruotzin waldacunnan laki. 1759.

Sweriges Rikes Lag. Gillad och antagen opå Riksdagen. Åhr 1734. Hartwig Gercken. Stockholm 1736.

Kirjallisuus

Jokipii M. (1959). Vanhan-Ruoveden pitäjän historia eräkaudesta isoonvihaan. - Söyrinki N., Luho V. & Jokipii M. Vanhan-Ruoveden historia I. Vanhan-Ruoveden historiatoimikunta. Vammala.

Kostet J. (2000). Hall, Daniel. - Kansallisbiografia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. - <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-007760>

Masonen J., Hakkarainen M., Lehtonen A. & Salminen T. (1990). Suuri Postitie Varsinais-Suomessa. Tien linjaus, ajoitus ja nykyinen käyttö. Varsinais-Suomen seutukaavaliitto. Turku.

Niukkanen M. (2009). Historiallisen ajan muinaisjäännökset. Tunnistaminen ja suojele. Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita 3. Museovirasto. 120 s.

Pirinen K. (1988). Savon keskiaika. - Lehtosalo-Hilander P.-L. & Pirinen K. Savon historia I. Toinen kokonaan uudistettu laitos. Kustannuskiila Oy. Kuopio.

Saarenheimo J. (1974). Vanhan Pirkkalan historia. Vanhan Pirkkalan historiatoimikunta. Tampere.

Saarenheimo J. (2003). Isojako. - Rasila V., Jutikkala E. & Mäkelä-Alitalo A. (toim.). Suomen maatalouden historia. 1. SKST 914:1. Jyväskylä.

Salminen T. (2007). Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle. - Kokemäen ja Harjavallan historia I:1. Kokemäen ja Harjavallan kaupungit ja seurakunnat. Jyväskylä.

Salminen T. (2013). Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika. Vantaan kaupunki. Vantaa.

Saloranta E. (2000). Iron Age Colonization and Land Use in the River Vähäjoki Valley of Turku (Maaria). - Nissinaho A. (ed.). Sites and Settlements. Turku.

Simonsuuri L. (2017). Myyttillisiä tarinoita. 5. painos. SKST 229. Turenki.

Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII:1–6. Helsinki 1978.

Suomen maanmittauksen historia I. WSOY. Porvoo 1933.

Suvanto S. (1972). Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos. Tampereen yliopisto, historian laitos, Monistesarja B, n:o 3. Tampere.

Suvanto S. (1973). Keskiaika. Satakunnan historia III. 471 s.

Suvanto S. (1988). Talonpoikainen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. - Alho P., Salo U., Suvanto S. & Rasila V. Tampereen historia I. Tampereen kaupunki. Tampere.

Tietopalvelut internetissä

Arkeologisen kulttuuriperinnön opas. Museovirasto (päivitetty 10.11.2017). - <http://akp.nba.fi/start>

Digitaaliarkisto. Kansallisarkisto. - <http://digi.narc.fi/digi/>

Diplomatarium Fennicum – Suomen keskiaikaisten asiakirjojen tietokanta. Kansallisarkisto (päivitetty 16.3.2018). - <http://df.narc.fi/>

Kiinteistötietopalvelu. Maanmittauslaitos. - <https://www.maanmittauslaitos.fi/asioi-verkossa/kiinteistotietopalvelu>

Kulttuuriympäristön palveluikkuna. Museovirasto. - https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx

Siiri. Tampereen museoiden tietopalvelu. - <http://siiri.tampere.fi/>

Vanhat painetut kartat. Maanmittauslaitos. - <http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/?lang=fi>

Lyhenteet

SKST - Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia

SUMMARY

BOUNDARY MARKERS AS A HISTORICAL PHENOMENON AND AS SITES FOR RESEARCH AND PROTECTION

Boundary markers are one group of archaeological sites that appear in databases and research as stone structures of variable sizes, comprised of both stone and stone carvings. This is also the case in Pirkanmaa, where according to the Regional Museum's Siiri information system, there are at the moment known to be 67 historical boundary markers registered as ancient remains and 60 others as cultural heritage sites. The most obvious boundary markers are those of the provinces, the parishes and villages, which presently are mainly protected as permanent ancient remains. The 18th century large-scale maps and their explanation notes form the most important source material for the inventory of the boundary markers. The boundary markers tell us about the history of land use and land ownership, the relationships between local communities, about the history of natural resource use and management, customs and beliefs. They are the material remains of many historical phenomena that are already lost or disappearing. The oldest boundary markers, which use large stones, bridges and stone mounds, are located mainly on access routes, such as roads and paths. These roots and sites date back to the Middle Ages and even to the late Iron Age.

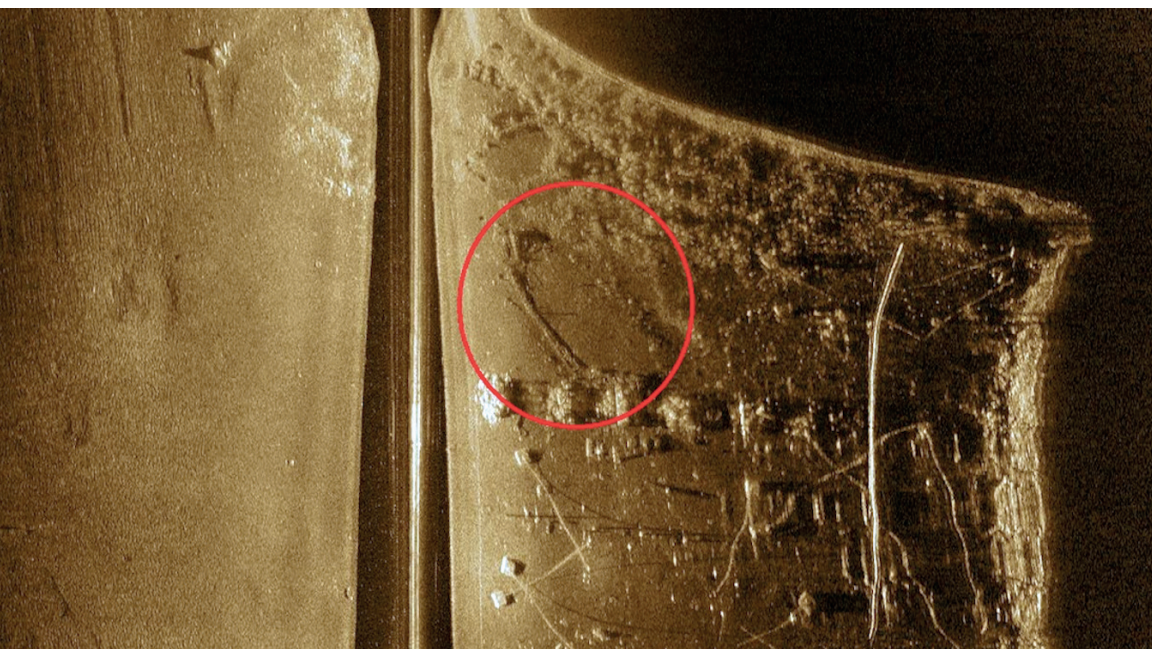

JÄRVIARKEOLOGISIA TUTKIMUKSIA MUSTALAHDESTA LIELAHTTEEN

Näsijärven eteläosissa on viime vuosien aikana suoritettu useita arkeologisia tutkimuksia veden alla. Tutkimukset tuottavat tietoa vesistön ja rantojen käytön historiasta. Vesireitit ovat olleet helppokulkuisimpia reittejä ennen tieverkoston ja kulku-
neuvojen kehittymistä ja vielä paljon sen jälkeenkin. Tästä kertovat myös Näsijärven lukuisat hylt sekä satamien ja laitureiden jäännökset rannoilla.

Arkeologiset tutkimukset tulevat useimmiten ajankohtaisiksi rakennushankkeiden yhteydessä. Niiden kohdistuessa vesistön pohjaan tai rantaviivaan tutkimukset vaativat hieman erilaista lähestymistapaa kuin maalla. Kaikki tutkimukset aloitetaan selvittämällä alueen käyttöhistoriaa arkisto- ja kirjallisuuslähteistä. Vanhat kartat ja valokuvat antavat tärkeän ensikuvan tutkittavalla alueella mahdollisesti odotettavissa olevista jäännöksistä.

Tutkimusalue inventoidaan kaukokartoittamalla se viistokaikuluotaamalla. Luotaus tuottaa kaksiulotteista kuvaa järven pohjan muodoista, mistä voidaan myös päätellä pohjan kovuus ja laatu. Aineistosta voidaan mitata kappaleiden koko ja varjojen pituudesta päätellä niiden korkeus pohjasta. Suurin osa vedenalaisesta kulttuuriperinnöstä löytyy veneestä luotaamalla. Luotaamalla voidaan kattaa laajojakin alueita suhteellisen nopeasti. Haasteita tuovat tiheä kasvillisuus sekä matalat alueet, jotka

Viistokaikuluotauskuva Mustalahden satamasta löydetyistä hyllyistä. Pohjan yläpuolelle hyllyistä näkyy vain vähän osia, muuten hylky on sedimentin peitossa. Pohjassa näkyy paljon moderneja jäänteitä, kuten laitureiden painokiviä ja ketjuja. Kuva: Nordic Maritime Group Oy.

tutkitaan aina tarkemmin sukeltaen tai ilmasta kuvaamalla. Olosuhteet tutkimuksille Näsijärvessä ovat ihanteelliset, koska vesi on puhdasta ja pääsääntöisesti kirkasta.

MUSTALAHDEN SATAMA

Mustalahden satama Särkänniemen kallioiden suojassa on ollut yksi Tampereen pääsatamista 1830-luvulta lähtien. Mustalahden laivattiin mm. halkoja, tiiliä ja tukkeja sekä kauppatavaraa. Alueesta kehittyi vähitellen myös matkustajaliikenteen keskus, ja satamassa käytiin torikauppaa. Satama oli suojainen, mutta ahdas, joten purjealuksia ja halkojen kuljettamiseen käytettyjä jaaloja jouduttiin ankkuroimaan lahden suulle.

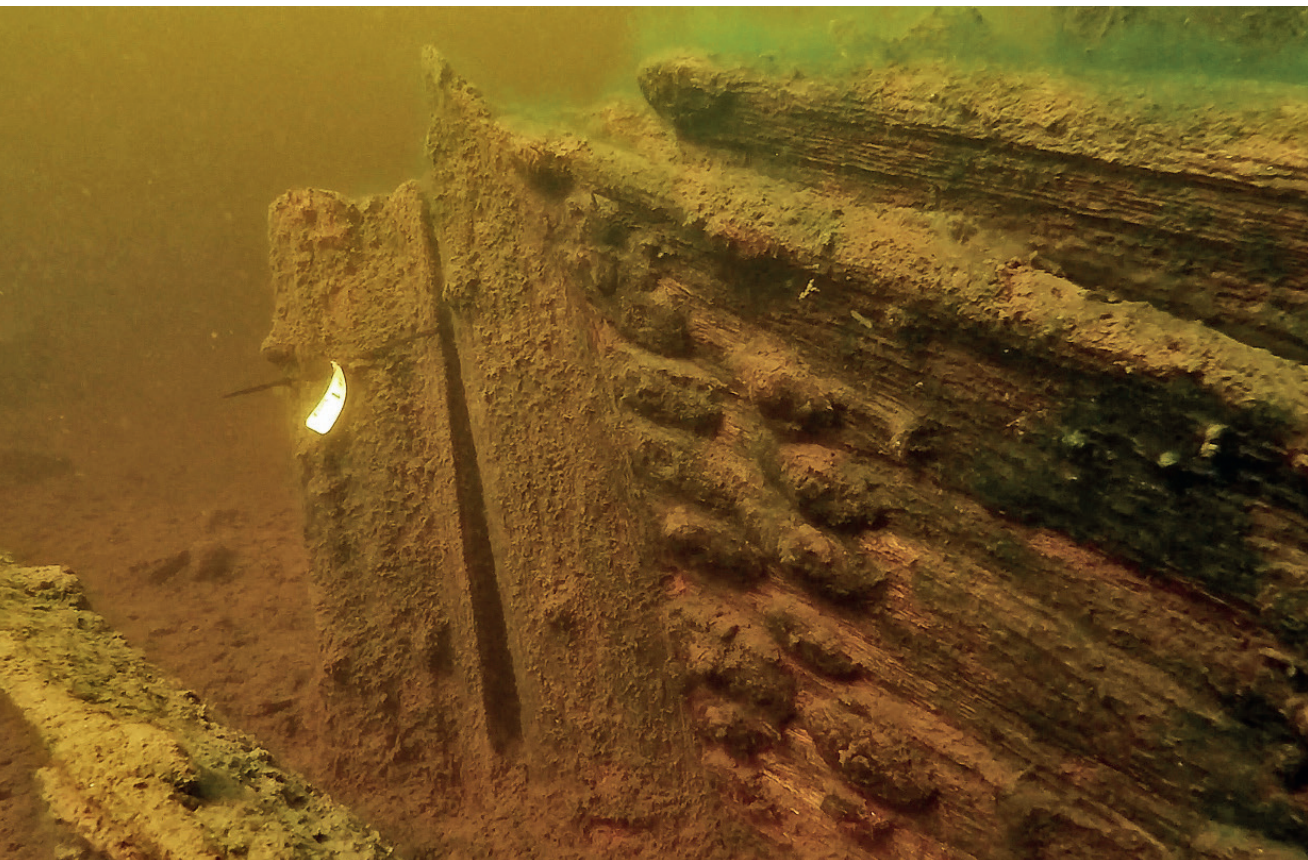
Vuonna 2017 Mustalahden ja Kortelahden alue tutkittiin tarkkuusinventointina, jotta saatiin yksityiskohtainen kuva alueen muinaisjäännöksistä. Alueella tiedettiin sijaitsevan ainakin yksi suurehko puisen aluksen hylky. Tutkimuksissa Mustalahden pohjoisrannan läheisyydestä löydettiin myös toinen puualuksen runko ennestään tunnetun hylyn läheisyydestä. Hylky on 16,5 metriä pitkä ja noin viisi metriä leveä.

Hylystä otettiin puunäytteitä sen iän selvittämiseksi. Puunäytteet sahataan irti joko veden alla käsin sahaamalla tai kokonaisia hylyn kappaleita nostetaan pintaan moottorisahalla sahattavaksi. Ennen näytteiden ottamista näytepaikat merkitään ja dokumentoidaan kuvaamalla. Dendrokronologinen ajoittaminen tarkoittaa puun vuosirenkaiden tutkimista iänmääritystä varten. Niistä voidaan päätellä, milloin

Mustalahti ja Kortelahti kuvattuna kohti Särkänniemeä noin vuonna 1900. Kuvan etuosassa Mustalahdessa on halkojaaloja kiinnitettynä laituriin. Kuvan keskiosassa on Mustalahden panimon rakennus ja taustalla Särkänisaaren sahan rakennuksia nykyisen Särkänniemen huvipuiston alueella. Kuva: E.M. Staf/Vapriikin kuva-arkisto.

puu on kasvanut ja jopa tarkka kaatovuosi, jos pintakerros on säilynyt ehjänä. Puunäytteiden tutkiminen on yleisin puisten hylkyjen ajoitusmetodi. Hylyn ajoituksessa selvisi, että se on rakennettu ennen 1850-lukua, minkä vuoksi se on kiinteänä muinaisjäännöksenä suojeltava kohde. Yli 100 vuotta sitten uponneet alukset tai käytöstä poistetut rakenteet ovat muinaismuistolailta suojeltuja.

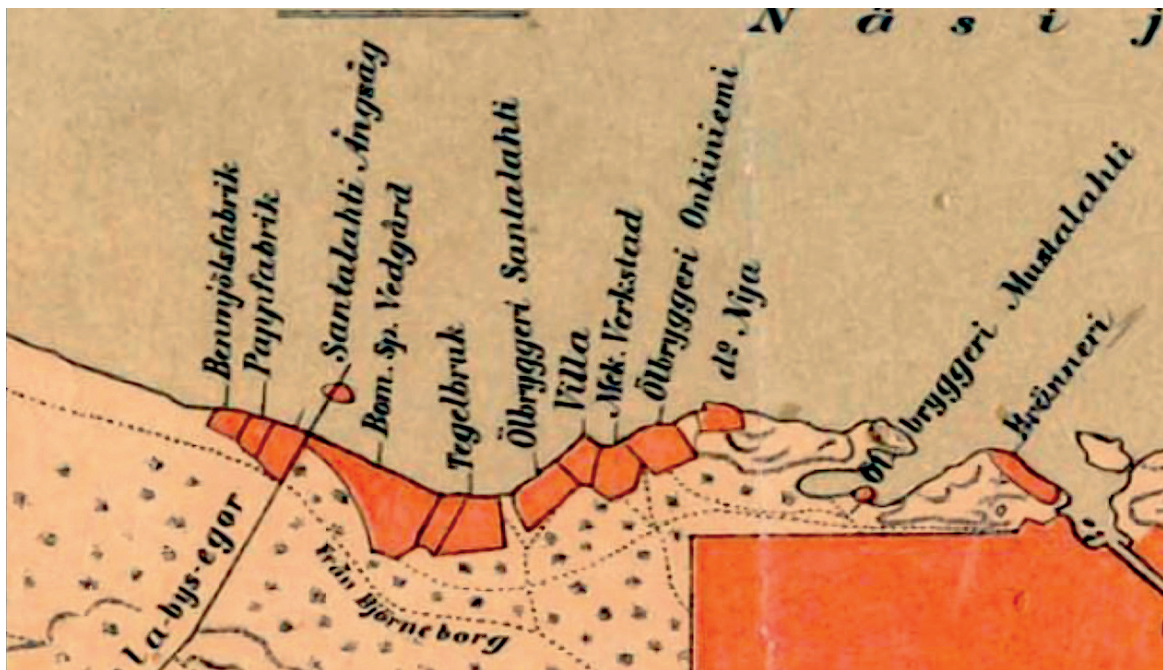
Mustalahdesta löydetyn hylyn keula tai perä sivusta kuvattuna. Rautaiset naulat ja tapit muodostavat ruostuessaan suuria korroosiokeskittymiä puuhun. Näytepaikka on merkitty hylkyyn nippusiteellä kiinnitetyllä muovikalvolla. Kirjoittaminen ja piirtäminen veden alla tapahtuu lyijykynällä. Kuva: Nordic Maritime Group Oy.

Mustalahden suulla tehtiin kokonsa puolesta hyvin vaikuttava löytö, kun luotaus-aineistossa havaittiin 12 metriä korkea ja 4,5 metriä sivuiltaan leveä hirsiarckku. Hirsiarckku on kohti Särkänniemeä kallellaan ja nousee noin neljän metrin päähän vedenpinnasta. Todennäköisesti arckku on kaadettu kumoon veneliikenteen tieltä, kun se on käynyt tarpeettomaksi. Rakennelmaa on käytetty alusten ja kenties tukkienkin kiinnittämiseen, kun satama on ollut täynnä. Tällaiset niin kutsutut redipaikat ovat yleisiä satamien edustoilla, missä laivat ovat odottaneet vuoroaan päästäkseen satamaan. Lastia on myös purettu ja lastattu redillä pienemmillä aluksilla. Redipaikat ovat arkeologisesta näkökulmasta rikkaita löytöpaikkoja. Laivoista on siivottu veteen roskia ja painolastia, mikä voi kertoa paljon esimerkiksi kauppareiteistä ja -satamista. Satamat ja redipaikat ovat myös alueita, joihin on hukattu tavaraa tahattomasti.

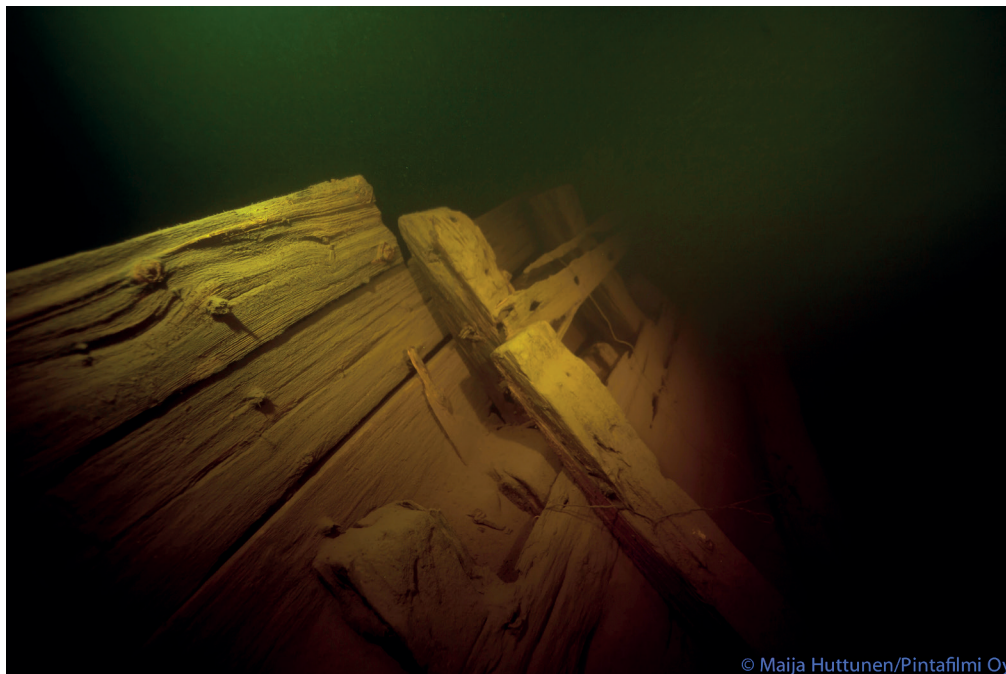
SÄRKÄNNIEMEN JA ONKINIEMEN TEOLLISTA HISTORIAA

Onkiniemen ja Särkänniemen välinen alue on kasvanut tärkeäksi teollisuusalueeksi 1800-luvulta lähtien. Rannoilla on sijainnut runsaasti erilaisia tehtaita ja panimoita. Onkiniemen konepaja, joka mainitaan vuoden 1887 kartassa nimellä *Mek. Verkstad*, sijaitsi Onkiniemen panimon viereisellä tontilla. Onkiniemen huvilan tontti on merkitty samaan karttaan nimellä Villa. Onkiniemen konepajan rakennuksiin muutti tehtaan lopetettua Santalahden sahanterätehdas vuonna 1895. Onkiniemen konepaja valmisti mm. pienehköjä huvihöyrypursia. Läheisillä Onkiniemen kallioilla on ollut telakkatoimintaa. Rannan teollisuuteen on liittynyt runsaasti mm. laitureita sekä vedenotto- ja poistoputkia, mikä näkyy järven pohjassa arkeologisina jäännöksinä.

Särkänniemen pohjoispuolella tutkittiin vuonna 2014 kaasuputken linjausta, minkä yhteydessä tarkastettiin kaksi puusta rakennetun proomun hylkyä. Hylyt makaavat noin 20 metrin syvyydessä lähellä toisiaan. Alukset ovat tyhjiä lastista ja vaikuttaa siltä, että niistä on purettu käyttökelpoiset rakenteet pois. On ollut yleinen tapa hävittää käyttöikänsä päähän tulleet alukset upottamalla. Puisten alusten käyttöikä on ollut yllättävän lyhyt, toisinaan vain noin kymmenen vuotta, minkä jälkeen on ollut helpompaa rakentaa uusi kuin korjata vanhaa.

Ote vuoden 1887 asemakaavakartasta Onkiniemen alueen tonteista ja niiden toiminnoista (F. L. Calonius. Tampereen kaupunki ja lähiseutu). Lähde: Tampereen keskustan rantojen käytön historia 1700-luvulta lähtien, s. 5.

© Maija Huttunen/Pintafilmi Oy

Särkänniemen edustalla 20 metrin syvyydessä sijaitsevan proomun vasenta kylkeä. Päivänvalo ei ulotu tummassa vedessä muutamaa metriä syvemmälle. Kuva: Nordic Maritime Group Oy.

Särkänniemen kallioiden edusta kohti Lielaahtea on muullakin tavoin mielenkiintoinen. Vuoden 2017 tutkimuksissa alueella havaittiin parikymmentä hylkyä. Suurin osa hyljistä on muutamien metrien pituisia veneitä, mutta havainnot sisältävät myös proomuja tai lotjia sekä suurempia kalastus- tai huviveneitä. Näitä hylkyjä ei ole vielä tutkittu tarkemmin.

Pitkä Näsinselkä Tampereen edustalla avautuu pohjoiseen, ja kovat tuulet aiheuttavat toisinaan erittäin vaikeat olosuhteet järvellä. Höyrylaiva Kurun uppoaminen vuonna 1929 on edelleen Suomen pahin sisävesillä tapahtunut onnettomuus. Kerrotaan, että auttamaan lähteneitä pienempiä veneitä kaatui ja murskautui Särkänniemen kallioiden. Osa pohjassa havaituista hyljistä voi näin liittyä myös Kurun tragediaan. Historioitsija Juhani Valanto kertoo myös, että vuonna 1857 Näsijärvellä oli kova pohjoismyrsky, jossa kaikki Näsijärven purjelaivat ja halkojaalat vahingoituivat tai tuhoutuivat ja useita upposi.

Onkiniemen teollisuuslaitosten yhteydessä on ollut isoja laitureita, joiden jäännöksiä löytyy runsaasti järven pohjasta. Yleisin löytöryhmä alueella ovat puiset kivillä täytetyt hirsarkut, jotka ovat toimineet laitureiden perustuksina. Usein laitureiden yhteydessä on ollut rannassa kivipengerryksiä, jotka voivat ulottua veden alle. Onkiniemen edusta tutkittiin sukeltaen uimarannalta alkaen kohti Särkänniemeä. Hirsarkkuperustuksia havaittiin useita. Lisäksi pohjassa on runsaasti tiiliä

Hirsiarkun juuresta löydetyn kärryn pyörä. Pyörän puolat ovat puuta ja vanne ja keskiö rautaa. Arkun sisältä tippuneet lohkarieet ovat osin peittäneet ja rikkoneet kärryn. Kuva: Nordic Maritime Group Oy.

ja muuta rakennuksista ja rannankäytöstä veteen päätynyttä tavaraa. Yllättävin löytö tehtiin yhden hirsiarikon ulapan puoleiselta reunalta, missä pohjassa makaavat rikkoutuneet hevostärryt. Puiset kärryt ovat jääneet osittain hirsiarikosta purkautuneen kivilouheen alle. Löytö tehtiin vain neljän metrin syvyydestä, joten tarvittaessa vahingossa hukatut kärryt olisi todennäköisesti voitu myös pelastaa. Luultavasti kärryt ovat päätyneet järveen tarpeettomina.

Onkiniemen kalliolla on ollut telakkatoimintaa, mistä jäänteenä kallioiden edustalla vedessä ovat massiiviset puiset rakenteet. Ne ovat toimineet rampeina alusten nostamiseen ja laskemiseen. Käytöstä poistettujen telakoiden edustoilla on yleensä raiteita ja nostokelkkoja vesistön pohjassa, vaikka maalta kaikki rakenteet olisi purettu pois.

UITTOTOIMINTA NÄSIJÄRVESSÄ

Tukinuiton vilkastuessa rakennettiin ensimmäinen Pispalanharjun ylittävä tukkitie vuonna 1863. *Punainen tukkitie* sai nimensä sen punaisiksi maalatuista hirsirakenteista. Pispalan toinen tukkitie, niin sanottu *Harmaa tukkitie*, rakennettiin vuonna 1873. Tukkitietä pitkin kuljetettiin tukkeja Näsijärvestä Pyhäjärveen ja edelleen Kokemäenjokea pitkin rannikolle. Viimeisin tukkitie purettiin 1930-luvulla, ja sen

linja on paikallistettu mm. vanhojen karttojen perusteella. Pyhäjärven puolella rakenteesta on jäljellä joitain betonijäänöksiä. Vuonna 1930 valmistui ensimmäinen Pispalan harjun alittava uittotunneli, joka palveli aina 1960-luvulle saakka. Uusi uittotunneli valmistui vuonna 1968, mutta sitä ei koskaan käytetty tukinuittoon.

Uittotunnelin läheisyydessä on kolme betonista diktaalia, joita on käytetty tukkilauttojen kiinnittämiseen. Vuoden 2015 kenttätöissä järven pohjassa havaittiin myös useampia hirsiarkkuja, joita on todennäköisesti käytetty samaan tarkoitukseen. Tukinuiton seurauksena järven pohjassa on hämmästyttävä määrä tukkeja pohjaan uponneena.

Ote ilmakuvasta vuodelta 1946 uittotunnelin ja Pölkylänniemen alueelta. Suuri tukkilautta on kiinnitetty uittotunnelin edustalle. Järven pohjaan on ankkuroituna uittojohteita ohjaamaan tukkeja ja pitämään niitä paikoillaan. Pölkylänniemen kärjessä on suuri laituri. Kuva: Tampereen kaupunki.

NÄSIJÄRWI-HINAAJA

Pölkylänniemen kupeeseen hylättynä upotettua Näsijärwi-hinaajaa on käytetty 1870-80-luvuilla tukkilauttojen kuljettamiseen. Aluksessa oli 30 hevosvoiman höyrykone. Laivalla hinattiin tukkeja Ruovedeltä ja Vilppulasta Näsijärveä pitkin Tampereelle tukkitien alkupäähän.

Vuoden 2018 tutkimuksissa hylystä otettiin neljä ajoitusnäytettä ja sitä paljastettiin sedimentistä arkeologisen koekaivauksen metodein. Parhaiten ajoittunut näyte kertoo puun kaatovuodeksi 1869, mikä sopii erinomaisesti aluksen rakennus-

vuoteen 1874. Kerrotaan, että aluksesta purettiin koneet ja muu käyttökelpoinen ja se upotettiin tarpeettomana uuden aluksen tieltä vuonna 1884. Hylky kallistui aallokossa vasemmalle kyljelleen keulan osoittaessa kohti Lielähtea. Aluksen jäännökset makaavat vain kahden metrin syvyydessä vedessä, minkä vuoksi se häiritsi alueen tukinuittoa. Siksi pintaan saakka ulottuvat osat hylystä on purettu, ja siitä on jäljellä vain pohja ja kylkien alaosa. Hylky on kaivettu esiin arkeologisessa tutkimuksessa kesällä 2019. Sen siirtämistä syvempään veteen suunnitellaan, missä se säilyisi esillä tutkijoille ja sukellusharrastajille.

Näsijärvi-hinaajan oikeaa kylkeä aluksen sisäpuolella kesän 2019 kaivausten jälkeen. Kuva: Nordic Maritime Group Oy.

Ihmisen toiminnan jäljet säilyvät veden alla usein paremmin kuin maalla. Erityisesti orgaaninen materiaali, kuten puu, säilyy rauhallisissa olosuhteissa vedessä lähes muuttumattomana tuhansia vuosia. Ihmisen toiminta on suurin uhka vedenalaisen kulttuuriperinnön säilymiselle. Tampereella vedenalaisia tutkimuksia on tehty Suomen mittakaavassa paljon ja niiden arvo on myös tunnustettu hyvin.

Lähteet ja kirjallisuus

Eino Jutikkala, Tampereen historia 3. Vuodesta 1905 vuoteen 1945. Tampereen kaupunki, 1979.

Tampereen keskustan rantojen käytön historia 1700-luvulta lähtien. Tampereen kaupunki, maankäytön suunnittelu, 2013. ID 639 163.

Juhani Valanto, puhelinkeskustelu Tampereen laivaliikenteen, satamatoimintojen ja tehtaiden historiasta. Henkilökohtainen tiedonanto 12.10.2017.

Vapriikin kuva-arkisto. Tampereen museot.

Elektroniset lähteet

www.adoptoimonumentti.fi.

www.rakennusperintö.fi.

Kulttuuriympäristön palveluikkuna. Museovirasto. https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_kohde_det.aspx?KOHDE_ID=2137.

SUMMARY

LAKE ARCHAEOLOGY INVESTIGATIONS FROM MUSTALAHTI TO LIELAHTI

From 2014, there have been several archaeological investigations under water in Lake Näsijärvi in Tampere. Abundant remnants of human activity in the lakebed environment of Mustalahti, Särkänniemi, Onkiniemi and Lielähti have been observed during the research. This is because these areas have been in very intense use. The largest part of observed objects are associated with water transport and landing. Around 30 boats and ships of different size were found solely from this area. The most common remnant on the shoreline were associated with harbor and pier constructions.

TAMPEREEN ALUE HANS HANSSONIN KARTASSA 1650-LUVULTA

TAMPEREENKESKUSTASTA 1600-LUVULTA ON VAIN KAKSI AIKAKAUDESTA KERTOVA KARTTA

1500-luvun Skandinavian kartoista ei erota Tampereen seutua. Tampereen keskustan alueelta on kuitenkin löydettävissä joitakin 1600-luvun tilannetta esittäviä karttaversioneja. Keskusta-alue kulki tuolloin nimellä *Tammerkoski* tarkoittaen koskiputousta tai Tammerkosken kylää.

1600-luvun alun valtakunnan kartoissa jopa Andreas Bureuksen v. 1626 ensimmäisestä Pohjolan kuningaskuntien kartasta Tammerkosken alue jo löytyy. Koko maan laajuisissa karttaesityksissä nimi esiintyi kartan jäljentäjistä riippuen muodossa (aikajärjestyksessä) Tamrekoski, Tamerekoski tai Tamarakoski. Kosken paikka ja sen ylittävä silta on löydettävissä erilaisina versioina. Vanhimmissa, v. 1626-1662 kartoissa Tammerkoski on esitetty Näsijärven ja Pyhäjärven välisenä vesiyhteytenä, jonka ylittää silta. Toisessa versiossa vesiyhteys, salmi, on, mutta ei siltaa. Kolmannessa, 1700-luvun versiossa siltaa ja koskea ei ole, vaan paikalla on kannas. Kiinnostavaa kosken nimessä on se, että alkuosan eroavaisuuksista huolimatta Ruotsin suurvalta-aikana nimi on lähes aina kirjoitettu suomeksi eikä esimerkiksi ”Tammerfors”. Kartat on yleensä jäljennetty jostain aikaisemmasta kartasta vaikkapa Hollannissa tai Tanskassa, joten oikeinkirjoitus on ollut helposti ontuvaa ja tiedot paikanpäältä useiden välikäsien kautta saatuja. Ehkä tästä samasta syystä kosken nimi on kirjoitettu outoon paikkaan pohjois-etelä-suuntaisesti kiemurtelevan vesiuoman viereen. Vesiuoma näyttää erehdyttävästi sijaitsevan nykyisen Myllypuron kohdalla.

Viljo Rasila Tampereen historia 1:ssä esittelee alueen vanhimpana karttana Olof Mörtin piirtämän kartan vuodelta 1696 kuvalla ja selityksellä varustettuna. Alueella hän tarkoittanee Tammerkosken kylän kosken länsipuoleista aluetta, Tammerkosken kartanon alueeksi kutsumaansa aluetta. Niin tarkkaa kartan piirtämistä, kuin Mört on karttansa piirtänyt, ei ennen tuota aikaa täältäpäin tunneta.

Mörtin karttaa varhaisempana kuvauksena Tammerkosken ympäristöstä voidaan pitää maanmittari Hans Hanssonin karttaa Ylä-Satakunnan kihlakunnan eli myöhempien Ruoveden ja Pirkkalan kihlakuntien erikoiskarttaa likimain vuodelta 1650 eli yli 40 vuotta Mörtin karttaa aiemmalta ajalta. Hanssonin Ylä-Satakunnan 1650-luvun kartasta löytyy Tampereen historia -kirjasta tyylitelty ote Tampereen seudusta, mutta ei valokuvaa. Tammerkosken ympäristöstä ja erityisesti Tammerkosken kylästä rakennuksineen ei ole säilynyt selkeää karttaa eikä edes hyvää kirjallista esitystä, joka kuvaisi ymmärrettävästi Tammerkosken kylää tai siitä muodostettua alkuvaiheen rusthollia ja kartanoa.

Vaikka Hanssonin kartta ei ole mittaukseltaan Mörtin kartan veroinen, se on ratkaisevalta sisällön osaltaan Mörtin karttaa tarkempi. Hansson on esittänyt Tammerkosken kylän talot. Yksi piste on tarkoittanut 1600-luvulla satakuntalais-

ta, usean rakennuksen muodostamaa umpipihaa mahdollisesti mies- ja karjapihoineen. Näiden kahden kartan merkittävä ero ilmenee siis siinä, että Hansson esittää, joskin suurpiirteisesti, Tammerkosken kylän ja sen suhteen lähiseutuun. Mört ei pyri piirtämään juuri mitään kylästä, vaan hän kaikesta päättäen yrittää luoda vision Tammerkosken kartanosta. Tämän esityksen tarkoituksena on esitellä kartan tekijä maanmittari Hans Hansson ja hänen Ylä-Satakunnan kihlakunnan erikoiskarttansa 1650-luvulta.

ENNEN TAMPEREEN SEUDUN KARTOITUSTA: MAANMITTAUSTA 1600-LUVULLA

Ruotsin valtakunnan maanmittauslaitos perustettiin vuonna 1628. Suomen alueella maanmittaus käynnistettiin lähettämällä Suomeen ensimmäinen maanmittari Olof Mårtensson Gangius, joka oli Andreas Bureuksen oppilas. Gangius sai määräyksen siirtyä Suomeen 19.6.1633. Näin alkanut Suomen kartoittaminen oli osa Bureukselta tilattua suurta Ruotsin valtakunnan karttahanketta. Axel Oxenstierna määräsi 18.4.1634 Gangiuksen tehtäväksi kaikkien Suomen kaupunkien mittauksen. Tampere ei vielä tuolloin ollut kaupunki, joten se jäi tämän maanmittauksen ulkopuolelle. Karttojen tuli olla yksityiskohtaisia sisältäen muun muassa julkiset rakennukset, kadut, niityt, ulosmenotiet ja kaupunkilaisten elinkeinorakenteen. Se oli eräänlainen ”kaavamuutoksen valmisteluaineisto”. Työ kuitenkin eteni varsin hitaasti. Gangiuksen meriiteiksi lopulta jäivät rooli Suomen ensimmäisenä, virallisena maanmittarina ja Suomen ensimmäinen kaupunkikartta Turkuun 1634.

Ruotsin valtakunnassa oli maan jakamisessa voimassa sarkajako eli aurinkojako, joka tuli käyttöön Suomen alueella viimeistään 1332 Paraisilla. Saran leveys oli yleensä 6 kyynärää eli 3,6 metriä. Länsisuomalainen asutus oli keskiajan loppupuolella ryhmittynyt tiiviisiin ryhmäkyliin. Näiden tontteja jaettiin ja rakennuksia rakennettiin elinkeinojen kehittymisen ja vaurastumisen myötä kyläyhteisöihin jatkuvasti lisää. Kuten palonaroissa ryhmäkyllissä oli usein kohtalona, saattoi koko kylä helposti palaa kokonaan, vaikka tulipalon riskistä johtuen osattiin saunat, riidet ja pajat rakentaa etäämmäksi tiiviistä kylärakenteesta. Koska maa-alueet olivat viljavuudeltaan ja sopivuudeltaan hyvin erilaisia, ajaututtiin lopulta siihen, että viljelyslohkot jaettiin kapeisiin kaistoihin, sarkoihin, jolloin jokainen ryhmäkylän talo sai kohtuullisesti viljeltävää maata. Sarat vaativat jatkuvia rajankäyntejä, koska maata muokatessa rajat pakkasivat siirtyä. Ryhmäkyllissä tiukka yhteisöllisyys oli pakollinen mahdollisuus ja riesa. Suhteellisen hyvin viljeltävissä olevat ja maanlaadultaan tuottoisat pellot olivat todennäköisesti sarkajaetut. Sarjako ongelmien alkoi kuitenkin olla esteenä maatalouden kehittämiseksi.

Kamarikollegio antoi kesäkuun 19.päivänä 1633 kullekin nimitetyille maanmittarille toimintaansa varten erityisen valtakirjan, jossa määrättiin, että *”maanmittarien tulee vuosittain, niin pian kuin maa tulee paljaaksi, alkaa työnsä ja ahkerasti mitata kunkin kylän maat, sekä pellot että niityt. Peltoihin nähden tulee heidän merkitä, mitä maata se on, joko multamaata, savimaata, hietamaata tai kangasmaata, niin myös onko se viljeltyä peltoa vai viljelemätöntä, aidattavaksi ja raivatavaksi sopivaa, niin ikään millaisia niityt ovat, joko nurminiittyjä tai sarapohjaisia*

tahi sammaltuneita; ja on heidän arvioitava, paljonko mikin niitty antaa (heiniä) heinänkasvun ollessa keskinkertaista”. Vuonna 1634 annetun täydentävän erikoismääräyksen mukaan ”tuli maanmittarien edellisen lisäksi maanmittaustehtäviensä ohella ottaa autiotiloihin nähden selvää, kuinka, milloin ja mistä syystä ne ovat autioksi joutuneet, ja jos he siinä huomaavat petosta tapahtuneen, saattaa rikollinen vastuuseen, sekä verovähennyksiin nähden, onko semmoinen todellakin ja mistä syystä tapahtunut.” Kullakin maanmittarilla tuli olla harjoitettavanaan oppilas (lärodräng). Heistä valittiin sitten aikanaan uusia maanmittareita tehtäviinsä.

Sarkamaat mitattiin erityisellä tangolla. Siksi niitä nimitettiin yleisesti ”tankomaiksi”. Kaarle herttua määräsi v. 1585 herttuakunnassaan (Suomessa) aloitettavassa maanmittauksessa käytettäväksi 9 kyynärän tankoa, joka oli noin 5,4 metriä. Tankomittaus säilyi melko yleisenä aina isojakoon saakka. Myös samanpituista nuoraa käytettiin mm. epätasaisessa maastossa. Nuoran rinnalle tuli tarkempaan mittavälineenä rautaketju, joka oli tosin huomattavan painava ja erityisen kallis kappine. Paitsi tankoa ja nuoraa käytettiin välineenä maanmittauksessa suuntien varmistamisessa myös kompassia.

Kaikki kartat, joita 1500-luvun lopulla oli olemassa jo kaikista Euroopan maista, ovat jokseenkin alkeellisia. Yksikään niistä ei perustu suoranaisiin mittauksiin. Perinpohjainen muutos tässä asiantilassa tapahtui jo 1600-luvun alkupuoliskolla, kun maanmittarin välineistöön tuli uusi, tarkkuuden kannalta oleellisen tärkeä mittausväline, mittapöytä. Sillä mittaamista nimitettiin graafiseksi eli mittapöytämittaukseksi. Maanmittarin ja hänen apulaistensa toimiin kuului valmistaa itse pääosin lumpusta tehty karttapaperi ja valmistaa kartan piirtämisessä tarvittavat värit. Maanmittaaminen ja kartoitus ei onnistunut yhdeltä mittarilta, vaan hän välttämättömästi tarvitsi apulaisia, joiden palkkaamiseen kehoitettiin jo kamarikollegion valtakirjoissa, palkkauksessa ja ohjeissa. Tavaroiden, mittaushenkilöiden kuljetukseen tarvittiin yleensä ainakin yksi hevonen.

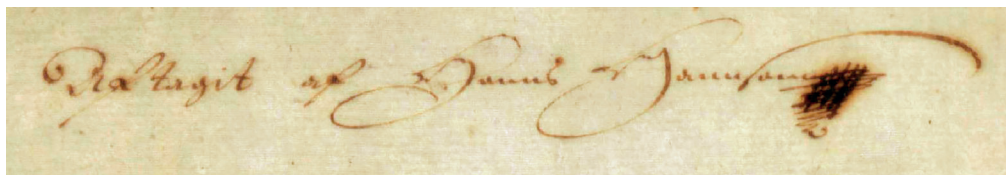
Karttojen tuli olla samankokoiset, *”jotta kaikki voitaisiin samaan kokoon sitoa”*. Yhtäläisyyden saavuttamiseksi tässä suuripiirteisessä karttatyössä oli kaikki kartat väritettävä samalla tavalla: *”pellot harmaalla värillä, niityt ja kedot vihreällä, rämeet keltaisella, aidat mustalla, järvien rannat vaaleansinisellä, purot ja virrat vähän tummemmiksi, rajaviivat punaisella, metsä tummanvihreällä ja kivikkomaet valkoisella värillä.”* Kukin karttalehti, jota piirrettäessä *”kylä oli asettava niin, että pohjoinen tuli ylöspäin eikä jommallekummalle puolelle”*, oli varustettava mitta-kaavalla, kompassiviivalla ja järjestysnumerolla, ja oli kullekin kartalle merkittävä, minkä kylien tilukset kuhunkin rajoittuvat.

Maakirjakartat olivat mittakaavaltaan tarkkoja, ja siksi ne laadittiin yllättävänkin yksityiskohtaisina. Näin kuvaa Alfred A. Gustafsson *Suomen maanmittauksen historiassa 1633-1933* maakirjakarttoja: *”Käytetyt merkit ovat niin havainnollisia, että ne merkkienselityksettäkin, jota kartoilla ei ole, ilman muuta ymmärtää. Niinpä esim. ovat rakennukset piirretyt luonnonmukaisiksi ikkunoineen, ovineen, kattoineen, savuhormeineen, aidasaidat taas aidaksineen ja seipäineen, sekä havu- ja lehtipuut puiden näköisiksi runkoineen ja oksineen. Pellon reuna piirrettiin yhtenäisellä reunaviivalla, niitynreuna pisteviivalla, maantiet kahdella yhdensuuntaisella*

*pisteviivalla ja polut katkoviivalla. Väritettäviä pintoja ei yleensä peitetty umpiväri-
rillä, kuten myöhemmin on tehty käsin tehdyillä kartoilla, vaan väriviivoilla tai –
täplillä. Niinpä esim. varjostettiin pellot harmaalla tushilla vedetyillä, kyntövakoja
kuvaavilla hienoilla viivoilla. Niityillä tarkoitettu vaalea värivivahdus taas saatiin
aikaan pisterasterin tapaisilla, mättäitä muistuttavilla vihreillä täplillä, järvisininen
moiré-tapaan järjestellyillä, väreilevää vedenpintaa kuvailevilla ultramariininsinisi-
lä vesiviivoilla jne. Näin meneteltiin nähtäväksi sen vuoksi, että sen aikuiset värit,
jotka maanmittarit itse valmistivat, eivät juosseet tasaisesti sillä huokoisella lump-
pupaperilla, jota siihen aikaan karttoihin käytettiin.”*

Mainitsemista ansaitsee näillä kartoilla oleva kompassiruusu, joka oli loistava monine väreineen. Milloin kompassiruusun asemasta käytettiin pohjoissuuntaa osoittavaa nuolta, varustettiin se usein kirjoituksella, kuten esim. ”Centrum Mathematicum”, ”Sigitta Geometrica”, ”Linea Meridionalis” yms. Kartan kehys oli yleensä kaksi- tai useampivärinen, samaten mittakaava, ”Scala Ulnarum”. Laaja-alaiset kihlakuntien kartat olivat mittaukseltaan ja piirustustavaltaan yksinkertaisempia. Siihen pakotti valtavan suuri työmäärä ja kireä aikataulu. Erikoisesti sovittujen rajapyykkien, kivien, lampien, mäkien, saarien ynnä muiden, esittäminen oli olennaisen tärkeitä. Pelkkä laajojen alueiden rajojen löytäminen ja mittaus veivät loputtomasti aikaa. Niidenkin tarkkuutta kuvaa se, että Ylä-Satakunnan kihlakuntaa kuvaavassa Hans Hanssonin kartassa nykyisen Tampereen keskustaa esittävässä kohdassa asiat on saatu karttana mahtumaan neliösentin alueelle.

KUKA OLI MAANMITTARI HANS HANSSON?

Hans Hanssonin allekirjoitus Ylä-Satakunnan kartassa. Kuvaako nimen loppuosan ristikkäisten viivojen rasteri maanmittarin ammattikuntaa – kaupunkikartoittajan ruutukaavaa? Kansallisarkisto. Digitaaliarkisto.

Hansson oli ilmeisesti syntynyt 1620-luvulla. Hänen isästään ei ole tietoja, mutta isäpuolena mainitaan Ruotsin Hjon kaupungin pormestari Bengt Arwidinpoika, jonka kanssa hänen äitinsä Brita Henrikintytär oli avioitunut 1647. Hansson lienee saanut maanmittariopin jonkun Ruotsissa toimineen maanmittarin palveluksessa 1640-luvulla. Hanssonin henkilökohtaiset ominaisuudet ja arvostus vaikuttavat olleen niin merkittäviä, että hän jo alkuvaiheessa sai viihtyä ylhäisaateliston palveluksessa.

Suomeen nimitetty ensimmäinen maanmittari Olof Gangius joutui kamarikollegion määräyksestä palaamaan juopottelun, hutiloinnin ja saamattomuuden vuoksi takaisin Ruotsiin vuoden 1643 tienoissa. Gangiuksen tilalle Turun ja Porin läänin vakinaiseksi maanmittariksi nimitettiin suomalaiseksi arveltu Hannu Hannunpoi-

ka eli Hans Hansson. Hän toimi erilaisissa maanmittaustehtävissä Turun ja Porin läänissä vuodesta 1649. Hansson nimettiin läänin maanmittariksi 1655. Hänen tehtäviinsä kuului koko läänin alueen erikoiskartoin kartoittaminen kihlakunnittain. Työmäärä oli valtava. Hansson oli arvostettu ja tuottelias kartoittaja. Hänen laatimiaan karttoja tunnetaan lähes 200. Suurin osa niistä on Turun ja Porin läänin ja Ahvenanmaan alueelta. Hanssonin luotettavuudesta kertoo se, että hän oli kenraalikuvernööri Pietari Brahen henkilökohtainen maanmittari. Brahen jälkeen Hansson oli kruunun palveluksessa.

Hanssonin karttoja on pidetty luonnosmaisina, koska ne perustuivat kaupunkikarttoja lukuun ottamatta vain joiltakin osin geometrisiin mittauksiin. Heikki Rantatuvan mukaan 1600-luvulla vain Turun ja Porin läänin alueelta laadittiin läänin ja kihlakuntien karttoja ja nimenomaan läänin maanmittari Hans Hanssonin toimesta. Uudenmaan maaherra Jacob Ugglan toukokuussa 1645 laatiman selonteon mukaan Hans Hansson toimi kuitenkin Uudenmaan ja Hämeen läänin maanmittarina jo 1640-luvulla, ja hänet oli nimitetty tehtävään jo 1645.

Kihlakuntien ja maakirjakarttojen lisäksi Hansson laati kaupunkikarttoja mm. Helsinkiin 1645, Raumalle 1650 ja Poriin 1663. Vuonna 1649 Hansson laati Naantalista ja Udestakaupungista mittauksen, jonka pohjalta suunniteltiin kaupunkien ensimmäiset ruutuasemakaavat. Vuonna 1652 hän oli Pehr Brahen toimeksiannosta laatimassa uutta asemakaavaa Turkuun. Vuosina 1657-1659 Hansson toimi Porin pormestarina, minkä jälkeen hän siirtyi Helsinkiin raatimieheksi ja kuoli v. 1667.

Alfred A. Gustafsson kehuu Suomen maanmittauksen historian osuudessaan Hans Hanssonia estoitta: *Yleissilmäyskarttoina jotkut niistä kuitenkin ovat hyvin onnistuneita, varsinkin Hans Hanssonin tekemät Varsinais-Suomen ja Ala-Satakunnan kartat. Näiden maantieteellisten karttojen kartografinen asu on sangen miellyttävä. Maalaiskylän tai yksinäistalon merkinä käytettiin 2 mm suuruista ympyrää, yhtä tai useampia. Erikoisilla merkeillä osoitettiin vielä herraskartanoita, sekä pääraakennuksella varustettuja että ilman sellaista olevia, saha-, tuuli- ja härkinmyllyjä yms. Nimet kirjoitettiin kartalle sekä mustalla (vesistöjen, kylien ja paikalliset) että punaisella (kaupungit ja maaseurakunnat). Karttateksti on antiikkinen. Kartat väritettiin seuraavasti: vesistöt sinisellä, kulkutiet ruskealla, pitäjänrajat yksipuolisella värireunalla, mikä punaisella, mikä vihreällä, keltaisella tai vaaleanruskealla, Kihlakunnan rajat kaksipuolisella erivärisellä reunalla, asumukset punaisella, metsänmerkit vihreällä. Taiteellisesti tehty ja aistikkaasti väritetty kompassiruuus ja leveä, tavallisesti kahdella värillä väritetty kehys lisäsi karttojen loistavuutta. Parhaimpia näistä vanhoista yleiskartoista on sekä yksityiskohtien runsauteen että kartografiseen ulkoasuunsa nähden Hans Hanssonin tekemä, astejaotuksella varustettu Turun läänin (Halikon, Piikkiön, Maskun ja Vehmaan kihlakuntien) kartta.*

HANS HANSSONIN KARTTA 1650-LUVULTA

Hanssonin kartat eivät kaikilta osiltaan perustuneet tarkkoihin mittauksiin. Ne perustuivat esitystavaltaan kuitenkin Ruotsin kansliakollegion maanmittareiden ohjesääntöihin. Tarkkuutta kartoista ei suinkaan puuttunut. Tarkkuus ja tarkat yksi-

tyiskohdat perustuivat ilmiselvästi valintaan tärkeysjärjestyksestä. Ylä-Satakunnan karttoja löytyy Kansallisarkistosta kaksi versiota ja yksi mustavalkoinen 1930-luvulla Ruotsissa kuvattu fotostaattikuva eli pinnakkainen:

1. Kaksiosainen kartta, jossa vasemmalla puolella ovat Kangasalan pitäjä, Orivesi ja osa Pälkäneen kirkkoherrakunnasta. Oikealla puolella ovat Vesilahden, Lempäälän, Messukylän ja Pirkkalan kirkkoherrakunnat. Karttapuoliskojen koko on noin 30 x 47 cm. Tähän kokonaisuuteen kuuluu erillisenä karttana vielä Ruoveden pitäjä ja Keuruun sekä Ruoveden kirkkoherrakunnat.
2. Toinen kartta on kuluneempi, mutta ehkä värikkäämpi versio edellä mainitusta: *Geographisk Delineation på Öfre Satakunden i Björneborgs Län, Nembl. Efter Jordeboken Törfwis, Karku, Kyrå, Birkala, Wässilaks, Lämpelä, Kangasala och Rowessi Sochnar...* Tämän kartta saattaa olla virallinen, koska siitä löytyy myös Hans Hanssonin allekirjoitus.
3. Lisäksi, ilmeisesti ensinnä mainitusta kartasta, on Kansallisarkiston kokoelmasa fotostaattikuva eli ns. pinnakkaisnegatiivi kartasta mustavalkoisena. Kuvan esittämän kartan tekstit ovat Kansallisarkiston digitaaliarkistosta saatavilla olevaa digitoitua karttaa tarkemmat ja luettavammat.

Tampereen seutua kuvaava kohta kaksiosaisessa kartassa, suurennos. Kansallisarkisto, MH 14. Digitaaliarkisto.

Ensimmäisessä ja toisessa kartassa on siellä sun täällä pieniä eroja. Erityisesti Pispalan harjun kohdalta jää mielikuva, että Hanssonin allekirjoittama toinen kartta voisi olla alkuperäinen eli ensimmäistä karttaa ehkä ainakin vuoden vanhempi.

Karttaa on muutettu ensin mainittuun karttaan monilta yksityiskohdiltaan. Pispalan harjua on nimittäin venytetty ja tekstejä sommiteltu luettavammaksi. Rantoja on poimutettu niemiä ja lahtia lisäämällä ehkä todellisuudesta paljonkin poiketen. Kartanomerkinne selityksestä jäi pois lisämerkintä ”säterit”. Puita on vähemmän ja ne ovat lähes kaksinkertaisia kooltaan. Niiden piirroskoko on kasvanut noin 1,2 mm:stä 2,6 mm:iin. Ihmetystä yleensä herättää se, että onko päreen, kynttilän vai öljylampun valossa päästy tuollaiseen tarkkuuteen. Parin millimetrin kokoiseen puuaiheeseen on piirretty puun juurimätäs, puun runko, vihertävä lehvästö ja nämä vielä varjostaen.

1600-luvun kirkon valta-asema esittäytyy siten, että kihlakunnan kartat on jaettu punaisilla katkoviivoilla tai vihreillä leveämmillä yhtenäisillä viivoilla pastoraatteihin eli kirkkoherrakuntiin ja käräjäpitäjiin. Pispalanharjulla mahdollisesti juuri Rajaportin raja-aita jakoi alueen itäpuoliseen Messukylän pastoraattiin ja länsipuolen Pirkkalan pastoraattiin. Nykyisen Lempäälän pohjoisraja Vuoreksen ja Anniston rajalla jakoi kartan eteläosastaan itäpuoliseen Lempäälän pitäjään ja länsipuoliseen Vesilahden pitäjään.

MITÄ HANS HANSSONIN ERIKOISKARTTA YLÄ-SATAKUNNAN KIHlakUNNASTA 1650-LUVULTA PALJASTAA?

Kartat kuvaavat eri sisältöisiä merkityksiä. Kartan teettäjillä ja laatijoilla on tarkoituksella tai tahtomattaan tavoitteita siitä, miten tai mitä kartat esittävät. Kartat voivat sisältää tietoa sellaisesta, mikä on jo kadonnut tai jota ehkä vasta suunnitellaan. Suunnitelman toteutuksesta ei kartan laatimisen aikaan ehkä ole mitään tietoa. Suunnitelma jää kartalle, vaikkei sitä olisi koskaan toteutettu. Menneistä ajoista ei ole valokuvadokumentteja, joilla kartan paikkansapitävyyttä voisi tarkistaa ja kyseenalaistaa. Kirjallisten lähteiden konkreettinen todistus voi olla kiistanalainen. Hanssonin erikoiskartasta on nykyisinkin tunnistettavissa kartoituksen alueellinen kohde. Kartta on kuitenkin osittain vääristynyt, ja siitä on saattanut jäädä puuttumaan paikallisia yksityiskohtia. Tarkkuus puolestaan ilmenee muun muassa pitäjien rajoissa. Rajat perustuivat jo ehkä vuosisatoja aikaisemmin sovittuihin, paikalta löytyviin rajamerkeihin. Yksi Messukylän ja Lempäälän vanhoista rajamerkeistä on piirretty ja nimetty karttaan nimellä *Pilkekuus* eli Pilkkakuusi. Tällaiset rajamerkit olivat kartan keskeisiä elementtejä ja jo sovittujen asioiden kirjaamista kuvalliseen muotoon.

Toisessa Hanssonin kartoista, jossa on allekirjoitus, on koskenniskaan kirjoitettu teksti *Tammerkoski*. Tässä nimi kertoo kosken nimen. Muista karttaversioista tuo teksti puuttuu. Toisen kerran Tammerkосki-nimi on kirjoitettu Tammerkосken ylittävän sillan kohdalle. Tässä nimi tarkoittanee Tammerkосken kylää.

Päikäneeltä, Kangasalan harjujen kautta Vilusen ja Kalevan harjuille ja edelleen Tammerkосken sillalle kulkenut maantie on esitetty katkoviivalla. Kartassa ei tosin ole esitetty maastonmuotoja eikä siis harjujakaan. Tie kulkee kuitenkin oletettavasti lähes samalla paikalla kuin huomattavasti tarkempien 1700-luvun isojakokarttojen esitys kulkuyhteydestä. Maastonmuotoja on esillä Tampereen seudun kartoissa vasta vuoden 1781 Nils Fredrik Ehrenströmin rekognosointikartassa.

Tammerkosken sillan ylitettyään tie, katkoviiva, jatkaa Tammerkosken kylän taloryhmän läpi Pispalan harjun kautta Vaakkolan ja Kaarilan talojen sekä Raholan kartanon ja Harjun kappelikirkon välistä Pyhäjärven pohjoisrantaa seuraten Villilän talon, Maatialan ja Viikin kartanoiden kautta Sastamalan, Kokemäen, Uudenkaupungin, Rauman ja Turun suuntaan. Yksikertaisella katkoviivalla on esitetty Messukylästä Näsijärven itärantaa Teiskon kautta Ruoveden kirkolle asti johtanut tieyhteys. Kaksinkertaisella katkoviivalla puolestaan on esitetty Turun ja Länsipohjan välinen, selvästi tärkeämpi yhteys. Se kulkee muun muassa Jämijärven länsipuolisen laajan suoalueen läpi viiden kapean, todennäköisesti harjukais-taleen poikki ylittäen suoalueet ilmeisesti (karttamerkinnoista päätellen) hirsis-tiltojen avulla. Kartassa tämä tie päättyy Pohjanmaan rajalla *Skantzen*-nimiseen rajanylityspaikkaan, Karvianjoen ylityskohtaan, joka tarkoittaa Kyrön-Skanssin linnoitusta. Kuningatar Kristiinan toimesta linnoitus perustettiin vuonna 1635 pysäyttämään ja keräämään sotilaskarkurit ennen heidän karkaamista varsinaisen Suomen puolelta Pohjanmaalle. Skanssi toimi miehitettynä vain seitsemän vuotta eli vuoteen 1642.

Tampereen seutua kuvaava kohta Hans Hanssonin allekirjoittamassa kartassa, suurennos. Kansallisarkisto, MH 10. Digitaaliarkisto.

KARTTAKOHTEIDEN TARKKUUS POIKKESI PÄÄKULKUREITIN LÄHEISYYDESSÄ

Hans Hanssonin kartassa on esitetty Tammerkosken ylittävä silta huomattavan tarkasti samoin, kuin pisteinä esitettyjen talojen, taloparien ja taloryhmien paikat. Erkkilän, Siukolan ja Kyttälän kahtia jakautuneet talot on esitetty kaksilla pisteillä hyvinkin oikeilla paikoillaan. Siltaan on piirretty paksu kansi ja kaiteetkin. Sillan ympäristö on ilmeisesti myös ollut tarpeen esittää melko tarkasti. Tarkkuus poikkeaa oleellisesti siitä tavasta, jolla läheinen Ratinan niemi on esitetty. Se on nimittäin jätetty esittämättä. Sillä ei kartan tekijälle ole ilmeisesti ollut merkitystä. Tämä eri kohteiden esityksen tarkkuus voi kertoa juuri kartan tehtävästä tai myös siitä, miten mahdollista jonkun paikan kuvaaminen tai mittaaminen on ollut.

Eriytyisen tarkasti näyttää olleen tärkeitä esittää Kaukajärven rantojen asuinpaikat, jotka on vielä nimetty ja merkitty talolukuineen pisteiden määrällä: Kaukajärven pohjoisrannalla idästä tultaessa Riunvaiva (1), Pehula (1), Vatiala (1), Vehmainen (6), Risso (1), Juvela (2), Leinola (5), Hyllilä (1) ja etelärannalla Haihara (2) ja Juva (2). Kartalla Takahuhdin kylään on merkitty 18 taloa ja Messukylään 19 taloa. Takahuhdin kylään ilmeisesti on kuulunut myös Messukylän pappila.

Olof Mört on kartoittanut maakirjakartassaan vuonna 1693 Messukylän kylään 19 rakennettua ja yhden tyhjän tontin nykyisen Sotilaankadun molemmin puolin Citymarketin kohdalla. Hanssonin kartassa on 40 vuotta aikaisemmin ollut Messukylän kylän taloja saman verran. Hansson on kylän paikan jättänyt mittaamatta, koska se on piirretty Lahdesjärven pohjoisrantaan yli 2,5 km kauemmaksi, tai oikeammin Hansson on piirtänyt Lahdesjärven varmastikin mittaamatta jääneenä liian lähelle Messukylän kirkkoa. Lahdesjärven ja Särkijärven muoto näyttää kuitenkin niin tutulta, että voisi olettaa mittaajan käyneen järvellä arvioimassa rantojen muotoja.

Huomionarvoista on se, että Messukylän harjulle ei ole esitetty kirkon lisäksi yhtään keskiajalta periytyvää kylätonttia. Se tarkoittanee sitä, että harjulla pitkänmatkan kulkijoiden, karjalaisten ja saksalaisten kauppiaiden, sotilasosastojen sekä muiden levottomien, ehkä vaarallistenkin, kulkijoiden vuoksi asuminen on ollut parempaa turvallisen näkymäetäisyyden päässä. Messukylän kylän ja harjun välissä oli soistuva kosteikko, joka on perimätiedon mukaan ollut osa Messukylän kirkon soutuveneyhteyttä Iidesjärven kautta Pyhäjärvelle. Tämä ehkä soistuvine rantoi-
neen pellavankin liotukseen soveltunut vesiallas on ollut Tapio Salmisen mukaan myös jäätyneenä talvinen rahdinkuljetusreitti Kangasalan Herttualasta Pyhäjärven kautta länteen. Lisäksi kylän eteläpuolisen Vihiojan etelään viettävät, loivat pelto-
rinteet ovat voineet olla jo varhain viljelykelpoisia. Messukylän harju on saattanut olla muidenkin moreeniharjujen tapaan erittäin kivikkoista ja viljelykelvotonta.

Peilikuvankaltainen on ollut asetelma harjun pohjoispuolella. Takahuhdin kylän ja harjun väliin on jäänyt laajojen, laakeiden savikkoalueiden läpi kulkenut Kaukajärven ja Iidesjärven välinen Pyhäoja eli Kyläoja, joka ei liene länsipäästään ollut kovinkaan kulkukelpoinen Vuohenojan kosken takia. Hanssonin kartassa on mittatarkkuuden kyseenalaisuudesta huolimatta kiinnostava Takahuhdin kylän eteläpuolisen vesiaiheen esitystapa. 1600-luvulla todennäköisesti Kaukajärvestä laskeva

Pyhäoja on usein voimakkaasti tulvinut vettäläpäisemättömällä loivalla savikolla. Takahuhti nimeä arkeologi Kimmo Seppänen pitää Suomen vanhimpiin kuuluvana paikannimenä, jossa sana *huhti*, "tulvaniitty", esiintyy. Messukylän harjulta katsotuna Takahuhdin kylä on tulvaniityn eli huhdin takana. 1940-luvun ilmakuviissa ja aikaisemmissa kartoissa peltosarkoja kulkeva tulvalampi on ollut edelleenkin nähtävissä. Jankan asuntoalueen rakentaminen tulvaniityn päälle on vaikuttanut todennäköisesti ainakin pohjaveden korkeusasemaan.

1600-luvulla talviteiden eli jääteiden merkitys oli merkittävä. Jäätäneitä vesireittejä Tampereen tienoilla riitti ja niitä käytettiin muun muassa raskaampien lastien kuljettamiseen. Voisi olettaa, että nämä talvitiet olisivat olleet tärkeitä karttaan merkittäviä väyliä. Varmaankin 1600-luvun puolivälissä oli myös käytössä tärkeä jäätie Pirkkalan kirkolta Raholaan, edelleen Harjun kappelikirkon ja markkinapaikan kautta Tohloppi-järvelle ja Pikku-Tohlopin kautta Ryydynpohjan kautta Näsijärven suuntaan. Tohloppi-järveä ei kuitenkaan kartasta löydy, vaikka se on ollut hyvin lähellä v. 1639 perustettua Harjun kappelikirkkoa ja Harjun pappilaa eli Rasin taloa. Toisessa Hanssonin allekirjoittamassa kartassa Tohloppi-nimeä ei esiinny, mutta Tohloppi-järvi siihen ehkä on esitetty. Toisessa kartassa puolestaan erottuu teksti *Tohlop*, mutta vesiaihe on jäänyt pois.

KARTAN LAATIMISAJANKOHTAAN LIITTYY EPÄVARMUUKSIA

Pispalan länsipuolelta Ylöjärvelle ja Hämeenkyröön johtanutta Kyrönkankaantien osaa ei ole karttaan esitetty. Tämän voisi tulkita esimerkiksi niin, että kirkkojen, kappelikirkkojen ja markkinapaikkojen kautta kulkenut tie oli erityisen tärkeä ehkä kirkon ja Turun piispan sekä maan lounaisosan rannikkokaupunkien ja niiden porvareiden näkökulmasta. Kyrönkankaan eli Hämeenkankaan tiellä ei luuteen suunnassa ole ollut lähimatka kirkkoa. Sotilaallinen merkitys tiellä kuitenkin tiedetään olleen jo nuijasodan aikana. Tien pois jättämisestä voisi päätellä, ettei kartalla ole ollut kuitenkaan erityisiä sotilaallisia tarkoituseriä eikä postireittimerkitystäkään, koska Kyrönkankaantie oli jo v. 1648 osoitettu postitieksi, ellei tien merkitsemättä jättäminen tarkoita sitä, että kartan laatiminen on sijoittunut ajankohtaan ennen vuotta 1648. Noin v. 1650 raivattiin kangastie eli harjuja pitkin kulkenut Kyrönkankaantie "ratsu eli postitieksi".

Hansson on piirtänyt kosken länsipuolen Tammerkosen kylään, tienvarren tiiviimmän kylän eteläpuolelle punaisella *Herregårder*-merkinnällä muiden talojen merkintää suuremman ympyrän, jonka päällä on risti. Sen viereen on kirjoitettu "Laiskola". Onko Laiskola voinut saada kartanostatuksen siitä, että se toimi nimismiestalona vuoteen 1647 ja ilmeisesti myös kestikievarina, ehkä käräjätalonakin? 1450-luvulta lähtien Vainisen kahta taloa ei ole merkitty hopeaveroluetteloon, koska Vaininen oli pitkäkestoinen nimismiehesuku ja samalla kestikievarin ylläpitäjä. 1620-luvulla käräjät ja nimismies olivat Hyhkyn kylässä. Rasilan mukaan v. 1649 Svean hovioikeuden asessori Ernst Johan Creutz sai muiden lahjoituksena saamiensa talojen lisäksi Göran Svinhufvudin lesken v. 1648 jälkeensä jättämät Kuotin, Kurisen ja toisen Vainisen taloista. Vuonna 1650 Creutz osti kaksi Laiskolan taloa.

Toinen Kurinen ja toinen Vaininen olivat vielä ratsutiloja, joita kruunulla ei siis ollut mahdollisuutta lahjoittaa. Ne Creutz osti vaihtokaupalla kruunulta v. 1660. Oliko Laiskolaa kuitenkin tuolloin enää olemassa?

HANSSONIN NÄKEMYS TAMMERKOSKEN KYLÄSTÄ

Niin kuin edellä on todettu vesialueiden nimistä, voidaan sama todeta talojenkin nimistä: ne on kirjoitettu suomeksi 1650-luvulla, Ruotsin valtakunnan suurvalta-ajan ehkä vahvimpana ja vaikutusvaltaisimpana aikana: *Tammerkoski, Laiskola, Pispalla, Erikella, Sijukola, Skyttalla, Otavalla, Messukyillä kirkkia, Pyhäjervi, Näsi-jervi* jne. Tiedetään, että kosken länsipuolella oli Laiskolan lisäksi kaksi Vainisen taloa, kaksi Kurisen taloa, yksi Kuotin talo, ehkäpä vielä toinen Laiskolan talokin ja Nalka sekä länsipuolella erillisenä Pynikki. Hans Hansson on kaiketi keskeisellä paikalla esittänyt talojen paikat suhteellisen oikein. Kun kosken ylittävää kulkureitin katkoviivaa seuraa kosken ylittävälle sillalle, saattaa päätyä sellaiseenkin tulkintaan, että heti sillan jälkeen tien pohjoispuolelle jää kaksi taloa, kosken puoleisen ollessa isompi, ikään kuin siinä olisi kaksi pistettä lähes päällekkäin, ja luoteispuolinen pienempi. Vastaavasti eteläpuolelle tietä on piirretty kaksi isompaa pistettä. Tien pohjoispuolelle jäävät talot saattaisivat olla pienempi Kuotin talo ja isompi kaksi Vainisen taloa. Tien eteläpuolen talot voisivat olla kaksi Kurisen taloa. Markkinapaikka Hansson ei ole tulkinnut tehtäväkseen esittää. Kartanon symboli on voinut sisältää toisen Laiskolan ja Nalkan talonkin. Symboli on lähellä Pyhäjärven rantaa.

Karttaversioissa on nähtävissä vesiaihe rannan ja kartanon välissä. Toinen Nalkan talo Tammerkosken kartanon aikana muodosti Nalkalan torpan, joka ilmeisesti oli tuon lammen rannalla. Vaikka lampikin on karttaan päätynyt, herättää Ratinan niemen puuttuminen epäilyksen kartanon tarkasta paikasta. Kartalle oli selvästikin vaikea osoittaa talojen nimiä, koska omistussuhteet olivat jatkuvassa muutoksessa. Huomionarvoista on kuitenkin se, että Hansson joka tapauksessa pyrki esittämään Tammerkosken koskikylän talot kartalle. Tällaista esitystä ei muutoin tunneta. Maakirjakarttaa Tammerkosken kylä taloista ei ole löydetty.

Maanmittauskonttori laati päivityksen Hans Hanssonin Ylä-Satakunnan kihlakunnan kartasta vuonna 1713. Kartta on Hanssonin karttaa kömpelömpi. Tässä kartassa Laiskola on merkitty taloksi. Tammerkosken kylän talot on korvattu maantien eteläpuolelle piirretyllä yhden talon merkinnällä ilman kartanosymbolia.

1650-luvun kihlakuntien kartat ovat olleet tutkijoiden käytettävissä Kansallisarkistossa. Nyt kartat on digitoitu ja helposti sähköisesti saatavissa. Alkuperäiset kartat Kansallisarkiston mukaan siirretään säilytettäväksi Mikkelin yksikköön. Vapaa käytettävyys on ollut vanhoja karttoja koskeva tärkeä ominaisuus. Käytössä kartat kuitenkin kuluvat, niiden luettavuus kärsii ja tietoja kartan yksityiskohdista katoaa. Fotostaattikuva Hanssonin kartasta osoittaa, miten aikoinaan otetussa kuvassa on tarkkuus säilynyt, vaikka konkreettisesti kartassa se on kärsinyt. Siksi digitointi ja erityisesti digitoinnin tarkkuus on tärkeää.

Kirjallisuus

Mikko Huhtamies. *Maan mitta. Maanmittauksen historia Suomessa 1633-2008.*

Juhani Kostet. *Cartographia urbium Finnicarum, Suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa.* Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys ry. Rovaniemi 1995.

Juhani Kostet. Tuntematon Hans Hansson - kaupunkien reguloija ja Pietari Brahen luottomies. - *Museon muisti. Taidehistoriallisia tutkimuksia/Konsthistoriska studier* 31. Taidehistorian Seura. Helsinki 2005.

Viljo Rasila. Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. - *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua.* S. 316-744. Tampereen kaupunki 1988.

Suomen kansallisbiografia. Osa 3. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki 2004.

Suomen maanmittarit 1628-1928. Nimi- ja henkilöluettelo. Suomen Maanmittari-yhdistys. Helsinki 1929.

Suomen maanmittauksen historia 1633-1933.

Väinö Voionmaa. *Tampereen historia Ruotsin aikana. Tampereen kaupungin historia I.* Tampereen kaupunki. Tampere 1929.

Sähköiset lähteet

Anders Bureuksen Pohjolan kartta vuodelta 1626. - https://fi.wikipedia.org/wiki/Anders_Bureus#/media/File:Orbis_Arctoi_nova_et_accurata_delineatio_Anders_Bure_1626.jpg

Kansallisarkisto, digitaaliarkisto. Maanmittaushallituksen kartat. Alue- ja rajakartat. MH MH 10/- - (Geogr. Del...fördelte till efterföljande Pastorater Ikalist, Kyrå, Mohijerfwi, Karku, Törfwis, Wässilaks, Lämpilä, Birkala, Messukylla, Kangasala, Ärriwessi, Keuru och Rowessi).

Kansallisarkisto, digitaaliarkisto. Maanmittaushallituksen kartat. Alue- ja rajakartat. MH MH 14/- - (Delineation På Birkala, Lämpilä och Wässilaks Sochner, Wässilaks, Lämpiä, Messukyille och Birkala Pastorater).

Kyrönkankaantie. - https://fi.wikipedia.org/wiki/Kyr%C3%B6nkankaan_kes%C3%A4tie

SUMMARY

THE TAMPERE AREA FROM HANS HANSSON'S MAP OF THE 1650S.

Tammerkoski Rapids appeared in the maps from the early 17th century. There is not, however, a clear map of village of Tammerkoski and its buildings (such as a cadastral map), and not even a good written description. There is no village marked on Olof Mört's map of the Tampere manor from the year 1696, a map which is considered to be the oldest showing Tampere's central area. However, already by around the year 1650, land surveyor Hans Hansson had drawn a general and extensive map of the present-day Tampere Region, on which the village at Tammerkoski is shown. Two versions of the map have been preserved in the archives. By precisely analyzing them some new interesting information about both the history of the Tampere area and the history of cartography has been obtained.

